

G.K.D

Cilt/Volume: 16 • Sayı/Number: 2 • Kış/Winter 2021

Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi

Journal of Entrepreneurship and Development

ISSN: 1306-8946

Editörler

Erdal AYDIN

Sena ERDEN AYHÜN

Ünzüle KURT

Çanakkale
Onsekiz Mart Üniversitesi

ÇOMÜ Dr. İbrahim Bodur
Girişimcilik Uygulama ve Araştırma
Merkezi

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
DR. H. İBRAHİM BODUR GİRİŞİMCİLİK UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

GİRİŞİMCİLİK VE KALKINMA DERGİSİ

JOURNAL OF ENTREPRENEURSHIP AND DEVELOPMENT

Kış 2021, Cilt: 16, Sayı: 2
Winter 2021, Volume: 16, Number: 2

Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi,
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. H. İbrahim Bodur Girişimcilik Uygulama ve Araştırma Merkezi Tarafından
Yayımlanmaktadır

GİRİŞİMCİLİK VE KALKINMA DERGİSİ

Journal of Entrepreneurship and Development

Cilt 16 • Sayı: 2 • Kış 2021 • Volume: 16 • Number: 2 • Winter 2021

SAHİBİ (Publisher)

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
İbrahim Bodur Girişimcilik Uygulama
ve Araştırma Merkezi

EDİTÖRLER (Editors)

Doç. Dr. Erdal AYDIN (Yönetici Editör - Managerial Editor)
Doç. Dr. Sena ERDEN AYHÜN (Yönetici Editör - Managerial Editor)
Doç. Dr. Ünzüle KURT (Yönetici Editör - Managerial Editor)

YAYIN ve DANIŞMA KURULU (Editorial and Consultative Committee)

Alfabetik Sıra ile (In Alphabetical Order)

ACER Yücel (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
AKDEMİR Ali (Arel Üniversitesi)
AKDOĞAN Asuman (Erciyes Üniversitesi)
ANIL İbrahim (Marmara Üniversitesi)
ARAT Mehmet Emin (Marmara Üniversitesi)
AŞIKOĞLU Rıza (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
AYDOĞAN Kürşat (Bilkent Üniversitesi)
BACAK Bünyamin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
BAKOĞLU Refika (Marmara Üniversitesi)
BESLER Senem (Anadolu Üniversitesi)
BOZKURT Veysel (İstanbul Üniversitesi)
BUDAK Gönül (Dokuz Eylül Üniversitesi)
ÇETİNDAMAR Dilek (Sabancı Üniversitesi)
DOĞAN Şadan (Biga TSO Başkanı)
ENER Meliha (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ERDİL Oya (Gebze Y.T.E.)
FURNHAM Adrian (University College London)
GAVCAR Erdoğan (Muğla Üniversitesi)
GÜMÜŞTEKİN Gülten Eren (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
İNCEKARA Ahmet (İstanbul Üniversitesi)
KARADAL Himmet (Aksaray Üniversitesi)
KASIMOĞLU Murat (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
KAYA İbrahim (İstanbul Üniversitesi)
KOÇEL Tamer (İstanbul Kültür Üniversitesi)
MARANGOZ Mehmet (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
MEYDAN Bilçin (Uludağ Üniversitesi)
MURAT Sedat (Rektör- Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
MÜFTÜOĞLU Tamer (Başkent Üniversitesi)
NART Sima (Sakarya Üniversitesi)
OKYAY Zeynep Bodur (KALE Grubu Başkanı-CEO)
OKYAY Osman (KALE Grubu-Teknik Bölüm Başkanı)
ÖZTURAN Meltem (Boğaziçi Üniversitesi)
POLOUCEK Stanislav (Silesian Univesity)
SABANCI Ali (TOBB Genç Girişimciler Kurulu Başkanı)
SEVİM Şerafettin (Dumlupınar Üniversitesi)
SOYSAL Süleyman (Kaleseramik-Operasyonlar Yapı Ürünleri Grubu-Başkan Yrd.)
ŞENER Sefer (İstanbul Üniversitesi)
YELKİKALAN Nazan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
YOZGAT Uğur (Marmara Üniversitesi)
YÜRÜR Senay (Yalova Üniversitesi)
ZEHİR Cemal (Yıldız Teknik Üniversitesi)

HAKEM KURULU (Referees)

(Alfabetik Sıra İle (In Alphabetical Order))

ACER Yücel (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
AKATAY Ayten (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
AKÇAKAYA Murat (Gazi Üniversitesi)
AKYILDIZ Murat (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ALTINDAĞ Erkut (Beykent Üniversitesi)
ALTUNTAŞ Gültekin (İstanbul Üniversitesi)
ARSLAN Hasan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ATMACA Metin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
AYDIN Erdal (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
AYDIN Murat (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
AYDOĞAN Kürşat (Bilkent Üniversitesi)
AYKANAT Zafer (Ardahan Üniversitesi)
AYTAÇ Serpil (Uludağ Üniversitesi)
BABA Gürol (Ankara Üniversitesi)
BACAK Bünyamin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
BALAN Feyza (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
BALTACIOĞLU Tunçdan (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
BAYAR Yılmaz (Uşak Üniversitesi)
BİLGİÇ B. Sadi (İpek Üniversitesi)
BİLGE HÜRİYET (Celal Bayar Üni.Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu)
BOZKURT Öznur (Düzce Üniversitesi)
CAN Özge (Yaşar Üniversitesi)
ÇAM Handan (Gümüşhane Üniversitesi)
ÇAVUŞOĞLU Mehmet (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ÇETİN Tamer (İstanbul Üniversitesi)
ÇETİNDAMAR Dilek (Sabancı Üniversitesi)
ÇETİNKAYA BOZKURT Özlem (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
ÇITAK Levent (Erciyes Üniversitesi)
CİNGÖZ Ayşe (Nevşehir Üniversitesi)
ÇULHA Osman (Adnan Menderes Üniversitesi)
DAVES Glenn (James Cook University)
DEMİRELİ Erhan (Dokuz Eylül Üniversitesi)
DİLBAZ ALACAHAN Nur (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
DOĞAN Özlem İ. (Dokuz Eylül Üniversitesi)
DÖNMEZ POLAT Dilek (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
DURAK İbrahim (Pamukkale Üniversitesi)
DURAN Cengiz (Dumlupınar Üniversitesi)
ELAGÖZ İsmail (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ERDEM Ferda (Akdeniz Üniversitesi)
EREN Müfide Şule (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ERGİN Hüseyin (Dumlupınar Üniversitesi)
ERKAN Gülgün (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
EROĞLU Umut (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

EROĞLU Filiz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
EROL Mikail (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ERYILMAZ Mehmet (Uludağ Üniversitesi)
FEDAİ Cemal (Kırıkkale Üniversitesi)
FURNHAM Adrian (U.Coll. London)
GAVCAR Erdoğan (Muğla Üniversitesi)
GÖK Osman (Yaşar Üniversitesi)
GÖKTEPE Ahmet Orkun (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜLER Ruhi (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜLTEKİN Nihat (Harran Üniversitesi)
GÜMÜŞ Mahir (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜNEY Semra (Hacettepe Üniversitesi)
GÜNEŞ Şahabettin (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
GÜNGÖR Arif (Düzce Üniversitesi)
GÜRSAKAL Necmi (Uludağ Üniversitesi)
İNCE YENİLMEZ Meltem (Yaşar Üniversitesi)
İPEK Selçuk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
İRİZ Rıfat (Selçuk Üniversitesi)
İRMİŞ Ayşe (Pamukkale Üniversitesi)
İŞCAN Ömer Faruk (Atatürk Üniversitesi)
KAHRAMAN AKDOĞU Serpil (Yaşar Üniversitesi)
KANTEN Selahattin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KALKAN Adnan (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
KALMIŞ Halis (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KARA Hakan (Dumlupınar Üniversitesi)
KARABEY Canan Nur (Atatürk Üniversitesi)
KARAGÜL Soner (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KARTALTEPE Nihal (Marmara Üniversitesi)
KASIMOĞLU Murat (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
KAYA Bayram (Ankara Üniversitesi)
KELEŞ Hatice Necla (Bahçeşehir Üniversitesi)
KILIÇ Cüneyt (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KILIÇ Burhan (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
KORKMAZ Oya (Mersin Üniversitesi)
KÖLEOĞLU Nilay (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KÖK Recep (Dokuz Eylül Üniversitesi)
KUTLUTÜRK Murat (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
KURŞUNLUOĞLU Emel (Yaşar Üniversitesi)
KURT Ünzüle (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KUNDAY Özlem (Yeditepe Üniversitesi)
MARANGOZ Mehmet (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
MARIN Mehmet C. (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
MAYA İlknur (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
METE Sinan (Aksayar Üniversitesi)
MURAT Sedat (Rektör- Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
MUTER ŞENGÜL Canan (Anadolu Üniversitesi)
MUTLU Esin Can (Yıldız Teknik Üniversitesi)
MÜFTÜOĞLU Tamer (Başkent Üniversitesi)
NARDALI Sinan (Katip Çelebi Üniversitesi)
ÖNCE Günel (Dokuz Eylül Üniversitesi)
ÖNCÜL Mehmet Sadık (Cumhuriyet Üniversitesi)
ÖZCAN Burcu (Marmara Üniversitesi)
ÖZDEMİR Yasemin (Sakarya Üniversitesi)
ÖZDEMİRCİ Ata (Marmara Üniversitesi)
ÖZER Mehmet Akif (Gazi Üniversitesi)
ÖZER Yunus Emre (Dokuz Eylül Üniversitesi)
ÖZEKİCİOĞLU Halil (Cumhuriyet Üniversitesi)
ÖZGENOĞLU Abdürrahim (Atılım Üniversitesi)
ÖZŞAHİN Mehtap (Yalova Üniversitesi)
ÖZTURAN Meltem (Boğaziçi Üniversitesi)
PAKSOY H. Mustafa (Harran Üniversitesi)
PAZARCIK Yener (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
POLAT K. Ebru (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
POLOUCEK Stanislav (Silesian University)
SAKARYA Sema (Boğaziçi Üniversitesi)
SAVRUL KILINÇ Burcu (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
SAVRUL Mesut (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
SEÇKİN HALAÇ Duygu (Yaşar Üniversitesi)
SEKİN Seval (Ege Üniversitesi)
SERİNKAN Celaleddin (Pamukkale Üniversitesi)
SEVİM Şerafettin (Dumlupınar Üniversitesi)
SOYLU Ali (Pamukkale Üniversitesi)
SÖNMEZ Rukiye (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ŞAHİN Mehmet (Anadolu Üniversitesi)
ŞENER KONUK Dilek (Düzce Üniversitesi)
TAN Sabri Sami (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
TAŞÇI Hacı Mehmet (Erciyes Üniversitesi)
TAYŞİR E. Aygün (Marmara Üniversitesi)
TAYŞİR K. Nurgül (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
TEKİN Mahmut (Selçuk Üniversitesi)
TÜKELTÜRK AYDIN Şule (Trakya Üniversitesi)
TÜRKER Duygu (Yaşar Üniversitesi)
TOPKAYA Özgür (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
UĞUR Suat (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ULUYOL Osman (Adıyaman Üniversitesi)
YAĞANOĞLU Nazmi (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
YAMAN Ramazan (Balıkesir Üniversitesi)
YAVAŞ Hikmet (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
YARAŞIR Sevinç (Pamukkale Üniversitesi)
YAZICI Erdinç (Gazi Üniversitesi)
YILDIRIM Yavuz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
YELKİKALAN Nazan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
YERELİ Ahmet Burçin (Hacettepe Üniversitesi)
YİĞİT Yusuf (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
YILDIRIM Tansoy Yavuz (Bandırma Üniversitesi)
YILDIZ Sebahattin (Kafkas Üniversitesi)
YILDIZ Tayfun (Ardahan Üniversitesi)
YÜRÜR Şenay (Yalova Üniversitesi)

Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak editörler ve yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar alanında bilimsel çalışmalarını ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayınlanır veya yayınlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları dergi arşivlerinde beş yıl süreyle tutulur. Dergi politikaları ve yazım kuralları ile ilgili detaylar dergi başında bulunabilir. Belirtilmemiş hususlar için dergi sekreteryası aranabilir.

Journal of Entrepreneurship and Development is a referee journal. Articles submitted for consideration of publication are subject to peer review. The editorial board and editors takes consideration whether submitted manuscript follows the rules of scientific writing. The appropriate articles are then sent to three referees known for their academic reputation in their respective areas. Upon their decision, the articles will be published in the journal, or rejected for publication. The referee reports are kept confidential and stored in the archives for five years. for the full details about the journal see notes for contributors section or feel free to contact with the editors.

Aşağıdaki indeksler tarafından indekslenmektedir

Indexed or/and Abstracted in

Research Bible, The Global Impact Factor (GIF), Araştirmax, SOBIAD, Index Copernicus

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Biga/ Çanakkale – TÜRKİYE

Tel: +90 286 335 87 38-40 Fax: +90 286 335 87 36

Web: <http://gkd.comu.edu.tr>

e-mail: gkd@comu.edu.tr

Aksi belirtilmediğı sürece Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi'nde yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına aittir. Bu konuda dergi sahibi veya editörler sorumlu değildir.

© Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izni alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır. All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the JED editors.

ISSN: 1306-8946

Baskı: Tam Pozitif Reklamcılık ve Matbaacılık İç ve Dış Ticaret Ltd. Şti.

Çamlıca Mahallesi 145. Cadde No: 10/11 Yenimahalle /ANKARA

Tel: 0312 397 00 31 | Faks: 0312 397 86 12 | E-Posta: pozitif@pozitifmatbaa.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- **HİSSE SENEDİ GETİRİSİ VE VOLATİLİTESİ ÜZERİNDE RASYONEL VE İRRASYONEL YATIRIMCI DUYARLILIĞININ ETKİSİ: BİST ÖRNEĞİ**
- ▷ *The Impact of Rational and Irrational Investor Sentiments on Stock Returns and Volatility: An Example From BIST* 1
- 📧 Arş. Gör. Dr. Esra DEMİREL - 📧 Prof. Dr. Nazan YELKİKALAN
- **EĞİTİM HARCAMALARI- GENÇ İŞSİZLİK NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ**
- ▷ *Education Expenditures - Youth Unemployment Causal Relationship: A Panel Analysis For Selected OECD Countries* 16
- 📧 Feyza ARICA - 📧 Selçuk İPSAL
- **SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM EKSENİNDE TÜKETİCİNİN KORUNMASI, EĞİTİMİ VE BİLİNÇLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÖNERİ OLARAK TÜKETİCİ GELİŞTİRME MERKEZİ (TÜGEMER)**
- ▷ *The Consumer Improvement Center (CONIC) as an Offer for Consumer Protection, Education and Consciousness on the axis of Sustainable Consumption*..... 31
- 📧 Filiz EROĞLU - 📧 Elçin BAYRAKTAR KÖSE
- **DÖVİZ KURUNUN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BRICS-T ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ**
- ▷ *Effect of Exchange Rate on Foreign Trade: Panel Data Analysis for BRICS-T Countries*..... 48
- 📧 Gülistan CAN - 📧 Cüneyt KILIÇ
- **SAĞLIK HİZMETLERİNDE GENÇ İŞSİZLİĞİ SORUNU: FENOMENOLOJİK BİR YAKLAŞIM**
- ▷ *The Problem Of Youth Unemployment In Health Services: A Phenomenological Approach* 60
- 📧 Salih TOSUN
- **SOSYO-EKONOMİK KALKINMADA KADIN GİRİŞİMCİLER VE İŞLETMELERİ**
- ▷ *Women Entrepreneurs and Businesses in Socio-Economic Development*..... 76
- 📧 Seda SAĞLAM YÜREK TAŞDEMİR, Dr.
- **ÜLKELERİN İNOVASYON PERFORMANSININ CRITIC TEMELLİ WASPAS YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ**
- ▷ *Evaluation of the Innovation Performance of Countries with the CRITIC-Based WASPAS Method* 91
- 📧 Sibel SATICI
- **SOSYAL VE EKONOMİK DEĞİŞİM DAVRANIŞI ÖLÇEĞİ UYARLAMA VE KARŞILAŞTIRMA ÇALIŞMASI**
- ▷ *Social and Economic Change Behavior Scale Adaptation and Comparison Study*..... 105
- 📧 Vildan DURMAZ - 📧 Yılmaz YILDIRIM

► GİRİŞİMCİLERİN LİDERLİK DAVRANIŞLARININ SOSYAL SERMAYE VE GİRİŞİMSSEL
ÖZ YETKİNLİK ALGILARI İLE OLAN İLİŞKİSİ: TEKNOPARKLARDAKİ ŞİRKET SAHİPLERİ ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA

▷ *The Relationship Between The Leadership Behaviors And Entrepreneur's Social Capital and Percept
Entrepreneurial Self-Efficacy: A Research on The Owners Of The Companies in Technoparks..... 116*

Özge KIZILÖZ - Gülsevım YAMUK GÜNAY - Ali İhsan DURGUT

HİSSE SENEDİ GETİRİSİ VE VOLATİLİTESİ ÜZERİNDE RASYONEL VE İRRASYONEL YATIRIMCI DUYARLILIĞININ ETKİSİ: BİST ÖRNEĞİ¹

The Impact of Rational and Irrational Investor Sentiments on Stock Returns and Volatility: An Example From BIST

ÖZET

İnsanların rasyonel karar teorilerinde kabul edildiği şekilde rasyonel davranmamaları davranışsal finansın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Davranışsal finans, geleneksel finans teorilerinin aksine yatırımcıların kararlarını alırken duygu ve sezgilerinden de etkilendiğini ileri sürmektedir. Yatırımcıların kararlarını etkileyen psikolojik önyargılar yatırımcı duyarlılığının dayanak noktasını oluşturmaktadır. Yatırımcı duyarlılığı, insanların bir durum karşısında aşırı iyimser ya da kötümser olması şeklinde tanımlanmaktadır. Çalışmada, yatırımcı duyarlılığının BİST 100 endeksi üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. 2006: 01- 2019: 07 tarihleri arasında aylık frekansta Tüketici Güven Endeksi, enflasyon, politika faizi, Tüketici Beklenti Endeksi, CDS risk primi, döviz kuru, dış ticaret haddi ve ekonomik büyüme verileri kullanılmıştır. Yatırımcı duyarlılığını temsilen Tüketici Güven Endeksi seçilmiştir. İlk olarak ARDL yöntemiyle yatırımcı duyarlılığı rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığı olmak üzere ayrıştırılmıştır. İkinci aşamada VAR modeli analiziyle rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının BİST 100 endeks getirisi ve volatilitesi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre BİST 100 endeks getirisi ve volatilitenin rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığı tarafından etkilendiği tespit edilmiştir. Rasyonel yatırımcı duyarlılığına karşı ortaya çıkan tepki negatif, irrasyonel yatırımcı duyarlılığına karşı ortaya çıkan tepki ise pozitif olarak gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Finans, Rasyonel Yatırımcı Duyarlılığı, İrrasyonel Yatırımcı Duyarlılığı, Hisse Senedi Getirisi, Volatilité

ABSTRACT

The fact that people do not act rationally as accepted in rational decision theories has led to the emergence of behavioral finance. Behavioral finance suggests that, contrary to traditional finance theories, investors are also influenced by their emotions and sentience while making their decisions. Psychological biases that affect investors' decisions are the mainstay of investor sentiment. Investor sentiment is defined as people being overly optimistic or pessimistic about a situation. In this study, the effect of investor sentiment on the BIST 100 index is investigated. Consumer Confidence Index, inflation, policy rate, Consumer Expectation Index, CDS risk premium, exchange rate, terms of trade and economic growth data were used on a monthly frequency between 2006: 01-2019: 07. Consumer Confidence Index was chosen to represent investor sentiment. Firstly, with the ARDL method, investor sentiment is decomposed as rational and irrational investor sentiment. In the second stage, the effect of rational and irrational investor sentiments on the BIST 100 index return and volatility was analyzed with the VAR model analysis. According to the results of the analysis, it has been determined that the BIST 100 index return and volatility are affected by rational and irrational investor sentiments. The reaction against the rational investor sentiment was negative, and the reaction against the irrational investor sentiment was positive.

Keywords: Behavioral Finance, Rational Investor Sentiment, Irrational Investor Sentiment, Stock Returns, Volatility

1 Bu çalışma Esra DEMİREL'in Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde 2021 yılında tamamlanan "Hisse Senedi Getirisi ve Volatilitesi Üzerinde Rasyonel ve İrrasyonel Yatırımcı Duyarlılığının Etkisi: Borsa İstanbul Üzerinde Ampirik Bir Analiz" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Geleneksel finans teorilerinin kabul ettiğinin aksine duygular; ürünlerin fiyat modellemesinde konum, marka ve yaptığı çağrışıma gömülü olarak rol almaktadır. Davranışsal varlık fiyatlama modellerinde duygular “duyarlılık” ya da “özelliklerin açıklayıcı kümesi” olarak tanımlanmaktadır (Statman vd., 2008: 20).

Duyarlılık, genel olarak bir kişinin ne olursa olsun bir durum karşısında aşırı iyimser ya da kötümser hissetmesi olarak tanımlanmaktadır. Davranışsal finans araştırmacıları duyarlılığı şu şekilde tanımlamaktadır: Menkul kıymet fiyatlarında ortaya çıkan yatırımcıların belirgin toplam hatalarıdır (Shefrin, 2008: 206).

Yatırımcı duyarlılığı teorisi “söylenti” kavramına dayanmaktadır. Bu kavram finansal piyasalar için ilk kez Black (1986) tarafından kullanılmıştır. Daha sonra söylenti ticareti kavramı, De Long ve diğerlerinin (1990) yaptıkları çalışma ile birlikte bir teori haline gelmiştir (Kıyılar ve Akkaya, 2016: 322).

Geleneksel finans teorilerine dayanan modellerin en temel varsayımı tüm yatırımcıların rasyonel davrandığını kabul etmesidir. Ancak yatırımcılar finans piyasalarında işlem yaparken her zaman rasyonel davranmaz; duyarlılıkları ve beklentileri de yatırımcıların kararlarını etkilemektedir. Bu bağlamda yatırımcılar, bazen bilgi yerine piyasadaki doğru olmayan sinyallere yani söylentilere dayanarak yatırım kararlarını vermektedir. Bu duygusal kararlar rastgele verilmiş karar olmaktan çıkıp sistematik bir hale geldiğinde finansal piyasalar için risk meydana getirmektedir (Canbaş ve Kandır, 2007: 222).

Davranışsal finans teorisine dayanan modellerde genellikle iki çeşit yatırımcının varlığından söz edilmektedir. Bunlardan birincisi duygulardan arındırılmış rasyonel arbitrajcılar, ikincisi dışsal duygulara eğimli irrasyonel yatırımcılardır. Bu iki yatırımcı türü piyasada yarış içinde bulunarak fiyatlar ve beklenen getiriler üzerinde etkili olmaktadır. Arbitrajcı yatırımcılar maliyetler, açığa satış yapma, işlem yapma riski vb. gibi kriterlerle sınırlandırılmıştır. Arbitrajın sınırlı olması ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığında değişim meydana gelmesi, piyasada doğru olmayan fiyatlamaların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Kıyılar ve Akkaya, 2016: 325).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yatırımcı duyarlılığının BİST 100 (Borsa İstanbul 100) endeksi üzerindeki etkisini araştırmaktır. Araştırmada aylık frekansta veriler 2006: 01-2019: 07 tarihleri arasında seçilmiştir. Ayrıca Tüketici Güven Endeksi (TGE) yatırımcı duyarlılığı temsilcisi olarak seçilmiştir. Yatırımcı duyarlılığının rasyonel ve irrasyonel ayrıştırılabilmesi için enflasyon, politika faizi, Tüketici Beklenti Endeksi (TBE), CDS (Credit Default Swap) risk primi, döviz kuru, dış ticaret haddi ve ekonomik büyüme makroekonomik değişkenleri analize dahil edilmiştir. Yatırımcı duyarlılığının ayrıştırılmasında kullanılan temel model ARDL (Autoregressive Distributed Lag Model) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Daha sonra irrasyonel yatırımcı duyarlılığı ve rasyonel yatırımcı duyarlılığının BİST 100 endeks getirisi ve getiri volatilitesi üzerindeki etkisinin araştırılması için VAR (Vektör Otoregresif Model) Modeli Analizi ile etki tepki analizinden faydalanılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Yatırımcı duyarlılığının rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştıran çalışmalar literatürde oldukça kısıtlıdır. Aşağıda rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığı üzerine yapılan araştırmalara yer verilecektir.

Verma ve Soydemir (2006), yaptıkları çalışmada İngiltere’deki bireysel ve kurumsal yatırımcı duyarlılığının yurtdışındaki dağılımını araştırmıştır. Bireysel ve kurumsal yatırımcı duyarlılığının

rasyonel ve irrasyonel faktörlerden kaynaklandığını, yurt içi ve yurt dışı borsa getirileri üzerinde farklı etkileri olduğunu bulmuşlardır. Analiz için VAR modeli uygulanmıştır. Modelin tahmini sonucu yapılan genelleştirilmiş etki tepki fonksiyonuyla, kurumsal yatırımcı duyarlılığının İngiltere, Meksika, Brezilya varlık piyasaları üzerinde değişik derecelerde etkisinin olduğu ve Şili üzerinde etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bireysel yatırımcı duyarlılığının etkisi sadece İngiltere için istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca bireysel ve kurumsal yatırımcı duyarlılığının İngiltere borsa getirisi üzerinde önemli bir etkisinin bulunduğu saptanmıştır.

Başka bir çalışmada Verma ve diğerleri (2008), rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının DJIA ve S&P 500 endeks getirileri üzerindeki göreceli etkinliğini incelemişlerdir. Çalışmada 1988 yılı Ekim ayından başlayarak 2004 yılı Nisan ayı arasındaki aylık verileri kullanmışlardır. Yatırımcı duyarlılığı, regresyon yardımıyla rasyonel ve irrasyonel olmak üzere ayrıştırılmıştır. Daha sonra Yapısal Olmayan VAR Analizi ile irrasyonel ve rasyonel yatırımcı duyarlılığının getiri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Sonuçta; rasyonel duyarlılığın borsa getirisi üzerindeki etkisinin irrasyonel duyarlılığın etkisine göre daha büyük olduğunu bulmuşlardır. Yatırımcı duyarlılığını tamamen irrasyonel kabul eden önceki çalışmaların aksine bireysel ve kurumsal yatırımcı duyarlılığı, hem rasyonel hem irrasyonel yatırımcı duyarlılığı tarafından yönlendirilmektedir. Geçmiş hisse senedi performanslarının rasyonel duyarlılık üzerinde etkisi yokken bireysel ve kurumsal yatırımcılar için irrasyonel duyarlılık üzerinde önemli etkileri olduğu bulunmuştur. İrrasyonel duyarlılığın rasyonel duyarlılığa göre daha hızlı ve belirgin tepki verdiği belirlenmiştir.

Verma ve Soydemir (2009), yaptıkları çalışmada bireysel ve kurumsal yatırımcı duyarlılığının, DJIA ve S&P 500 endeks getirilerinden kaynaklanan riskin piyasa fiyatı üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmanın sonucuna göre bireysel ve kurumsal yatırımcı duyarlılığının rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığına bağlı olduğu bulunmuştur. Ayrıca irrasyonel iyimserlikteki artış fiyatların aşağı doğru hareket etmesine sebep olurken; rasyonel duyarlılıktaki artış riskin piyasa fiyatında önemli bir değişikliğe sebep olmadığı tespit edilmiştir.

Sayim ve diğerleri (2013), İngiltere bireysel yatırımcı duyarlılığının rasyonel ve irrasyonel bileşenlerinin İngiltere otomobil, finans, gıda, petrol ve hizmet sektörlerinin hisse senedi getirisi ve volatilesi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bireysel yatırımcı duyarlılığı, İngiltere iş koşulları ve piyasadaki fazla getiri ile negatif ilişkili olduğu bulunmuştur. Araştırmanın sonucunda; İngiltere rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığındaki bir standart sapmalı artış İngiltere'nin otomobil, finans, gıda, petrol ve hizmet sektöründe önemli pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Yani pozitif yatırımcı duyarlılığı İngiltere endüstri getirisini artırma eğilimi göstermektedir.

Aydoğan ve Vardar (2015), yaptıkları çalışmada 2004 Ocak ayı ile 2014 Ocak ayı arasındaki aylık verileri kullanarak yatırımcı duyarlılığının Borsa İstanbul'daki sektör endeks getirileri üzerindeki etkisini incelemiştir. İlk olarak yatırımcı duyarlılığı regresyon yardımıyla rasyonel ve irrasyonel olmak üzere ayrıştırılmıştır. Daha sonra Yapısal Olmayan VAR Analizi ile irrasyonel ve rasyonel yatırımcı duyarlılığının sektör endeks getirileri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Sonuç olarak; rasyonel yatırımcı duyarlılığına karşı tepki tespit edilemezken, irrasyonel yatırımcı duyarlılığına karşı Ulaştırma ve İletişim sektörü dışında diğerlerinin anlamlı tepki verdiği bulunmuştur.

Literatürde yapılmış bir diğer çalışmada Sayim ve Rahman (2015), bireysel yatırımcı duyarlılığının İMKB'nin getirisine ve volatilesine olan etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmada yatırımcı duyarlılığını temsilen TGE seçilmiştir. Öncelikle makroekonomik değişkenleri TGE ile regresyona

sokarak yatırımcı duyarlılığı rasyonel ve irrasyonel olmak üzere ayrıştırılmıştır. Sonuç olarak İMKB getirisinin ve volatilitésinin hem rasyonel yatırımcı duyarlılığı hem de irrasyonel yatırımcı duyarlılığı tarafından etkilendiğı tespit edilmiştir.

EKONOMETRİK METODOLOJİ

BİST üzerinde rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının etkisinin araştırıldığı çalışma bağlamında ekonometrik analiz 2006: 01-2019: 07 dönemindeki aylık frekansta verileri içermektedir. Teorik ve ampirik literatürün incelenmesiyle hisse senedi getirilerinin ve volatilitésinin hem rasyonel hem irrasyonel yatırımcı duyarlılığı tarafından etkilenmesi beklenmektedir. Yatırımcı duyarlılığını etkilediğı düşünölen makroekonomik değişkenler kullanılarak, yatırımcı duyarlılığının rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştırılması için ARDL analizinden yararlanılmıştır. Rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının hisse senedi getirisi ve volatilitésini üzerindeki etkisini araştırmak için VAR modeli analizi yapılmıştır. Getiri ve volatilitésinin şoklara verdiğı tepkiyi grafiksel olarak görebilmek için Etki-Tepki analizinden faydalanılmıştır.

Bir analize başlarken ilk aşamada yapılması gereken serilere durağanlık sınaması uygulamaktır. Değişkenlerin durağanlık seviyeleri belirlendikten sonra uygun olan yöntem belirlenerek model kurulmaktadır. Bu bağlamda, çalışmadaki serilere öncelikle literatürde çokça kullanılan Genişletilmiş Dickey Fuller birim kök testi uygulanarak yardımcı regresyon modellerinin kalıntılarına Jarque-Bera normallik testi uygulanmıştır.

Dickey ve Fuller (1981), hata terimlerinde genellikle bulunan otokorelasyon sorununu çözümlenebilmek için Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testini geliştirmiştir. Bu testte modele bağımlı değişkenin uygun gecikmeli değerleri de eklenmiştir.

ADF birim kök testinin yardımcı regresyon modellerinin kalıntılarının normal dağılıp dağılmadığını belirleyebilmek için Jarque-Bera normallik testi uygulanmıştır. Jarqua ve Bera (1980), yaptıkları çalışmada kalıntılara normallik testi yapabilmek için Lagrange çarpanını (LM) kullanmışlardır. Bu testte örneklemin çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmaktadır. Verinin çarpıklık değeri sıfır, basıklık değeri üç ise normal dağılıma uygunluk gösterdiğı söylenmektedir.

Meng ve diğerleri (2014) yaptıkları çalışmada bir finansal serinin normal dağılmadığı durumlarda kalıntılarla arttırılmış en küçük kareler (RALS) prosedürünü uygulamanın daha uygun olduğı tespit edilmiştir. Hepsağ ve Akçalı (2019), araştırmalarında RALS yöntemine dayanan birim kök testlerinin daha güçlü testler olduğunu göstererek finansal zaman serilerinin durağanlık sınamasında kullanışlı testler olduğunu ifade etmişlerdir. Bu çalışmada da RALS-LM testlerinden faydalanılmaktadır.

Bu çalışmada Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı yatırımcı duyarlılığını rasyonel ve irrasyonel olarak ayırabilmek için kullanılmaktadır. Bunun en önemli sebebi modeldeki değişkenlerin aynı dereceden durağan olmamasıdır. Bu bağlamda ARDL sınır testi çalışmada kurulan modeldeki değişkenler düzeyde durağan I(0) ve birinci farkta durağan I(1) olduğı için uygulamada tercih edilmektedir. Değişkenler arasında ikinci farkta durağan I(2) varsa ARDL sınır testi uygulanamaz. Çalışmada kullanılan ARDL modelinin genel denklemi aşağıdaki gibidir (Esen vd., 2012: 257):

$$\Delta Y_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^m \varphi_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \varphi_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^m \varphi_{ki-t} \Delta X_{kt-i} + \varepsilon_1 Y_{t-1} + \varepsilon_2 X_{1t-1} + \dots + \varepsilon_k X_{kt-1} + u_t$$

Bu çalışmada rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının hisse senedi getirileri ve volatilitesi üzerinde etkisini incelemek için Sims (1980) tarafından önerilen ve AR modellerin geliştirilmiş şekli olan VAR uygun metodoloji olarak seçilmektedir. VAR modelleri, ekonominin dinamik karakteristiği göz önüne alındığında oluşturulan model için belirli bir kısıtlama getirmeden makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklayabilmesi sebebiyle popüler bir yöntemdir (Keating, 1990: 453). VAR modelleri, denklem sisteminde bulunan her içsel değişkenin ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinden oluşan eşitlikler sistemidir. Bu modellerde değişkenler hem içsel hem dışsal olabilmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017: 495).

VERİ VE MODEL

Çalışmada 2006: 01 - 2019: 07 tarihleri arasındaki aylık frekansta veriler kullanılarak rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının BİST 100 endeksinde hisse senedi getirileri ve volatilitesine etkisi araştırılmaktadır. Bu tarihler arasındaki verilerin seçilmesinin ilk sebebi; 2001 yılında yaşanan krizin BİST üzerindeki etkisinin çok büyük olmasıdır. Bu bağlamda 2006 yılına kadar bu krizin BİST üzerindeki etkisinin bittiği düşünülmektedir. Veriler, günümüzde 2019 yılında başlayan pandeminin ekonomik veriler üzerindeki etkisi başlamadan sonlandırılmaktadır. Tablo 1'de bu çalışmada kullanılan değişkenler ve değişkenlere ait simgelere yer verilmektedir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenlere Ait Simgeler	Değişken Adı	Kaynak
yatduy	TGE	TCMB EVDS
enf	Enflasyon	TCMB EVDS
faiz	Politika Faizi	TCMB EVDS
bek	TBE	Bloomberg Veritabanı
risk	CDS Risk Primi	Bloomberg Veritabanı
dov	Döviz Kuru (ABD Dolar Kuru)	TCMB EVDS
tichad	Dış Ticaret Haddi	
buy	Ekonomik Büyüme	TÜİK
get	BİST 100 Endeks Getirisi	TÜİK
vol	BİST 100 Endeks Getiri Volatilitesi	
irras	İrrasyonel Yatırımcı Duyarlılığı	
ras	Rasyonel Yatırımcı Duyarlılığı	

Yapılan çalışmada yatırımcı duyarlılığını temsilen TÜİK tarafından tüketici eğilim anketleriyle hazırlanan tüketici güven endeksi seçilmiştir. Tüketicilerin güvenini ölçen tüketici güven endeksindeki verilerle ekonominin durumu belirlenmektedir. Bu endeks değeri 100'den büyükse tüketici güveninin iyimser olduğu, 100'den küçükse tüketici güveninin kötümser olduğu tespit edilmektedir. Endeksin 100'e eşit olması durumunda ne iyimser ne kötümser bir bakış açısından bahsetmek mümkün değildir. Bu endeks TÜİK ve TCMB işbirliğiyle Türkiye genelinde yapılan tüketici eğilim anketleri ile oluşturulmaktadır. Tüketici eğilim anketleri ile tüketicilerin bireysel mali durumları, genel ekonomiyle ilgili düşünceleri ve geleceğe yönelik beklentileri, harcama ve tasarruf eğilimlerinin belirlenmesi hedeflenmektedir (Özsağır, 2007: 55-56).

Yatırımcı duyarlılığını rasyonel ve irrasyonel olarak ayırmak için kullanılan makroekonomik değişkenler şunlardır: Enflasyon, politika faizi, beklenti endeksi, risk primi, döviz kuru, ticaret haddi ve ekonomik büyüme.

Bu çalışmada BİST 100 endeksindeki hisse senetlerinin getirileri hesaplanmaktadır. Finansal piyasalarda varlıkların fiyat davranışı incelenir; ancak ampirik analizlerde gözlemlenen fiyat yerine getiriler dikkate alınmaktadır. Finansal ekonometrik analizlerde genellikle aşağıdaki getiri formülü kullanılmaktadır (Gourieroux ve Jasiak, 2001: 12):

$$r_t = \ln(1 + R_t) = \ln P_t - \ln P_{t-1} = \ln \frac{P_t}{P_{t-1}} \quad (1)$$

Bu denklemde P_t , t ayı sonundaki hisse senedi fiyatı; P_{t-1} , t-1 ayı sonundaki hisse senedi fiyatını belirtmektedir.

Bazı araştırmacılar yatırımcı duyarlılığının risk faktörüne bağlı olarak rasyonel olduğunu kabul etmektedir. Bunlardan farklı olarak Verma ve Soydemir (2006), yatırımcı duyarlılığının rasyonel ve irrasyonel olmak üzere iki bileşeni olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmada yatırımcı duyarlılığını rasyonel ve irrasyonel olarak ayırtıran model aşağıdaki gibidir:

$$yatduy_{1t} = \beta_0 + \sum_{j=1}^n \beta_j MD_{jt} + \xi_t \quad (2)$$

Bu denklemde $yatduy_{1t}$, t anındaki yatırımcı duyarlılığını, β_0 sabit parametreyi, β_j tahmin edilen parametreyi, MD_{jt} makroekonomik değişkenleri, hata terimini ifade etmektedir. Denklem 2'de uygun değer (fitted value) rasyonel yatırımcı duyarlılığını belirtmektedir. Diğer yandan denklem 2'deki kalıntı (residual) terimi irrasyonel yatırımcı duyarlılığını temsil etmektedir.

Yatırımcı duyarlılığının denklem 2'de rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştırılmasından sonra rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının BİST 100 getirisi üzerindeki etkisi aşağıdaki denklem ile yapılmaktadır:

$$r_t = \alpha_0 + \alpha_1 \widehat{yatduy}_{1t} + \alpha_2 \xi_t + \alpha_3 \sigma_t + \rho_t \quad (3)$$

Denklem 3'de α_0 sabit terimi, α_1 bilgiden etkilenen yatırımcıları yani rasyonel yatırımcı duyarlılığının katsayısını, α_2 söylentiden etkilenen yatırımcıları yani irrasyonel yatırımcı duyarlılığının katsayısını, α_3 denklem 2'den hesaplanan BİST 100 getiri volatilitésinin katsayısını, rassal hata terimini ifade etmektedir. r_t denklem 1'den hesaplanan BİST 100'ün aylık getirisini belirtmektedir. Denklem 2'de rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştırılan yatırımcı duyarlılığının BİST 100 getiri volatilitésini üzerindeki etkisi aşağıdaki denklemle bulunmaktadır:

$$\sigma_t = \alpha_0 + \alpha_1 \widehat{yatduy}_{1t} + \alpha_2 \xi_t + \rho_t \quad (4)$$

Denklem 4'te σ_t BİST 100'ün getiri volatilitésidir. Ayrıca denklem 4'te α_0 sabit terimi, α_1 bilgiden etkilenen yatırımcıları yani rasyonel yatırımcı duyarlılığının katsayısını, α_2 söylentiden etkilenen yatırımcıları yani irrasyonel yatırımcı duyarlılığının katsayısını, rassal hata terimini ifade etmektedir.

ANALİZ BULGULARI

Bir analize başlarken yapılması gereken ilk şey değişkenlere birim kök testi uygulayarak durağanlık mertebelerinin belirlenmesidir. Bu bağlamda yatırımcı duyarlılığı, enflasyon, politika faizi, TBE, CDS risk primi, döviz kuru, dış ticaret haddi ve ekonomik büyüme değişkenlerine uygulanan ADF birim kök testi sonuçları tablo 2 ve tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Düzey Sonuçları

Değişkenler	Düzey	Jarque-Bera Testi
yatduy	-2,5104	5,5597
enf	-3,1827***	-194,3034 ^a
faiz	-2,2768	9793 ^a
bek	-3,5813**	1,316
risk	-3,2050***	1717,061 ^a
dov	-9,8553*	395,94 ^a
tichad	-2,0296	15,6969 ^a
buy	-2,6383	7,2034 ^a

Tablo 3. ADF Birim Kök Testi Birinci Fark Sonuçları

Değişkenler	Birinci Fark	Jarque-Bera Testi
yatduy	-3,6145*	3,8408
faiz	-4,25*	9865,419 ^a
tichad	-4,0277*	15,9377 ^a
buy	-9,1546*	5,1722

Not: ^a işareti Jarque-Bera Testi sonucunda kalıntıların normal dağılmadığını belirtmektedir.

Tablo 2 ve tablo 3'te değişkenlere uygulanan ADF birim kök testi sonuçları verilmiştir. Test sonuçlarına göre enflasyon, beklenti endeksi, risk primi ve döviz kuru düzeyde durağan bulunmuştur. Yatırımcı duyarlılığı, faiz oranı, ticaret haddi ve büyüme değişkenlerinin ise birinci farklarında durağan olduğu belirlenmiştir. Ancak Jarque-Bera Testi sonuçları incelendiğinde enflasyon, faiz oranı, risk faktörü, döviz kuru, ticaret haddi ve büyüme değişkenlerinin yardımcı regresyon kalıntılarının normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Meng ve diğerleri (2014) yaptıkları çalışmada kalıntıların normal dağılmadığı durumlarda kullanılmak üzere daha güçlü bir test önermektedir. Bu bağlamda tablo 4'te kırılmasız RALS-LM birim kök testi sonuçları, tablo 5'te bir kırılmalı RALS-LM birim kök testi sonuçları ve tablo 6'da iki kırılmalı RALS-LM birim kök testinin sonuçları verilmektedir.

Tablo 4. Kırılmasız RALS-LM Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ρ^2	$\tau_{(RALS-LM)}$	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
enf	0,7634	-4,2031*	-3,551	-2,958	-2,665
faiz	0,2777	-1,9372	-3,20	-2,562	-2,23
risk	0,58	-4,3889*	-3,446	-2,84	-2,535
dov	0,7324	-4,777*	-3,499	-2,903	-2,535
tichad	0,8687	-1,6339	-3,595	-3,01	-2,719
buy	0,9044	-2,6418	-3,595	-3,01	-2,719

Tablo 4 incelendiğinde kırılmasız RALS-LM testi sonuçlarına göre enflasyon, risk primi ve döviz kuru durağan olduğu görülmektedir. Politika faizi, ticaret haddi ve ekonomik büyüme verileri ise durağan değildir.

Tablo 5. Bir Kırılmalı RALS-LM Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ρ^2	$\tau_{(RALS-LM)}$	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
enf	0,8014	-5,8398*	-3,56	-2,963	-2,667
faiz	0,294	-0,9239	-3,203	-2,563	-2,228
risk	0,5921	-5,0397*	-3,456	-2,839	-2,535
dov	0,7096	-7,4592*	-3,515	-2,903	-2,607
tichad	0,8825	-2,9292***	-3,609	-3,011	-2,72
buy	0,951	-3,475**	-3,637	-3,062	-2,771

Tablo 5'te verilen bir kırılmalı RALS-LM birim kök testi sonuçlarına göre enflasyon, risk primi, döviz kuru, ticaret haddi ve büyüme değişkenlerinin durağan olduğu tespit edilmiştir. Politika faizi bu sonuçlara göre durağan değildir.

Tablo 6. İki Kırılmalı RALS-LM Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ρ^2	$\tau_{(RALS-LM)}$	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
enf	0,796	-7,56*	-3,554	-2,962	-2,662
faiz	0,30557	-1,4984	-3,204	-2,566	-2,231
risk	0,7493	-3,5768*	-3,497	-2,908	-2,604
dov	0,7998	-10,1536*	-3,554	-2,962	-2,662
tichad	0,9462	-1,8753	-3,583	-3,013	-2,717
buy	0,9279	-5,9873*	-3,583	-3,013	-2,717

Tablo 6'da verilen iki kırılmalı RALS-LM birim kök testi sonuçlarına göre ise enflasyon, risk primi, döviz kuru ve büyüme değişkenleri durağan bulunmuştur.

ADF, RALS-LM birim kök testlerinin sonucunda analizde kullanılan değişkenlerin I(0) ve I(1) düzeylerinde durağan olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda analiz için uygun modelin ARDL olduğu tespit edilmiştir. Denklem 2'ye dayanan ARDL modeli kurulmuştur.

Tablo 7. ARDL (2,2,0,0,2,1,1,3) Model Sonuçları

Değişkenler	Katsayı Değerleri	T İstatistik ve Olasılık Değerleri
enf	-0,4971	-3,2926 (0,0013)*
enf(-1)	0,1417	0,9464 (0,3455)
enf(-2)	-0,3548	-2,5019 (0,0135)**
faiz	-0,0188	-0,6865 (0,4935)
bek	0,1721	9,4282 (0,00)*
bek(-1)	-0,0295	-1,1113 (0,2683)
bek(-2)	-0,0608	-2,5641 (0,0114)**
bek(-3)	-0,057	-3,1420 (0,002)*
risk	-0,0031	-1,1665 (0,2453)
dov	-0,0044	-0,1094 (0,9130)
dov(-1)	-0,1	-2,4238 (0,0166)**
tichad	-0,0523	-0,7272 (0,4683)

HİSSE SENEDİ GETİRİSİ VE VOLATİLİTESİ ÜZERİNDE RASYONEL VE İRRASYONEL YATIRIMCI DUYARLILIĞININ ETKİSİ: BİST ÖRNEĞİ
The Impact of Rational And Irrational Investor Sentiments on Stock Returns and Volatility: An Example From BİST

tichad(-1)	-0,1041	-1,1495 (0,2523)
tichad(-2)	0,1922	2,6622 (0,0087)*
buy	-0,0321	-0,8186 (0,4143)
buy(-1)	0,0913	2,3906 (0,0181)**

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 7’de sonuçları verilen ARDL (2,2,0,0,2,1,1,3) sınır testi modelinin tanısal test sonuçları tablo 8’de verilmektedir.

Tablo 8. ARDL (2,2,0,0,2,1,1,3) Modeli Tanısal Test Sonuçları

R²	0,9432
Düzeltilmiş R²	0,9359
F İstatistik Değeri	130,14 (0,00)*
Durbin-Watson Testi	1,9922
Jarque Bera Normallik Testi	1,9516 (0,3768)
Breusch-Goldfrey LM Testi	0,7745 (0,4140)
Breusch-Pagan-Goldfrey Heteroskedastisite Testi	1,2273 (0,2474)

Tablo 8’de gösterilen tanımlayıcı test sonuçları şu şekilde yorumlanmaktadır: Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranını belirten R² değeri 0,9432, düzeltilmiş R² değeri 0,9359 olarak bulunmuştur. Bu oranlar tahmin edilen modelde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni yaklaşık olarak %94 oranında açıkladığını ifade etmektedir. Modelin anlamlılığını saptayan F istatistik değeri 130,14 bulunmuştur. Bu değer modelin 0.01 önem düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca hesaplanan Durbin-Watson ve Breusch-Goldfrey LM testleri sırasıyla 1,9922 ile 0,7745 bulunmuştur ve modelde otokorelasyon sorunu olmadığı tespit edilmiştir. Jarque Bera normallik testi sonucu 1,9516 saptanarak modelde normal dağılım sorunu olmadığını belirtmektedir. Breusch-Pagan-Goldfrey Heteroskedastisite testi sonucu 1,2273 bulunarak modelde değişen varyans sorunu olmadığı tespit edilmiştir.

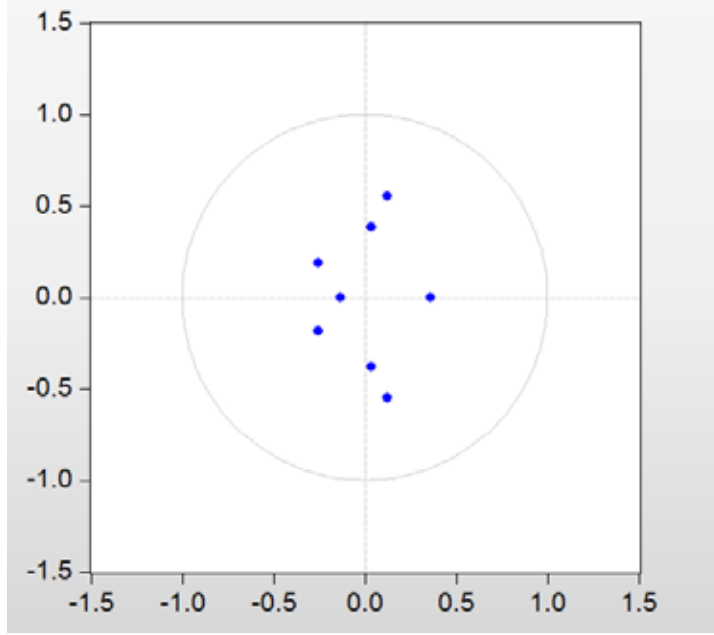
Yatırımcı duyarlılığının rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığı olarak ayrıştırılmasından sonra ikinci aşama olarak rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının BİST 100 getirisi ve volatilitesi üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu araştırmalar için VAR modeli analizi yapılmaktadır. Analize başlamadan önce ilk yapılması gereken değişkenlerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesi ve durağan olmayan değişkenlerin farkı alınarak durağan hale getirilmesidir.

Tablo 9. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabitli Trendli	Sabitsiz Trendsiz	Sabitli Trendli	Sabitsiz Trendsiz
get	-12,5738*	-12,5892*	-12,5739*	-12,5922*
vol	-2,4682	-0,6193	-2,4105	-0,6193
dvol	-	-14,3358*	-	-14,3617*
ras	-3,3363***	-0,6533	-2,6136	-0,8148
dras	-	-9,6563*	-	-9,1555*
irras	-12,889*	-12,8048*	-13,4176*	-12,8764*

Tablo 9'da BİST 100 endeksinin getirisi, BİST 100 endeksi getiri volatilitesi, rasyonel yatırımcı duyarlılığı ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının birim kök testi sonuçları verilmektedir. Bu sonuçlara göre getiri ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığı değişkenleri düzeyde durağan bulunmuştur. Volatilité ve rasyonel yatırımcı duyarlılığı birinci farkları alındığında durağan bulunmuştur. VAR modeli analizi yapabilmek için bütün değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Bu sebeple analiz için getiri ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığı düzeyde, volatilité ve rasyonel yatırımcı duyarlılığı birinci farkları alınarak kullanılmaktadır.

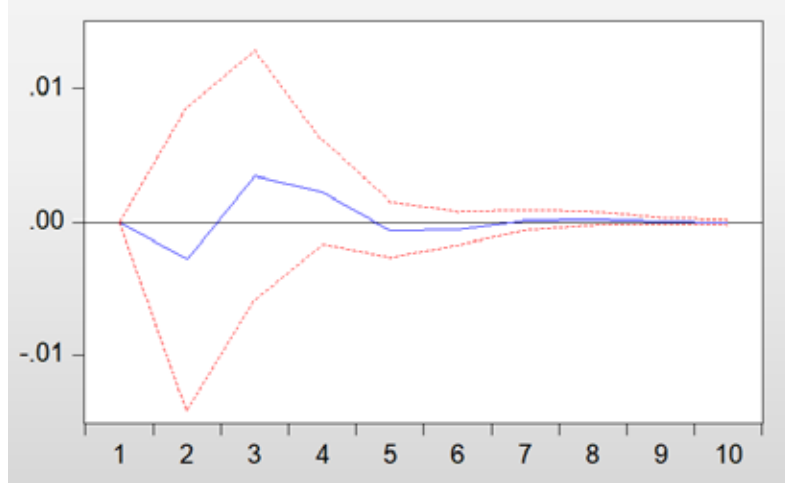
VAR modelinde etki tepki analizi yapabilmek için modelin kararlı olması gerekmektedir. Bu bağlamda modelin karakteristik köklerinin birim çemberin içinde olması beklenmektedir. Şekil 1'de tahmin edilen VAR modelinin karakteristik köklerinin birim çember üzerindeki görünümü verilmektedir.

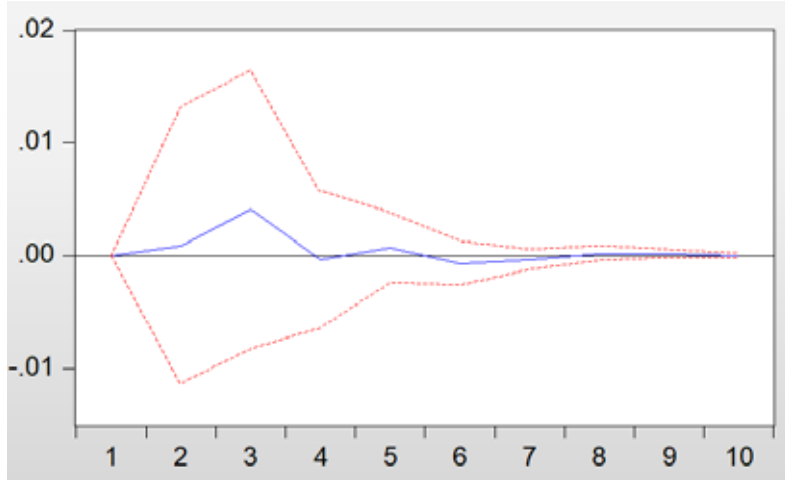
Şekil 1. Ters köklerin birim çember üzerindeki görünümü

VAR modeli analizinde katsayıları regresyon denklemi üzerinden yorumlamak zor olmaktadır. Başka bir ifadeyle parametreler bağımsız değişkenlerin etkisini tamamıyla yansıtmamaktadır. Bu sebeple değişkenlerin şoklara verdikleri tepkileri tespit edebilmek için etki tepki analizinden faydalanılmaktadır. Genelleştirilmiş etki tepki fonksiyonlarının grafiklerinde yatay ve dikey eksen bulunmaktadır. Grafikteki yatay eksen değişkendemeydana gelen tepkinin süresini, dikey eksen ise tepkinin derecesini vermektedir. Aşağıda rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılıklarında meydana gelen bir standart sapmalık şokun BİST 100 endeks getirisi ve BİST 100 endeks getirisinde meydana getirdiği tepkiyi gösteren grafikler verilmiştir.

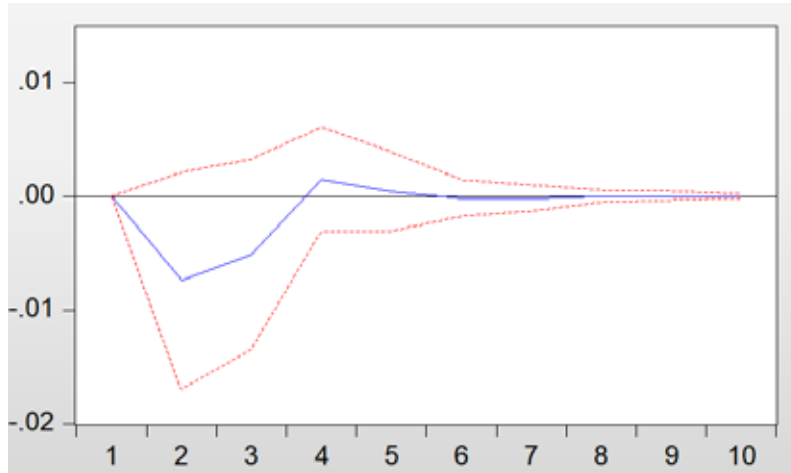
HİSSE SENEDİ GETİRİSİ VE VOLATİLİTESİ ÜZERİNDE RASYONEL VE İRRASYONEL YATIRIMCI DUYARLILIĞININ ETKİSİ: BİST ÖRNEĞİ
The Impact of Rational And Irrational Investor Sentiments on Stock Returns and Volatility: An Example From BİST

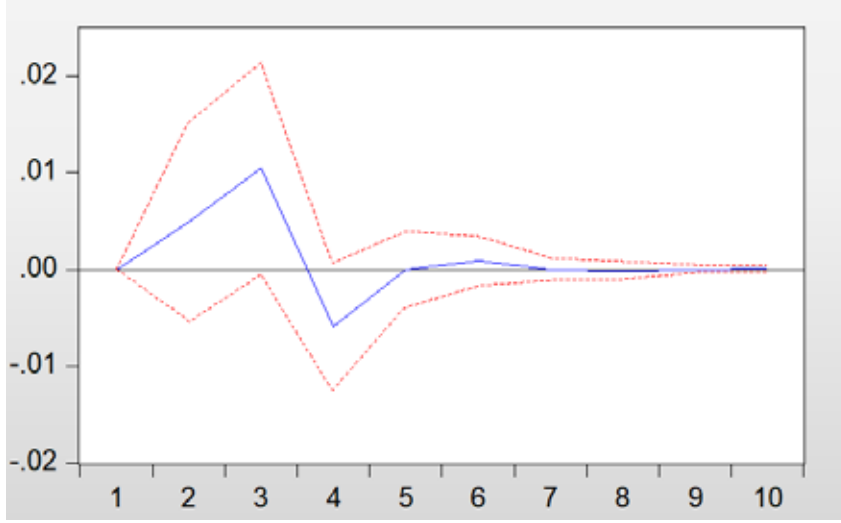
Şekil 2. BİST 100 getirisinin rasyonel yatırımcı duyarlılığına tepkisi

Şekil 3. BİST 100 getirisinin irrasyonel yatırımcı duyarlılığına tepkisi

Şekil 4. BİST 100 volatilitésinin rasyonel yatırımcı duyarlılığına tepkisi

Şekil 5. BİST 100 volatilitésinin irrasyonel yatırımcı duyarlılığına tepkisi

Şekil 2'de BİST 100 endeks getirisinin rasyonel yatırımcı duyarlılığında meydana gelen bir standart sapmalılık şoka tepkisi, şekil 3'te BİST 100 endeks getirisinin irrasyonel yatırımcı duyarlılığında meydana gelen bir standart sapmalılık şoka tepkisi, şekil 4'te BİST 100 endeks getiri volatilitésinin rasyonel yatırımcı duyarlılığında oluşan bir standart sapmalılık şoka tepkisi, şekil 5'te BİST 100 endeks getiri volatilitésinin irrasyonel yatırımcı duyarlılığında oluşan bir standart sapmalılık şoka tepkisi gösterilmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının BİST 100 endeks getiri ve volatilitési üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bunun için aylık frekansta 2006: 01- 2019: 07 tarihleri arasındaki veriler kullanılmıştır. TGE yatırımcı duyarlılığını temsil etmek üzere seçilmiştir. Yatırımcı duyarlılığının rasyonel ve irrasyonel bileşenlerine ayrıştırılabilmesi için kullanılan makroekonomik değişkenler şöyledir: Enflasyon, politika faizi, TBE, CDS risk primi, döviz kuru, dış ticaret haddi ve ekonomik büyüme. Önceki çalışmalardan farklı olarak duyarlılığı ayrıştırmada ARDL yöntemi kullanılmıştır. Daha sonra rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığının BİST 100 getiri ve volatilitési üzerindeki etkisi VAR modelleri analiziyle tahmin edilerek Etki Tepki Analiziyle grafikler elde edilmiştir. Elde edilen grafikler şekil 2, şekil 3, şekil 4 ve şekil 5'te gösterilmektedir.

Şekil 2'de BİST 100 endeks getirisinin, rasyonel yatırımcı duyarlılığına tepkisi gösterilmektedir. Buna göre şekil 2'de rasyonel yatırımcı duyarlılığına bir standart sapmalılık rassal şok uygulandığında BİST 100 endeks getirisinin bu şoktan nasıl etkilendiği ele alınmaktadır. Şekilde yatay eksen rasyonel yatırımcı duyarlılığını belirtirken dikey eksen BİST 100 endeks getirisini ifade etmektedir. Rasyonel yatırımcı duyarlılığında meydana gelen şok BİST 100 endeks getirisinin iki dönem olumsuz etkilemiştir; yani endeks getiri iki dönem boyunca düşme eğilimi göstermiştir. BİST 100 endeks getirisinin rasyonel yatırımcı duyarlılığına tepki vermesi ve bu tepkinin zamanla sönümlenmesi, anlamlı ve literatürle uyumlu olarak beklenen bir sonuçtur.

Şekil 3'te BİST 100 endeks getirisinin, irrasyonel yatırımcı duyarlılığına tepkisi verilmektedir. Buna göre şekil 3'te irrasyonel yatırımcı duyarlılığına bir standart sapmalılık rassal şok uygulandığında bu şokun BİST 100 endeks getirisini nasıl etkilediği gösterilmektedir. Şekilde yatay eksen irrasyonel

yatırımcı duyarlılığını belirtirken dikey eksen BİST 100 endeks getirisini ifade etmektedir. İrrasyonel yatırımcı duyarlılığında meydana gelen şok BİST 100 endeks getirisini dördüncü döneme kadar olumlu etkilemektedir; yani endeks getirisinde dördüncü döneme kadar artış meydana gelmektedir. Bu artış dördüncü dönem içinde son bularak endeks getirisinin irrasyonel yatırımcı duyarlılığına tepkisi bu dönem içinde sönümlenmektedir. Bu bağlamda literatürle uyumlu olarak irrasyonel yatırımcı duyarlılığının BİST 100 endeks getirisini anlamlı bir şekilde etkilediği ve belirli bir dönem sonra sönümlendiği tespit edilmiştir.

Şekil 4'te BİST 100 endeks getiri volatilitesinin rasyonel yatırımcı duyarlılığına tepkisi ele alınmaktadır. Bu bağlamda şekil 4'te rasyonel yatırımcı duyarlılığına bir standart sapmalı rassal şok uygulandığında bu şokun BİST 100 endeks getiri volatilitesini nasıl etkilediği gösterilmektedir. Şekilde yatay eksen rasyonel yatırımcı duyarlılığını ifade ederken dikey eksen BİST 100 endeks getiri volatilitesini belirtmektedir. Şekle göre rasyonel yatırımcı duyarlılığında meydana gelen bir standart sapmalı şok BİST 100 endeks getiri volatilitesini üç dönem olumsuz olarak etkilemektedir; yani endeks getiri volatilitesinde üç dönem azalma olmaktadır. Volatilitede ortaya çıkan bu azalma üçüncü dönem bitiminde sona ermektedir. Bu bağlamda rasyonel yatırımcı duyarlılığına uygulanan şoka BİST 100 endeks getiri volatilitesinin tepki vererek üç dönem sonra sönümlenmesi anlamlı ve literatürle uyumlu bulunmuştur.

Şekil 5'te BİST 100 endeks getiri volatilitesinin irrasyonel yatırımcı duyarlılığına tepkisi gösterilmektedir. Buna göre şekil 5'te irrasyonel yatırımcı duyarlılığında bir standart sapmalı rassal şok meydana geldiğinde bu şokun BİST 100 endeks getiri volatilitesini nasıl etkilediği ele alınmaktadır. Şekilde yatay eksen irrasyonel yatırımcı duyarlılığını belirtirken dikey eksen ise BİST 100 endeks getiri volatilitesini ifade etmektedir. Bu şekle göre irrasyonel yatırımcı duyarlılığında oluşan bir standart sapmalı şok üç dönem volatilitiyi olumlu etkileyerek volatilitede artış meydana getirmiştir. Beşinci dönemin ortasından sonra irrasyonel yatırımcı duyarlılığına verilen tepki sönümlenmiştir. Bu bağlamda, literatürle uyumlu olarak irrasyonel yatırımcı duyarlılığına uygulanan şoka BİST 100 endeks getiri volatilitesinin tepki vererek beş dönem sonra bu tepkinin sönümlenmesi anlamlı bir sonuçtur.

Geleneksel finans teorileri bireylerin karar verirken rasyonel olduklarını kabul etmektedir. Yani piyasadaki tüm bilgiyi kullanarak yatırım kararlarını verdiklerini ifade etmektedir; ancak finansal piyasalar incelendiğinde yaşanan fiyat hareketliliklerini ve anomalileri açıklama konusunda geleneksel finans teorileri yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda insanların karar verirken duygu ve sezgilerinin de etkisinde kaldıklarını ifade eden davranışsal finans alanı ortaya çıkmıştır. Davranışsal finasta modeller genellikle irrasyonellik üzerine kurulmaktadır. Bunun sonucunda piyasadaki aşırı iyimserlik ya da aşırı kötümserlik olarak tanımlanan yatırımcı duyarlılığının hisse senetleri üzerindeki etkisini inceleyen ilk çalışmalarda yatırımcı duyarlılığının irrasyonel olduğu kabul edilmektedir. Yatırımcı duyarlılığının tamamen irrasyonel olduğunu kabul etmek yatırımcıların söylentiye dayanarak hisse senedi alım satımı yaptıklarını, tamamen rasyonel olduğunu kabul etmek ise bilgiye dayanarak işlem yaptıklarını belirtmektedir. Bu bağlamda sonraki çalışmalar yatırımcı duyarlılığını rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştırılarak yapılmıştır.

Yapılan çalışmanın sonuçları hisse senetleri getiri ve volatilitesinin rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığı tarafından etkilendiğini göstermektedir. Bu bağlamda, sonuçlar yatırımcı duyarlılığını rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştıran Verma ve Soydemir (2006, 2009), Verma ve diğerleri (2008), Sayim ve diğerleri (2013), Sayim ve Rahman (2015) tarafından yapılan çalışmalarla uyusmaktadır. Türkiye'deki yatırımcıların BİST 100'de işlem yaparken hem bilgiye dayalı olarak hem de söylentilerden

etkilenecek yatırım yaptığı saptanmıştır. Bireyler BİST 100'de portföylerini oluştururken hisse senedi getiri ve volatilitesinin rasyonel ve irrasyonel yatırımcı duyarlılığı tarafından etkilendiğini dikkate alması uygun olacaktır.

Literatür incelendiğinde yatırımcı duyarlılığının ayrıştırılması için birçok değişken kullanılmaktadır. Bu değişkenlerin nasıl seçileceğine dair ortak bir fikir olmadığından bu çalışmadan sonra yapılacak araştırmalarda farklı makroekonomik değişkenler analize dahil edilebilir. Bu çalışmada yatırımcı duyarlılığını en iyi temsil ettiği düşünülen TGE seçilmiştir; ancak ileride yapılacak çalışmalarda yatırımcı duyarlılığı endeksi farklı değişkenlerle hesaplanarak hisse senedi getiri ve volatilitesi üzerindeki etkisi araştırılabilir. Bu bağlamda ileride yapılacak çalışmaların davranışsal finans alanına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydoğan, B. ve Vardar, G. (2015). "Yatırımcı Duyarlılığının Borsa İstanbul Sektör Endeks Getirileri Üzerine Etkisi". *Maliye ve Finans Yazıları*, 1 (104), s. 29-52.
- Black, F. (1986). "Noise". *The Journal of Finance*, 41 (3), s. 528-543. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1986.tb04513.x>.
- Canbaş, S. ve Kandır, S. Y. (2007). "Yatırımcı Duyarlılığının İMKB Sektör Getirileri Üzerindeki Etkisi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), s. 219-248.
- De Long, J. B., Shleifer, A., Summers, L. H. and Waldmann, R. J. (1990). "Noise Trader Risk in Financial Markets". *Journal of Political Economy*, 98 (4), s. 703-738.
- Dickey, D. A., and Fuller W. A. (1981). "Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root". *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 49 (4), s. 1057-1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>.
- Esen E., Yıldırım, S., ve Kostakoğlu S. F. (2012). "Feldstein-Horioka Hipotezinin Türkiye Ekonomisi İçin Sınanması: ARDL Modeli Uygulaması". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (1), s. 251-267.
- Gourieroux, C. and Jasiak, J. (2001). *Financial Econometrics: Problems, Models, and Methods*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Hepsağ, A. ve Akçalı, B. Y. (2019). "Finansal Zaman Serilerinde Birim Kök Hipotezinin Test Edilmesinde Kalıntılarla Genişletilmiş En Küçük Kareler Yöntemi Yaklaşımı: Rasyonel Fiyat Köpükleri Üzerine Bir Uygulama". *XIII. International Balkan and Near Eastern Congress Series on Economics, Business and Management*, 5-6 Ekim, Tekirdağ.
- Jarque, C. M, and Bera, A. K. (1980). "Efficient Tests for Normality, Homoscedasticity and Serial Independence of Regression Residuals". *Economics Letters*, 6 (3), s. 255-259. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(80\)90024-5](https://doi.org/10.1016/0165-1765(80)90024-5).
- Keating, J. W. (1990). "Identifying VAR Models Under Rational Expectations". *Journal of Monetary Economics*, 25 (3), s. 453-476. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(90\)90063-A](https://doi.org/10.1016/0304-3932(90)90063-A).
- Kıyılar, M. ve Akkaya, M. (2016). *Davranışsal Finans*. Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Meng, M., Im, K. S., Lee, J. and Tieslau, M. A. (2014). "More Powerful LM Unit Root Tests With Non-Normal Errors". R.C. Sickles ve W.C. Horrace (eds). in: *Festschrift in Honor of Peter Schmidt*. Springer, New York, s. 343-357.
- Özsağır, A. (2007). "Ekonomide Güven Faktörü". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (20), s.46-62.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships". *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3), s. 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>.

HİSSE SENEDİ GETİRİSİ VE VOLATİLİTESİ ÜZERİNDE RASYONEL VE İRRASYONEL YATIRIMCI DUYARLILIĞININ ETKİSİ: BİST ÖRNEĞİ
The Impact of Rational And Irrational Investor Sentiments on Stock Returns and Volatility: An Example From BİST

- Sayim, M., Morris, P. D. and Rahman, H. (2013). "The Effect of US individual investor Sentiment on industry-Specific Stock Returns and Volatility". *Review of Behavioural Finance*, 5 (1), s. 58-76.
- Sayim, M. and Rahman, H. (2015). "The Relationship Between individual investor Sentiment, Stock Return and Volatility: Evidence from Turkish Market". *International Journal of Emerging Markets*, 10 (3), s. 504-520.
- Sevüktekin, M. ve Çınar, M. (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi: Eviews Uygulamalı*. (5. Baskı) Dora Basım Yayım, Bursa.
- Shefrin, H. (2008). *A Behavioral Approach To Asset Pricing*. Academic Press, USA.
- Sims, C. A. (1980). "Macroeconomics and Reality". *Econometrica: Journal Of The Econometric Society*, 48 (1), s. 1-48.
- Statman, M., Fisher, K. L. and Anginer, D. (2008). "Affect in a Behavioral Asset-Pricing Model". *Financial Analysts Journal*, 64 (2), s. 20-29. <https://doi.org/10.2469/faj.v64.n2.8>.
- Verma, R. and Soydemir, G. (2006). "The Impact of US Individual and Institutional Investor Sentiment on Foreign Stock Markets". *The Journal of Behavioral Finance*, 7 (3), s. 128-144. https://doi.org/10.1207/s15427579jpfm0703_2.
- Verma, R., Baklaci, H. and Soydemir, G. (2008). "The impact of Rational and irrational Sentiments of Individual and Institutional Investors on DJIA and S&P500 Index Returns". *Applied Financial Economics*, 18 (16), s. 1303-1317. <https://doi.org/10.1080/09603100701704272>.
- Verma, R. and Soydemir, G. (2009). "The Impact of Individual and Institutional Investor Sentiment on The Market Price of Risk". *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 49 (3), s. 1129-1145. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2008.11.001>.

EĞİTİM HARCAMALARI- GENÇ İŞSİZLİK NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

Education Expenditures - Youth Unemployment Causal Relationship: A Panel Analysis For Selected OECD Countries

ÖZET

Çalışma hayatı, teknolojik değişmelerden etki görmekte ve bu değişimlere göre şekil almaktadır. Her alanda görülen bilgi ve teknoloji, istihdam açısından da yapısal dönüşümlerin gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bilgi ve hizmet sektörleri, gelişmiş ülkelerin istihdam alanlarında giderek daha fazla pay edinmektedir. Eğitim, istihdam edilecek olan işgücünün bilgi ve becerilerini arttırmaktadır. Bu sebeple eğitim ile istihdam arasında kuvvetli bir bağ vardır.

Feyza ARICA¹
feyzarica@gmail.com
0000-0002-5552-347X

Selçuk İPSAL²

Bu çalışmanın amacı seçilmiş 30 OECD ülkesinin 2008-2019 yılları arasındaki döneme ait eğitim harcamaları ve genç işsizlik arasındaki nedensel ilişkileri araştırmaktır. İkinci kuşak panel testlerin kullanıldığı çalışmada serilerin birim kök ve heterojenlik durumları dikkate alınmış yatay kesit bağımlılıkları da test edilmiştir. Heterojen çıkmış olan serilerde Dumitrescu-Hurlin nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir. Ampirik sonuçlara göre genç işsizlik oranından eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Eğitim Harcamaları, İstihdam, İşsizlik, Genç İşsizlik, OECD

ABSTRACT

Working life is affected by technological changes and takes shape according to these changes.

Information and technology seen in every field cause structural transformations in terms of employment. Information and service sectors are gaining more and more shares in the employment areas of developed countries. Education increases the knowledge and skills of the workforce to be employed. For this reason, there is a strong link between education and employment.

The aim of this study is to investigate the causal relationships between education expenditures and youth unemployment for the period between 2008-2019 in 30 selected OECD countries. In the study, in which second generation panel tests were used, unit root and heterogeneity status of the series were taken into account and cross-section dependencies were also tested. Dumitrescu-Hurlin causality analysis was performed on the heterogeneous series. According to the empirical results, a one-way causality relationship has been determined from the youth unemployment rate to the share of education expenditures in GDP.

Keywords: Education, Education Expenditures, Employment, Unemployment, Youth Unemployment, OECD

1 Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

2 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

1. GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkeler, kalkınma sürecinde eğitime özellikle yer vermekte ve küreselleşen dünya ekonomisinde yer alabilmek için, yetişmiş insan gücüne daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle beşerî sermaye yatırımları ülkelerde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Sürdürülebilir ekonomik büyümeye sahip olmak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birincil önceliği olarak yer almaktadır. Bu bağlamda en önemli beşerî sermaye bileşeni olan eğitim durumu ekonomik büyümenin iyileştirilmesi ve devamlılığının sağlanmasına ilişkin büyük önem taşımaktadır.

Toplumların iktisadi kalkınmaya ve refaha erişebilmeleri, kültürel varlıklarını devam ettirebilmeleri, kendini yeniliklere adapte edebilmeleri, öz değerlerini özümsemeleri ve farklı kültürlerle saygı duyan insanlar yetiştirmeleri ile mümkündür. İktisadi kalkınmayı gerçekleştirecek nitelikli insan gücü, ülkedeki eğitimin kalitesiyle ilgili olduğu için de bireyleri ve toplumları dengeli ve uygun bir şekilde biçimlendirmede, yönlendirmede ve geliştirmede, en etkili unsur eğitim sistemidir. Eğitim, bireyleri bağlı oldukları topluma ve modern dünyaya uyumlu, çağın gerektirdiği bilgi ve donanımlara sahip kişiler haline getirmektir (Çelikten vd., 2005: 209). Ayrıca toplumsal ve sosyo-ekonomik gelişimi sağlayacak olan nitelikli beşerî sermayenin oluşmasını ve temel toplumsal değerler ile çatışmayacak bireylerin yetişmesini sağlamak ancak eğitim ile mümkün olmaktadır. Bu sebeple tarihsel süreçte, toplumların değişimi ve dönüşümleri, eğitimin gelişim süreciyle paralellik göstermektedir (Çelenk, 2008: 369).

Genç işsizliği de eğitimsizlik gibi ülkeler açısından önemli bir sorundur. Rakamsal veriler incelendiğinde genç işsizliği çoğunlukla yetişkin işsizliği oranından fazladır. Örneğin, Türkiye'de son yıllarda genç işsizliği ciddi bir boyuta ulaşmıştır. TÜİK tarafından yayınlanan 2020 yılı genel işgücü istatistiklerine göre; Türkiye'de 15-24 yaş aralığındaki genç nüfusta işsizlik oranı 25,3 olarak belirtilmiştir (TÜİK, 2020). ILO 2020 raporuna göre de son on yılda dünyanın her yanındaki eğitime erişim ve kazanımdaki büyük ilerlemelere rağmen 15-24 yaşlarındaki gençlerin işsiz kalma olasılığının yetişkinlerden üç kat fazla olduğu ifade edilmiştir (ILO, 2020). Bu durum birçok ülkenin okuldan işe geçişi sağlama sırasında karşılaştığı endişeleri vurgulamaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede yaşanan gençlerin karşılaştıkları üretken istihdam sıkıntıları yanı sıra güvenli ve kabul edilebilir iş elde etme zorluğu ile de karşılaşmaktadır (Abdioğlu ve Albayrak, 2018). Bu bakımdan eğitim harcamaları, ekonomik ve sosyal yapının dönüşümünde oynadığı kritik rolle birçok politika alanının temel taşı oluşturmaktadır.

Çalışmada seçilmiş OECD ülkelerinin GSYİH içindeki eğitim harcamaları oranı ve genç işsizliğin toplam işsizlik içindeki oranları arasındaki ilişki Panel veri analizi aracılığıyla araştırılmaktadır. Veri ulaşılabilirliğine göre belirlenen 2008-2019 dönemi verileri ile aynı zamanda eğitim harcamaları ve genç işsizlik oranları arasındaki nedensellik ilişkisinin ekonometrik analizleri de gerçekleştirilmektedir.

2. EĞİTİM VE GENÇ İŞSİZLİĞİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE LİTERATÜR

Eğitim genel bir ifade ile yeni kuşakların toplum içerisinde yerlerini edinebilmeleri için gerekli olan; bilgi, beceri ve anlayışları edinmelerinin, kişiliklerini geliştirmelerinin ve eğitilmelerinin sağlanması olarak tanımlanmaktadır (Özer, 2010: 2). En genel tanımı ile eğitim; birey davranışlarında, bilerek ve istenerek olumlu yönde değişim meydana getirme sürecidir (Yeşilyurt, 2011: 5). Eğitim ile bireyin istenmeyen davranışları değiştirilmekte, istenmeyen davranışlar yerine istenen davranışlar kazandırılarak, birey tekrardan biçimlendirilmektedir (Yardımcıoğlu, 2012: 12).

Burada ifade edilen tanımlar doğrultusunda eğitimin bir süreç olduğunu söylemek mümkündür ve bu süreçte etkileşimde bulunulan çevre önem arz etmektedir. Eğitim süreci; bireyin eğitim kurumları içerisinde ve dışarısında hayatı boyunca elde ettiği bütün edinimleri kapsamaktadır (Köktaş, 2009: 1). Dolayısıyla eğitim, bireye yapılan bir yatırım olarak nitelendirilebilmektedir. Oldukça geniş bir alana etki etmesi ve çok ucu açık bir kavram olması nedeniyle eğitimin farklı bakış açıları ile çeşitli tanımlamaları yapılmıştır. Sonuç olarak birleşilen ortak nokta; eğitimin, insanoğlunun doğumundan itibaren tüm hayatını etkileyen ve etkileyecek olan bir süreç olmasıdır (Çalcalı, 2009: 18-19). Bu sürecin temel amaçlarının başında da bireyin sosyalleşmesini sağlama, milli bütünleşmeyi gerçekleştirme ve politik bilinci geliştirme gelmektedir. Ayrıca eğitim ile bireyin karakterini geliştirerek, gelecekte üretim sürecinde kullanılacak olan bireysel bilgileri ve yetenekleri daha ileri düzeylere taşımak amaçlanmaktadır (Keleş, 2013: 3).

Eğitimin en genel kapsamlı amacı; bireyleri toplumdaki rollerine hazırlama olarak ifade edilebilmektedir. Buna göre birey, önce kendisini dolayısıyla toplumu geliştirmektedir. Böylece, gelecek kuşaklara daha iyi yaşam standartları sağlanabilmektedir (Çalcalı, 2009: 18). Fakat eğitimin amaçları; zamana, toplumlara ayrıca ülkelerin eğitim ve yönetim şekillerine göre farklılık gösterebilmektedir (Şişman, 2007: 19). Örneğin; günümüz bilgi ve teknolojinin gelişimiyle toplumun eğitimden beklentisi, bireylerin ilgi ve ihtiyaçlarına uygun olması ve sahip oldukları bilgi, beceri ve yeteneklerini ortaya çıkarması ve geliştirmesi yönündedir (Akgün, 2003: 295-319).

Sonuç olarak; eğitim ile birlikte eğitimin yaygınlaştırılması ve gelecekteki kuşakları oluşturan bireylerin daha çok ve daha ileri düzeyde eğitilmiş olmaları amaçlanmaktadır. Böylece toplumun gerek kültürel gerek ekonomik açıdan, daha ileri düzeylere taşınması ve daha yüksek bir refah düzeyine ulaşması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Toplumun genelinde ve toplumun en küçük birimi olan ailelerde var olan eğitim talebinin karşılanması adına gereken bir maliyet söz konusudur. Bu maliyet devletin yanı sıra aileler tarafından karşılanmaktadır. Devletin eğitime ilişkin yapmış olduğu harcamalar, var olan gerekli hizmetin gerçekleştirilmesi ve hizmetin desteklenmesi ile ilgili olarak kamu sorumluluğuna vurgu yaparken, hane halkları tarafından yapılan eğitim harcamaları eğitim hizmetlerinden istifade etmek olarak ortaya çıkmaktadır (Çalışkan, Karabacak ve Meçik, 2017: 46-53).

Eğitimin maliyetinin üç farklı boyutu vardır. Birincisi hanehalklarının çocuğun ihtiyacı olan kitap, defter, kırtasiye, ulaşım, üniforma gibi ihtiyaçlarını karşılamak için üstlenmiş olduğu doğrudan maliyetler, ikincisi, çocuğun ihtiyacı olan barınma, beslenme gibi ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak üstlenilen dolaylı maliyetler, son olarak da bireyin bir gelir elde etmek yerine eğitime katılması sebebiyle ediniminden feragat ettiği fırsat maliyetidir (Yolcu, 2011: 12). Bu noktada eğitime ilişkin yapılan harcamaların kapsamının oldukça geniş olduğu anlaşılmaktadır ve eğitime yapılan harcamalarda farklı aktörler söz konusu olduğu için harcamaların niteliği önem kazanmaktadır.

Eğitim hizmetlerinin gerçekleştirilebilmesi, nitel ve nicel anlamda genişletilebilmesi için kamu ve özel kesimce yapılan tüm harcamalar, eğitim harcamaları kapsamındadır. Devlet, eğitim hizmetlerini sağlayabilmek için gerekli kaynaklarla harcama yapmaktadır. Bu bağlamda eğitim harcamalarının, devlet ve birey açısından en önemli harcama kalemi olmaktadır. Devlet eğitim harcamalarını; binalar, materyaller ve eğitimci maaşları gibi ödemelerle sunmakta bireyler ise aldıkları eğitim hizmeti karşılığında ödemeler yapmaktadır (Tuzcu, 2006: 166).

Ortaç (2003), eğitim hizmetleri adına yapılan harcamaları, gelir dağılımında bir araç olması, kalkınma, iktisadi büyüme ve ekonomik istikrarın sağlanmasında önemli bir işleve sahip olması sebebiyle yatırım harcaması biçiminde nitelendirmiştir. Fakat daha sonrasında eğitim harcamaları, sağladığı kısa süreli yararlar nedeniyle tüketim harcaması olarak da belirtilmiştir (Ortaç, 2003: 240). Dolayısıyla kişiler, kendi bütçeleri kapsamında eğitim hizmetinden yüksek fayda elde etmek için harcama yapmaktadır.

Eğitim harcamalarındaki iyileşmeler, bireylerin verimliliklerini arttırırken genç işsizlik ve istihdam ile alakalı sorunları da kendi başlarına daha hızlı ve akıllıca çözebilmelerine katkı sağlamaktadır (İzgi, 2012). Fakat istihdam sorunu özellikle genç işgücü adına son derece kapsamlı bir konudur ve sadece eğitim harcamalarındaki artış sorunun çözümünde yeterli kalmamaktadır.

Ekonominin yeni istihdam alanları açmadaki eksikliği ve istihdam artışının nüfus artış hızına kıyasla açık ara geride kalması, en fazla genç işgücünü etkilemektedir (Kıcır, 2017: 1369). Özellikle liseden veya üniversiteden mezun olan genç nüfusta kentsel işsizlik oranı, bütün kentsel işsizlik oranından neredeyse iki kat fazladır. Eğitim ve istihdam arasında güçlü bir bağ bulunmasına rağmen tek başına eğitim, işgücü piyasasına girişte yeterli olmamaktadır. Özellikle genç mezunlardan beklenti fazladır, işverenler gençlerden hem tecrübe hem de ek nitelikler beklemektedir. Fakat bununla beraber istihdam piyasasına girmek veya yalnızca özel sektörde iş bulmak gençler için konjonktüre göre çok revaçta bulunmamakta, eğitilmiş gençler kamu bünyesindeki kariyer grubu mesleklere daha fazla ilgi duymaktadır (Güven, 2020: 264). Bu durumda da devlet kapılarında iş bekleyen bir genç kitlenin zamanla artan bir yoğunlukta birikmesine neden olacaktır.

Bu sorunun çözülebilmesinin ilk adımı da ekonomi politikalarının ve eğitim harcamalarının istihdam arttırmak için uygun bir şekilde belirlenmesinden geçmektedir denebilir (Mert, Mütevellioğlu ve Zambak, 2010: 209-227). Konuyla ilgili yapılan bir araştırma incelendiğinde eğitim harcamaları ve istihdam arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Yıldız ve Yıldız (2019) tarafından yapılan bu çalışmada; kamunun eğitim harcamalarındaki artışının kadınların erkeklere kıyasla daha fazla oranda işgücüne katıldıklarını bulgulamaktadır. Ek olarak erkek işgücündeki değişim ile eğitim harcamaları arasında pozitif anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Eğitim, istihdam edilecek olan işgücünün bilgi ve becerilerini arttırmaktadır. Bu sebeple eğitim ile istihdam arasında kuvvetli bir bağ vardır. Dönüşümün, bilgi toplumuna doğru gelişmesi sayesinde sermaye ile birlikte işgücü de küresel bir boyut kazanmaktadır. Bu süreç sonucunda eğitim ile insan kaynakları yönetiminin de ileride büyük önem taşıyacağı ifade edilebilir (Aygül, 2018: 59-79).

İşgücünün aldığı eğitim süresince, çalışma hayatı için gerekebilecek formasyona talebi artabilir. Gelişmekte olan ülkeler, teknolojiye ayak uydurma açısından gelişmiş ülkelere nazaran daha da zorluk yaşayabilmektedirler. Altyapı ve donanımlı işgücü sayısının azlığı nedeniyle gelişmekte olan ülkeler ucuz işgücünün yoğun kullanımına sebep olmaktadır. Öte yandan gelişmiş teknoloji kullanımı için de eğitim almış, donanımlı işgücü ihtiyacı artmaktadır. Bu sebeple eğitim politikaları ile nitelikli işgücü ihtiyacını karşılamaya yönelik politikaların birliktelik içinde uygulanması gerekliliği doğmaktadır (İçli, 2001: 67-68).

Bilgi toplumuna doğru yapısal dönüşümünü gerçekleştiren çağımız, işgücünden şu niteliklere sahip olmasını beklemektedir (Bedir, 2012: 62);

- Değişim ve dönüşüme ayak uydurabilmek,

- Kişisel yenilikler kazanabilmek,
- Gelişmiş teknolojilere aşina olmak,
- Bilgisayar bilgisine sahip olmak,
- Kendi alanında uzman bilgi ve diğer alanlarda da yeterli bilgi sahibi olmak,
- Ana dil ve diksiyonu çok başarılı kullanabilmek,
- Yabancı dil biliyor olmak,
- Grupça ve disiplinler arası çalışmaya yatkın olmak,
- Temsilci kişiliğe sahip olmak,
- Yüksek sorumluluk bilincine sahip olmak.

Burada eğitimin istihdamını arttırıcı nitelikte olduğu ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, günümüzdeki toplumlarda çalışma imkânı bulabilmek için, niteliğe olan talep her geçen gün artmaktadır. Bu da ancak eğitimle mümkün olmaktadır (İzgi, 2012: 295).

Eğitim harcamalarının istihdam üzerindeki etkisinin incelenmesi konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında ele alınan ülke ve ülke gruplarına göre iki değişken arasındaki ilişkinin yönünün farklılık gösterdiği görülmektedir. Örneğin, Kavak (1997), “Eğitim, İstihdam ve İşsizlik İlişkileri” adlı çalışmasında OECD’nin üç anahtar göstergesi olan; İşgücüne katılma oranı, cinsiyet ile yaşa bağlı işsizlik oranı ve eğitim düzeyine göre işsizlik oranı kriterleri vasıtasıyla iş gücüne katılım ve işsizlik temalarını incelemiştir. Kadın cinsiyeti ağırlıklı olmak üzere; cinsiyet, yaş ve eğitim durumları, çalışmada konuların üzerinde durulduğu değişkenleri oluşturmuştur. Çalışmanın sonucunda eğitim düzeyindeki artışın, iş gücüne katılmadaki oranın da artmasını sağladığı ve eğitimin ağırlıklı olarak kadın cinsiyeti üzerinde açığı kapattığını ortaya koyulmuştur.

Lam ve diğerleri (2009), “Education And Youth Unemployment In South Africa” adlı çalışmalarında Afrika’nın Cape Town şehrini ele alarak eğitimin genç istihdamı ve genç işsizliği üzerindeki rolünü panel analizi yardımı ile araştırmışlardır. Çalışmada eğitim seviyesi daha yüksek olarak okuldan ayrılan gençlerin, eğitim seviyesi daha alt düzeyde olan gençlere göre istihdamda daha az sorun yaşadıkları ortaya konulmuştur. Ayrıca diğer ırktan olan gençlerin, siyahi gençlere göre daha fazla istihdam olanağının bulunduğu da çalışmanın diğer bir sonucunu göstermektedir.

Yağmur (2009), “İstihdam Edilebilirlik Açısından Eğitim-İstihdam İlişkisi: Konya Bölgesi İmalat Sanayii Örneği” adlı çalışmasında 55 firma yöneticisiyle yüz yüze anket yöntemini kullanarak eğitim ile istihdam ilişkisini araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda teknik iş kadrolarında eğitimden elde edilen bilgi ve becerilerin, teknolojinin günümüzde geldiği nokta da göz önünde bulundurulduğunda, yetersiz kaldığı belirtilmiştir.

Çalçalı (2009), “Türkiye’de 1990 Sonrası Kamu Harcamaları İçerisinde Eğitim Harcamalarının Yeri ve Önemi (1990-2007)” isimli çalışmasında, 1990-2007 yıllarına ait verileri kullanarak kamusal eğitim harcamalarının, toplam devlet harcamaları ve GSMH içindeki payını araştırmıştır. Ayrıca çalışmada kullanılan veriler OECD ülkelerinin verileri ile kıyaslanıp, çalışmaya daha geniş bir boyut kazandırılmıştır. Çalışmanın sonucunda Türkiye’de eğitime yapılan devlet harcamalarının toplam devlet harcamaları açısından, OECD ülkelerinin ortalamasına eşdeğer bir orana sahip olduğu ortaya konulmuştur. Aynı zamanda eğitime yapılan devlet harcamalarının Gayrisafi Milli Hasıla’ya oranı açısından OECD ülkelerine kıyasla daha düşük bir seviyede olduğu belirtilmiştir.

Özer (2010), “Türkiye’de 1990 Sonrası Yapılan Eğitim Harcamalarının Bütçe Politikaları Çerçevesinde İncelenmesi” adlı çalışmasında, eğitim görmüş, nitelikli işgücü potansiyelinin batı standartlarının gerisinde olduğunu öne sürmüştür. Devletin eğitim harcamalarının, GSMH ile bütçeden ayrılan kaynaklar yönünden karşılaştırıldığında, gelişmiş ülkeler grubunun gerisinde kaldığını ortaya koymuştur. Çalışmanın sonucunda eğitim harcamalarının, verimliliği arttıracak ve ekonomiye katkı sağlayacak şekilde arttırılmasını öngören önerilerde bulunulmuştur.

Sayın (2011), “Türkiye’de 1988-2010 Döneminde Eğitim ve Büyümenin Genç İşsizliğine Etkisinin Analizi” adlı çalışmasında 1988-2010 dönemi için Türkiye’deki eğitim ile büyümenin genç işsizliği üzerine etkisini Vektör Otoregresif (VAR) modelini kullanarak incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, genç işsizlikten ortaöğretim okullaşma oranına, ortaöğretim okullaşma oranından yüksek öğretim okullaşma oranına doğru bir nedenselliğin varlığı ortaya konulmuştur. Ayrıca büyüme ve yükseköğretim okullaşma oranlarının, uzun dönemde genç işsizliği en fazla etkileyen parametreler olduğu belirtilmiştir. Bu iki değişkenin, genç işsizliğe karşı kullanılan birer politika aracı olarak belirlenmesi halinde genç işsizlik oranının azalış yönünde olduğu savunulmuştur.

Aşçı (2012), “Eğitim İstihdam İlişkisini Açıklayan Kuramlar Çerçevesinde Savunma Sanayi İşletmelerinde İşgücü Piyasası Analizi” adlı çalışmasında savunma sanayi yönünden istihdam sürecinde eğitimin nasıl bir öneme sahip olduğunu araştırmıştır. Çalışmanın analizinde anket ve mülakat tekniği uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda diplomanın işverenler açısından pek bir öneme sahip olmadığı, sadece işe ilk alımdaki eğitim maliyetini azaltıcı ve zaman tasarrufuna sağlayan özelliğe sahip olduğu ortaya konulmuştur.

İzgi (2012), “Genç İşsizliği ve Eğitim ile Olan İlişkisi” adlı çalışmasında Türkiye’deki 1988-2008 dönemini kapsayan verilerle, eğitim-genç işsizlik ilişkisini analiz etmiştir. Analizde eğitimli-egitimsiz ile kadın-erkek olarak iki grup üzerinden hareket edilmiştir. Analizinde bağımsız t testi kullanılan çalışmanın sonucunda eğitimin, genç istihdamının artışında önemli bir husus olduğu ortaya konulmuştur.

Doğan (2012), “İstihdam ve Genç İşsizlik” adlı çalışmasında genç işsizliğin nedenlerini ve genç işsizliğin meydana getirmiş olduğu sorunları araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda yüksek genç işsizlik oranının; birçok nedene bağlı olmakla birlikte, eğitimli gençlerin daha iyi ve uygun kriterlerde iş bulana kadar işsiz kalmayı tercih etmelerinden ve eğitimsiz gençlerin de yeteri kadar vasıflı olmamalarından kaynaklı işsiz oldukları öne sürülmüştür.

Sertkaya (2013), “Türkiye Ekonomisinde İşsizliğin Gelişimi, Genç İşsizlik Sorunu ve Çözüm Önerileri” çalışmasında, 1988-2012 dönemine ait, Türkiye’deki genç işsizlik oranı ile büyüme oranı, yüksek öğrenim okullaşma oranı ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi zaman serileri analizi ile araştırmıştır. Engle-Granger ve Johansen eş bütünleşme testlerinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda genç işsizlik oranından, yüksek öğretim okullaşma oranına doğru bir nedenselliğin mevcut olduğu ortaya konulmuştur. Bunun yanında yüksek öğretim okullaşma oranından, genç işsiz oranına doğru bir nedenselliğin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Yüksel (2015), “Eğitim-İstihdam İlişkisi Bağlamında Yükseköğretim Programlarının Değerlendirilmesi” adlı çalışmasında kamusal sektör ve özel sektör yönünden eğitim ile istihdamın ilişkisini araştırmıştır. Araştırmada tarama modeli kullanılmış olup, olasılıksız örnekleme yöntemi türünden olan rastgele örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmanın sonucunda eğitimin, iş hayatının gereksinimlerini ve kişilerin beklentilerini karşılayacak biçimde şekillenmesi gerektiğini savunmuştur.

Budak (2016), “Eğitim Harcamaları ve Verimlilik İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerinde Bir İnceleme” adlı çalışmasında eğitimin, verimlilik üzerindeki etkisini; 1998-2011 yıllarına ait eğitim harcamaları değişkenlerinin ve belirlenmiş sektörlerdeki işgücü verimliliği arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada panel eş bütünleşme, DOLS ve FMOLS analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucunda; eğitimin, işgücü verimliliğini arttırdığı görüşüne uygun sonuçlar ortaya konulmuştur.

Adam (2016), “Türkiye’de Eğitimin Ekonomik Etkileri ve Eğitim-İstihdam İlişkisi” adlı çalışmasında eğitimin, istihdam üzerinde etki ettiği sosyal ve ekonomik önemini araştırmıştır. Çalışmada, Türkiye’de gerçekleşen eğitim harcamalarının istihdam üzerinde yeteri kadar bir etkiye sahip olmadığı savunulmuş ve eğitimin istihdam üzerindeki etkisini artırıcı önerilerde bulunulmuştur.

Hüseyinov (2018), “Sosyal Refah Devleti Yaklaşımı Açısından Türkiye’de 1980 Sonrası Eğitim Harcamalarının Gelişimi: Türkiye-OECD Ülkeleri Üzerine Bir Karşılaştırma” isimli çalışmasında 1980 sonrası Türkiye’si için devletin kamusal eğitim harcamalarının, konsolide ve merkezi yönetimin bütçe harcamalarındaki ve GSYH içindeki payı ile gelişimini araştırmıştır. Devletin eğitim harcamaları için ayırdığı bütçeyi, OECD ülkelerinin eğitim harcamaları ile kıyaslamıştır. Çalışmanın sonucunda eğitimin nitelik ve nicelik açısından gelişmeler gösterdiğini destekler sonuçlara ulaşılmasına karşın, eğitim harcamalarındaki büyük payın personel harcamalarına gittiğini ve yatırım için yapılan harcamaların gerekli seviyeye henüz ulaşamadığını ortaya koymuştur.

Çatır (2018), “Küreselleşmenin İşgücü Piyasasına Etkisi ve Türkiye’deki Genç İşsizlik” çalışmasını 600 katılımcılı anket çalışmasını basit tesadüfi örneklem yöntemi yardımı ile korelasyon analizi ve çoklu uyum analizi uygulayarak gerçekleştirmiştir. Çalışmanın sonucunda, işsizliğin nedenlerinin yaşa, cinsiyete, medeni duruma, eğitim düzeyine, eğitim için yapılan harcamalardaki düzey farklılıklarına, barınma durumuna ve ön görülen maaşa göre farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur. Çalışmada işsizlik sorununa çözüm yolları ile istihdam artırıcı önerilerde bulunulmuştur.

Şentürk (2018), “Türkiye’de 2000-2015 Dönemi Genç İşsizlik Sorunu: İŞKUR’un İstihdam Sorununun Çözümüne İlişkin Rolü ve Etkisi” isimli çalışmasında, 2000-2015 dönemi arasındaki genç işsizliği İŞKUR’un etkisi çerçevesinde incelenmiştir. Araştırmada, çalışan kesimin daha çok yüksek öğrenim görmüş kişilerden oluştuğu ve bunun yanında işsizliğin en çok yaşandığı kesimin de okul bitirmemiş, ilkokul terk olan kişilerden oluştuğu belirtilmiştir. Çalışmanın sonucunda, İŞKUR için işsizliği azaltacak önerilerde bulunulmuştur.

Akgün (2019), “Türkiye’de Genç İşsizlik Sorunu ve Bu Sorunun Çözümüne Yönelik İstihdam Politikaları” isimli çalışmasında genç işsizliği, nedenlerini ve sonuçlarını istihdam ile işsizlik temelinde araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda işsizliğe çözüm olarak istihdam yaratıcı ekonomik büyümelerin gerçekleşmesi ve nitelikli işgücüne ihtiyaç duyulan alanların bu ihtiyacına karşılık eğitim alanında ciddi reformlara gerek duyulduğu ortaya konulmuştur.

Doğan (2019), “Kamu Kesimi Eğitim Harcamalarının Genç İşsizliği Üzerine Etkisi: Türkiye ve İngiltere Açısından Bir Değerlendirme” adlı çalışmasında kamu tarafından yapılan eğitim harcamalarındaki artışın ya da azalışın genç işsizlik üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmanın sonucunda eğitim seviyesi ile genç işsizliği arasında ters bir orantının olduğu sonucuna varmıştır. Yani çalışma; eğitim seviyesi arttıkça, genç işsizliğin azaldığını ortaya koymaktadır. Bununda da eğitim harcamalarında gerçekleşecek artışla mümkün olduğu belirtilmiştir.

3. VERİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

3.1 Veri

Araştırmanın ekonometrik analizinin yapılmış olduğu bu bölümde 2008-2019 yılları arasındaki dönemlerine ait 30 OECD ülkesinin eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı ve genç işsizlik oranı ve rilerinin yıllık olarak kullanılmasıyla analiz işlemi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada OECD ülkelerinin tamamının alınmamasının gerekçesi 2008 yılından itibaren ülkelerin eksik verilerinin olmasının istenmemesi olarak belirlenmiştir. Ayrıca 2019 yılının nihai olarak seçilmesinin gerekçesi olarak da World Bank resmi internet sitesinde ülkelerin 2020 yılına ait eğitim harcama verilerinin yer almaması belirtilmiştir. Araştırmada yer alan eğitim harcamaları, genç işsizlik oranı ve GSYİH rakamları World Bank kurumunun resmi internet sitesinden temin edilmiştir.

Araştırmada yer alan OECD ülkeleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada yer alan OECD ülkeleri

ABD	Çekya	İrlanda	Japonya	Polonya
Almanya	Danimarka	İspanya	Kanada	Portekiz
Avustralya	Finlandiya	İsveç	Lüksemburg	Slovakya
Avusturya	Fransa	İsviçre	Macaristan	Türkiye
Belçika	Güney Kore	İtalya	Meksika	Yeni Zelanda
Birleşik Krallık	Hollanda	İzlanda	Norveç	Yunanistan

Analizi yapılacak 30 OECD ülkesi ve 12 yıllık zaman periyodundan (2008-2019 yılları arası) hareketle tüm değişkenler yardımıyla tahmin edilen klasik panel veri modelinin denklemi aşağıdaki gibidir.

$$\text{genc\_issizlik}_{it} = (\text{egitim\_harcama}/\text{gsyih})_{it} + u_{it}$$

Araştırmanın modelinde bulunan “genc_issizlik” değişkeni ülkelerin belirlenen dönemler arasındaki yıllık olarak genç nüfusun (18-24 yaş) toplam iş gücü içindeki işsizlik oranını; “egitim_harcama/gsyih” değişkeni ülkelerin belirlenen dönemdeki yıllık olarak eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payını; “u” değişkeni hata terimini temsil etmektedir. Modelde bulunan değişkenlerin sağ altlarında bulunan “it” indisinde “i” ülkeyi ve “t” ise zaman olarak boyutu belirtmektedir.

3.2. Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Panel veri birden fazla birimin zaman içindeki gözlemlerinin yer aldığı veriler olarak isimlendirilmektedir. Bu durumda panel veri seti içinde bulunan gözlemler “i” indisi ile gösterilmekte ve veri setinin zamana karşılık gelen indisi ise “t” ile gösterilmekte ve iki bileşenden meydana gelmektedir. Böylece panel veri setinde karmaşık olarak bir küme oluşturulabilmektedir. Firmalar, haneler, bireyler ve ülkeler vb. birimler panel veri setinin yatay kesitlerini meydana getirmektedir (Gujarati, 2016). Yine bir başka tanım olarak bireylerin davranışlarının karmaşık yapısının modellenme sürecinde zaman serileri ve yatay kesit verilerinden daha fazla ilişkinin analiz edilmesine olanak tanıyan bir yöntemdir. Yatay kesit verilerinde yalnızca tek bir zaman dilimi bulunmaktayken, zaman serilerinde ise bir kesite ya da birime ait zamana bağlı değişimler sunulabilmektedir. Birimlerle ve dönemlerle aynı anda çalışılabilmesi için panel veri analizi en doğru yöntem olarak tercih edilmektedir (Baltagi, 1995).

Panel verilerin kullanımı ile zaman ve birim boyutları analizlere dahil olabilmektedir. Veri setlerinin kesit boyutları ile beraber zaman boyutunun analiz süreçlerine katılması ve serilerin zamana bağlı olarak gerçekleştirdikleri değişimleri inceleyebilmek oldukça önemlidir. Serilerin arasındaki bir değişkenin durağanlığı ile ilgili alan yazında değişik panel birim kök testleri bulunmaktadır. Bu testler 1.,2. ve 3. nesil birim kök testleri olarak ifade edilmektedir. Söz konusu testler ayrı olarak ifade edilseler de bütün bu testler durağanlık kavramı ortaktır. Durağanlık analizi süreçlerinde şayet değişkenlerin birbiri arasında bulunan kesitsel bağılıkları göz önüne alınmıyorsa 1.nesil birim kök testleri olarak isimlendirilmekte, eğer değişkenler arasında kesitsel bağıllık göz önünde bulunduruluyorsa durağanlığın sınanması adına 2. ve 3. nesil panel birim kök testlerine başvurulmaktadır.

Araştırmanın amacına yönelik yapılan ekonometrik analizler Eviews-12 istatistik paket programı ile yapılmıştır. Araştırmada öncelikle değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının incelenmesi için Pesaran (CD) test kullanılmış ve değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı yoktur hipotezi reddedilerek yatay kesit bağımlılığının olduğu belirlenmiş ve değişkenlerin birim kök testleri 2.nesil birim kök testlerinden Im-Pesaran-Shin (CIPS) ile kontrol edilmiştir. Araştırmada yer alan değişkenlerin düzeyde durağan olduğu bulgusuna ulaşılmış ve verilerin homojenlik ve heterojenliğinin sınanması için Pesaran ve Yamagata (2008)'nin delta test istatistikleri kullanılmıştır. Heterojen çıkmış olan serilerde Dumitrescu-Hurlin nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir.

3.2.1. Im-Pesaran-Shin (CIPS) Panel Birim Kök Testi (Yatay Kesit Genişletilmiş)

Faktör yüklerinin tahmini yapmak yerine birimlerin birbiri arasındaki korelasyonu ortadan kaldırmak adına Pesaran (2007) daha basit bir yöntem önerisi getirmiştir. Tahmin edilerek yapılan ortak faktörlerden fark alma işlemi ile gerçekleştirilen birim kök testinin ikamesi olarak tek başına serilerin gecikmeli hallerinin ve 1.farklarının yatay kesit içindeki ortalama rakamlarını Augmented Dickey Fuller regresyonuna faktör şeklinde eklemiştir. Buna göre bu yöntem içerisinde ADF regresyonuna ait olan yatay kesit ortalamalarının gecikmeli hali ile genişletilmiş biçimi uygulanmakta ve söz konusu regresyonun 1. farkıyla birimlerin arasında yer alan korelasyon ortadan kaldırılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 84).

3.2.2. Delta Test İstatistiği

Eğim katsayılarına ait homojenlik/heterojenlik sınamaları Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilmiş olan delta testi ile hesaplanmıştır:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}S - K}{\sqrt{2k}}$$

Düzeltilmiş Delta istatistiğine ait formül ise şu şekildedir:

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}S - E(Zit)}{\sqrt{Var(Zit)}}$$

Delta testi için oluşturulmuş hipotezler şöyledir:

H_0 :Eğim katsayısı homojendir.

H_1 :Eğim katsayısı homojen değildir.

Yukarıdaki eşitliklerde test istatistiğinin olasılık değeri %10'dan daha küçük olması halinde H_0 hipotezi reddedilmekte olup, eğim katsayılarının heterojen olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

3.2.3. Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Testi

Değişkenlerin birbiri arasındaki ilişkinin analiz edilmesinde nedenselliğin yönü, bağımsız ve bağımlı değişkenlerin belirlenmesi, bağımlı değişkenin açıklanmasında yalnızca kendisine ait geçmiş dönem verilerinin mi yoksa bağımsız değişkenin geçmiş dönem verilerinin kullanılarak mı tanımlanabileceğinin tespit edilmesi ve bağımsız değişkenlerde meydana gelen değişimlerin bağımlı değişkendeki gecikme zamanlarının belirlenmesi için nedensellik testlerine başvurulmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2018: 154-155).

İki değişken arasında olan nedenselliğin belirlenmesinde ve değişkenlerin birbirine etkisinin olup olmadığının tespit edilmesinde başvuru Dumitrescu-Hurlin nedensellik testinin yapılabilmesi için ilk olarak değişkenlerin deterministik faktörlerden ayrıştırılarak durağan hale getirilmeleri gereklidir. Bu test alan yazında sıklıkla rastlanan testler arasında yer almaktadır. Test Granger nedensellik testinin heterojen panel veriler için Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından genişletilmiş halidir. Panel VAR modelinin gösterimi aşağıda yapılmıştır:

$$y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma^{(k)} y_{it-k} + \sum_{k=1}^K \beta^{(k)} y_{it-k} + \varepsilon_{it}$$

Formülde yer alan k gecikme uzunluğunu, $\gamma_i^{(k)}$ otoregresif parametre ve $\beta_i^{(k)}$ eğimleri göstermektedir. Ana hipotez, β_i terimlerinin tamamının sıfıra eşit olduğunu ifade etmekte ve bütün panel veri seti için X'ten Y yönünde nedensellik bulunmadığını (homojen panel nedensellik bulunmadığını) belirtmektedir.

$$H_0: \beta_i = 0 \quad i= 1, \dots, N$$

Alternatif hipotezin kabul edilmesi halinde model heterojen olarak tanımlanmaktadır.

$$H1: \beta_i \neq 0 \quad i= 1, \dots, N_1$$

$$\beta_i \neq 0 \quad i= N_1+1, N_2+2, \dots, N$$

Bu hipotezlerin sınanması esnasında Wald istatistiği uygulanmaktadır. Bu istatistiğin ortalamasını belirten $W_{N,T}^{Hnc}$ formülü şu şekildedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012):

$$W_{N,T}^{Hnc} = \frac{1}{N} \cdot \sum_{i=1}^N W_{i,t}$$

Teste H_0 hipotezi altında bulunan ortalama istatistik ile $W_{N,T}^{Hnc}$ 'nin dağılımı tespit edilir. Dağılım tespiti yapılırken iki durum dikkate alınmaktadır. Bu durumlar N ve T'nin sonsuza doğru gittiği asimptotik durum ve T'nin N'den küçük halde bulunduğu yarı asimptotik durumdur (Dumitrescu ve Hurlin, 2012).

3.2.4. Bulgular

Araştırmada yer alan değişkenlerin birim kök test sınamalarından hangisinin yapılacağına karar verilebilmesi için öncesinde değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının araştırılması yapılmış olup, Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılık testleri

Değişken	CD Test İstatistiği	p
egitim_harcama/gsyih	7,423	0,000
genc_issizlik	25,842	0,000

Tablo 2' de yer alan iki değişken için geçerli olmak üzere yatay kesit bağımlılığına ait hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : Yatay kesit bağımlılık yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılık vardır.

Tablo 2'de yer alan p değerleri incelendiğinde 0.05 (%95) önem düzeyinden değerlerin daha küçük olduğu görülmekte olup, bu durumda H_0 hipotezi reddedilmiş ve yatay kesit bağımlılığının her iki değişken için de var olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın değişkenleri arasında yatay kesit bağımlılığı söz konusu olduğundan değişkenlerin birim kök analizinde 1.nesil birim kök testleri kullanılmakta ve bu nedenle 2. ve 3.nesil birim kök testlerinden birisinin kullanılması uygun görülmektedir. Eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı ve genç işsizlik oranı arasındaki nedenselliğe dayalı ilişkinin belirlenmesi için ilk olarak eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı ve genç işsizlik oranlarının durağan oldukları düzeylerin tespit edilmesi gerekmektedir.

Eğitim_Harcama/gsyih Değişkeni için yapılan CIPS birim kök testine ait sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Eğitim_harcama/gsyih değişkenine ait birim kök testi

Kritik Değerler	Düzeý Deęeri Test İstatistikleri (CIPS=5,846)
%1	-2,48
%5	-2,23
%10	-2,11

Tablo 3'te yer alan eğitim_harcama/gsyih değişkeni için geçerli olmak üzere belirlenen hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Seri durağan değildir.

H_1 : Seri durağandır.

Tablo 3'e göre eğitim_harcama_gsyih değişkeni için gerçekleştirilen CIPS birim kök testine ait istatistik değerinin mutlak değerce %10, %5, %1 önem düzeyinde tespit edilen değerlerinden birisini aşması halinde H_0 hipotezi reddedildiği anlamına gelmekte olup, seri durağan olarak kabul edilmektedir. Buna göre eğitim_harcama/gsyih değişkeninin CIPS testi istatistik mutlak değeri %10, %5 ve %1 önem düzeyindeki değerlerden daha yüksek olduğundan değişken düzeyde durağan olduğu görülmüştür.

Genc_issizlik değişkeni için gerçekleştirilen birim kök testine ait sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. genc_issizlik Değişkenine Ait Birim Kök Testi

Kritik Değerler	Düzeý Deęeri Test İstatistikleri (CIPS=-2,600)
%1	-2,48
%5	-2,23
%10	-2,11

Tablo 4'de yer alan *genc_issizlik* değişkeni için geçerli olmak üzere belirlenen hipotezler şu şekildedir:

Hipotezler;

H_0 : Seri durağan değildir.

H_1 : Seri durağandır.

Tablo 4'e göre *genc_issizlik* değişkeninin CIPS testi istatistik mutlak değeri %10, %5 ve %1 önem düzeyindeki değerlerden daha yüksek olduğundan değişken düzeyde durağan olduğu görülmüştür.

Araştırmada yer alan değişkenlerin oluşturmuş olduğu panel veri setlerinin homojen olup olmadıklarının kontrolü Pesaran ve Yamagata (2008)'nin geliştirmiş olduğu delta test istatistiği ile Tablo 5'de incelenmiştir.

Tablo 5 Değişkenlerin homojenlik testleri

Delta Test İstatistiği	p	Delta _{adj} test istatistiği	p
0,784	0,216	0,814	0,205

Tablo 5'e göre panel veri setinde yer alan değişkenlerin homojen olduklarına dair H_0 hipotezi %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde homojen oldukları reddedilememiştir.

Araştırmada yer alan değişkenlerin nedensel ilişkileri Dumitrescu ve Hurlin (2012)'nin panel nedensellik analizi ile Tablo 6'da incelenmiştir.

Tablo 6. Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi sonuçları

Yokluk Hipotezi	W-Stat.	Zbar-Stat.	P
<i>Genc_issizlik</i> , <i>egitim_harcama/gysh</i> 'nin Granger nedeni değildir.	6,126	2,052	0,0401
<i>Egitim_harcama/gysh</i> , <i>Genc_issizlik</i> 'in Granger nedeni değildir.	5,197	1,369	0,1707

Tablo 6'ya göre *genc_issizlik* değişkeninden *egitim_harcama/gysh*'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiş olup, *egitim_harcama/gysh* değişkeninden *genc_issizlik*'e doğru nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

SONUÇ

Eğitim harcamaları, kamu kesimi tarafından yapılan sosyal harcamalar içerisinde, son derece önemli bir yere sahiptir. Bunun nedeni olarak, eğitimin diğer birçok alanda ve disiplinde temel oluşturması, kalkınma ve ekonomik büyüme açısından etkilere sahip olması ve ekonomik istikrara katkılar sağlaması sayılabilir. Günümüzde gelinen noktada ise birçok ülke genç işsizlik probleminin çözümünü alakalı olarak geliştirdikleri politikalarda, eğitimi ilk sıraya koymaktadır ve eğitim hizmetlerini gerek nitelik gerekse nicelik açısından iyileştirmeye çalışmaktadır. Bunu sağlamak adına da yürütülen faaliyetler sonucunda kamu kesimi eğitim harcamalarında artış gözlenmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda hazırlanan bu çalışmada, seçilmiş OECD ülkelerinin geçmiş yıllardaki verileri dikkate alınarak ülkelerin eğitim harcamalarının genç işsizlik oranı üzerinde nedensel etkisinin olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yapılan analizler sonucunda genç işsizlikten eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçtan hareketle, gençlerin eğitim ve istihdam olanaklarının iyileştirilmesine yönelik güçlü kurumsal yapılanmalara dayalı politikalar, eğitim harcamalarındaki artış; etkin ve kapsamlı kamusal destekler, gençlerin istihdam olanaklarının geliştirilmesi adına önem arz etmektedir. Bunun yanında genç işgücünün toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ekonomik sorunlardan kaynaklı istihdam sorunlarının aşılmasında da bu politikaların önemli katılar sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü başta Türkiye olmak üzere özellikle gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki eğitim hizmetleri, gençlerin işgücü piyasasında beklenen beceri, bilgi ve niteliklerle donanmış olarak yetiştirilmesinde yeterli olmamaktadır. Bu durumun aşılabilmesi için de eğitim harcamalarına ilişkin hem özel sektör hem de devlet tarafından yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z. ve Albayrak, N. (2018). "Genç işsizlik, eğitim ve ekonomik büyüme". *Global Journal of Economics and Business Studies*, 7 (13), s. 8-20.
- Adam, G. (2016). Türkiye'de Eğitimin Ekonomik Etkileri ve Eğitim-İstihdam İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Aydın.
- Akgün, N. (2003). "Öğretmenlik Mesleğine Giriş" içinde *Türk Eğitim Sisteminin Yapısı*. (s.295-319). Pegem Akademi: Ankara.
- Aşçı, B. (2012). *Eğitim İstihdam İlişkisini Açıklayan Kuramlar Çerçevesinde Savunma Sanayi İşletmelerinde İşgücü Piyasası Analizi*. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aygül, H. H. (2018). "Eğitime erişim, yoksulluk ve formel/enformel iş-gücü olarak üniversite gençliği: istihdam için mi eğitim? eğitim için mi istihdam?". *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), s. 58-87.
- Baltagi, B. H. (1995). *Econometric Analysis of Panel Data*. John Wiley & Chichester, London.
- Bedir, E. (2012). "İstihdam, işsizlik, ücretler ve çalışma koşulları. Sosyal politika". *Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2628 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1596*, Eskişehir. 65-89.
- Budak, S. (2016). Eğitim Harcamaları ve Verimlilik İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerinde Bir İnceleme. Doktora Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Tokat.
- Çalcalı Ö. (2009). Türkiye'de 1990 Sonrası Kamu Harcamaları İçerisinde Eğitim Harcamalarının Yeri ve Önemi (1990- 2007). Yüksek Lisans Tezi. Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Tokat.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve Meçik, O. (2017). "Türkiye ekonomisinde eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik testi yaklaşımı". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), s. 45-56.
- Çatır, İ. (2019). "Küreselleşmenin işgücü piyasasına etkisi ve genç işsizlik". *Journal of Life Economics*, 6(3), s. 321-344.
- Çelenk, S. (2008). "Türk eğitim tarihinde laikleşme süreci". *İlköğretim Online*, 7 (2), s. 368-375.
- Çelikten, M. (2005). "Öğretmenlik mesleği ve özellikleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (19), s. 207-237.
- Doğan, G. (2012). İstihdam ve Genç İşsizlik. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Sivas.
- Doğan, F. Y. (2019). Kamu Kesimi Eğitim Harcamalarının Genç İşsizliği Üzerine Etkisi: Türkiye ve İngiltere Açısından Bir Değerlendirme. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Ankara.

- Dumitrescu, E. ve Hurlin, C. (2012). "Testing for granger non-causality in heterogeneous panels". *Economic Modelling*, 29 (4), s. 1450-1460.
- Gujarati, D. (2016). *Örneklerle Ekonometri*. Nasip Bolatoğlu (çev.). BB101 Yayınları, Ankara.
- Güven, A. (2020). "İnsan kaynakları yönetiminde kariyer planlama süreci ve İİBF öğrencilerinin özel sektör ve kamu sektörü algıları üzerine bir araştırma". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), s. 264-285.
- Hüseynov, Y. (2018). Sosyal Refah Devleti Yaklaşımı Açısından Türkiye'de 1980 Sonrası Eğitim Harcamalarının Gelişimi: Türkiye-OECD Ülkeleri Üzerine Bir Karşılaştırma. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- İçli, G. (2001). "Eğitim, istihdam ve teknoloji". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, s. 67-70.
- ILO (2020). *Global Employment Trends for Youth 2020*. Erişim: 6 Temmuz 2021, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_737648.pdf
- İzgi, B. B. (2012). "Genç işsizliği ve eğitim ile olan ilişkisi". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (41), s. 295-310.
- Kavak, Y. (1997). "Eğitim, istihdam ve işsizlik ilişkisi". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, s. 21-26.
- Keleş, H. (2013). Temel Eğitim Felsefesi Akımları Bağlamında John Locke' un Liberal Eğitim Anlayışı. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Erzurum.
- Kırcı, B. (2017). "Eğitilmiş genç işsizliği üzerinden işsizlik kaygısına bir bakış". *Çalışma ve Toplum*, 54 (3), s. 1369-1371.
- Köktaş, A. M. (2009). Türkiye'de Hanehalkı Eğitim Harcamalarının Analizi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Ankara.
- Lam, D., Leibbrandt, M. ve Mlatsheni, C. (2009). *Education and Youth Unemployment in South Africa*. Routledge, Londra.
- Mütevellioglu, N., Zambak, M. ve Mert, M. (2010). "İşsizlik, üniversiteli gençlik ve gelecek: bir alan araştırmasının bulguları". *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11 (1), s. 207-229.
- Ortaç, R. (2003). "Cumhuriyetimizin 80. yılında eğitim harcamaları". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2), s. 239-247.
- Özer, R. (2010). Türkiye'de 1990 Sonrası Yapılan Eğitim Harcamalarının Bütçe Politikaları Çerçevesinde İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Afyonkarahisar.
- Pesaran, M. H. (2007). "A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence". *Journal of Applied Econometrics*, 22 (2), s. 265-312.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). "Testing slope homogeneity in large panels". *Journal of Econometrics*, 142 (1), s. 50-93.
- Sayın, F. (2011). "Türkiye'de 1988-2010 döneminde eğitim ve büyümenin genç işsizliğine etkisinin analizi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (4), s. 33-53.
- Sertkaya, Y. (2013). Türkiye Ekonomisi'nde İşsizliğin Gelişimi Genç İşsizlik Sorunu ve Çözüm Önerileri. Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Manisa.
- Şentürk, D. (2018). Türkiye'de 2000-2015 Dönemi Genç İşsizlik Sorunu: İŞKUR'un İstihdam Sorununun Çözümüne İlişkin Rolü ve Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Şişman, Y. (2003). "Sosyal politika açısından Türkiye'de çocuk ve genç işgücü". *Kamu-İş Dergisi*, 7, s. 2-34.
- Tuzcu, G. (2006). "Eğitimde Vizyon 2023 ve Avrupa Birliği'ne giriş süreci". *Türk Eğitim Derneği*, Ankara. 2-297.
- TÜİK (2020). İşgücü İstatistikleri. Erişim: 5 Temmuz 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-2020-37484#>

- Yardımcıoğlu, F. (2012). Eğitim Harcamaları, Ekonomik Büyüme ve Gelir Dağılımlı İlişkisi. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Sakarya.
- Yağmur, A. (2009). İstihdam Edilebilirlik Açısından Eğitim-İstihdam İlişkisi: Konya Bölgesi İmalat Sanayi rneği. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Konya.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı. Beta Yayınları, İstanbul.
- Yeşilyurt, Z. C. (2011). Çocukları Anaokuluna Devam Eden Ebeveynlerin Okul ncesi Eğitim Kurumlarından Beklentileri ve Kurumların Bu Beklentileri Karşılama Durumları. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Denizli.
- Yıldız, E. ve Yıldız, N. (2019). "Türkiye'de kamu eğitim harcamalarının cinsiyete göre işgücü katılımına etkisi". *Dmlpınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (60), s. 41-57.
- Yolcu, H. (2011). "Hane halkının eğitim harcamalarını etkileyen etmenler: kuramsal bir alışma", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (5), s. 12-35.
- Yüksel, M. (2015). Eğitim-İstihdam İlişkisi Bağlamında Yükseköğretim Programlarının Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Programları ve ğretim Anabilim Dalı, Elazığ.

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM EKSENİNDE TÜKETİCİNİN KORUNMASI, EĞİTİMİ VE BİLİNÇLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÖNERİ OLARAK TÜKETİCİ GELİŞTİRME MERKEZİ (TÜGEMER)

*The Consumer Improvement Center (CONIC) as an Offer for Consumer Protection,
Education and Consciousness on the axis of Sustainable Consumption*

ÖZET

Sürdürülebilir tüketim, sonuçları itibariyle günümüzde çok konuşulan ortak dünya gündemlerinden sürdürülebilirliğin en önemli mecburiyetlerinden biri olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilirliği tüketim boyutundan ele alan bu çalışmada sürdürülebilir tüketimin tüketici eğitimi almış, kendi kendini koruyabilen bilinçli tüketiciler tarafından sağlanabileceği kabulünden yola çıkılarak tüketici eğitimi, tüketicilerin korunması ve bilinçlendirilmesi faaliyetleri ile bu faaliyetleri gerçekleştiren resmi kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ve örgütler incelenmiştir. Yapılan değerlendirmelerin ardından, eksikliklerin giderilmesi amacıyla söz konusu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için bilimsel yollarla sistematik şekilde faaliyetlerin organizasyonunu ve işleyişini sağlayabilecek, bunu yaparken yerel iletişim kanallarını kullanarak yerel tüketiciyle daha yakın ilişki kurabilecek bir yapı olarak, üniversiteler bünyesinde akademisyenler tarafından yönetilecek Tüketici Geliştirme Merkezi (TÜGEMER) önerisi ortaya atılmıştır. Çalışmada TÜGEMER'in yapısı, organizasyonu, işleyişi, faaliyetleri ile sürdürülebilir tüketim üzerine olası olumlu etkileri tartışılmıştır.

Filiz EROĞLU

filizeroglu@comu.edu.tr

0000-0002-3223-953X

Elçin BAYRAKTAR KÖSE

elcnbyrkr@gmail.com

0000-0003-4405-9920

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Tüketim, Tüketicinin Korunması, Tüketicinin Bilincinin Arttırılması, Tüketici Eğitimi, Tüketici Geliştirme Merkezi

JEL Sınıflandırması:

ABSTRACT

Sustainable consumption is identified as one of the most important requirements of sustainability which has been discussed a lot as a common world issue in the recent years. In this paper which takes sustainability from the consumption perspective, activities for the consumer education, consumer protection and the consumer consciousness towards sustainability as well as the consumer-related official organizations, NGOs, other organizations are researched based upon the assumption that the sustainable consumption is provided by conscious consumers who take consumer education and protect themselves. After evaluating the existing activities and organizations, Consumer Improvement Center (CONIC) is presented as an offer to fill the gaps in practice and literature. CONIC is assumed to work and organise all activities systematically under the scientific methods to execute consumer education, consumer protection and make consumers be more conscious about sustainability while academicians are managing the CONIC and the CONIC has close relationships with local consumers using the local communication channels. In this paper, the structure, organization, operations and activities of the CONIC and its potential positive effect on sustainable consumption are discussed.

Keywords: Sustainable consumption, Consumer Protection, Increasing the consumer consciousness, Consumer Education, Consumer Development Center

Jel Codes:

1. GİRİŞ¹

“Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde, tüketicinin korunmasında, uzun dönemde en etkili yol, tüketicinin bilgilendirilmesi, aydınlatılması ve eğitimidir”

Hayatın ve refahın sürdürülebilirliğini sağlamak için insanoğlunun tüm faaliyetlerini doğa ile uyum halinde gerçekleştirmesi gerekliliği artık tüm disiplinlerin temel konusu haline gelmiştir. Sürdürülebilirlik, içinde yaşadığımız dünyanın devamına yönelik sorumluluk içeren her şey için kullanılacak ortak bir kavram olarak tanımlanmıştır (McCann-Erickson, 2007). Devlet yönetimleri, STK’lar, işletmeler sürdürülebilirliğin sağlanması için farkındalık yaratma adına özellikle son yıllarda konu ile ilgili faaliyetlerini arttırırken bilinçli tüketimin sürdürülebilirlikteki rolü de giderek daha fazla konuşulmaya başlanmıştır. Sürdürülebilirlik için sürdürülebilir tüketimin sağlanması önemli bir şart olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada eğitim ve bilinçlendirme yoluyla korunan tüketicinin sürdürülebilirliğe katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Tüketici eğitiminin, bireyleri tüketici rollerinde güçlendirme amacı taşıdığı sıklıkla öne sürülmektedir (McGregor, 2005). Başka bir boyutu itibarıyla, tüketici eğitiminin temel amacının tüketicileri mevcut alternatiflerden haberdar etmek ve amaçlarına en uygun alternatifi seçmelerini sağlamak olduğu belirtilmiş, daha geniş kapsamda bireylerin ekonomik faaliyetlerini yönlendirme, ihtiyaçlarını giderme, kaynakları bilinçli kullanmaları, tüketici temel hakları konusunda bilgi edinmeleri ve pazarı etkileme güçlerinin arttırılmasını içeren bir konu olduğu ifade edilmiştir (Bayazıt Hayta, 2009: 144). Tüketici eğitimi hem sosyolojik hem psikolojik seviyede tüketicilerin davranışlarında dikkatli düşünme, eylem, hane halkını yönetme yeteneği şeklinde olumlu değişiklikler yapmaktadır (Benn, 2002). Tüketimle ilgili eğitim ve bilginin yayılması, sürdürülebilirliğin başarılması için mihenk taşı özelliği taşır (McKeown, 2002) ve eğitilmiş tüketici, kendine güvenen, hak ve sorumluluklarının bilincinde ve çevreye karşı duyarlı tüketicidir (Kavas, 1990: 14).

Tüketici eğitimi, tüketici ile ilgili sorunların çözümünde ve dolayısıyla tüketicinin korunmasında en etkili faaliyet olarak göze çarpmaktadır (Yener, 1990: 20). Tüketicinin korunması, tüketicinin kendisi dışında başkaları tarafından, tüketici haklarının korunması olarak tanımlanmaktadır ki gelişmekte olan ülkelerde tüketicinin korunmasından bahsedilmekteyken gelişmiş ülkelerin tüketici politikalarında tüketici eğitimi ve bilgilendirilmesi söz konusudur (Kavas, 1990: 14). Bu nedenle sürdürülebilirliğin sağlanmasında tüketicinin rolünü doğru şekilde yerine getirmesi için kısa vadeli çözüm olarak tüketiciyi koruyan politikalar geliştirmek mantıklı görülebilecekken uzun vadede sürdürülebilir sonuçlar alınması için tüketicinin eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi daha doğru gözükmektedir. Çünkü, tüketicinin kendi kendini koruması, başkaları tarafından korunmasından çok daha fazla sürdürülebilirlik üzerinde olumlu sonuçlar verebilir. Gerektiği şekilde eğitilen ve bilinçlendirilen tüketici kendi kendini korumayı öğrenirken bu durum kendisi için avantajlar sağlayacak, iş dünyası ile sosyal ve ekolojik çevrenin sürdürülebilirliğine de katkı sağlayabilecektir.

Yapılan çalışmalar tüketici eğitiminin tüketicinin bilinçlendirilmesindeki ve korunmasındaki etkisini ortaya koymaktadır. Farklı kurum ve organizasyonlar tüketicilerin eğitimi, bilinçlendirilmesi ve korunması için faaliyet gösterirken, yapılan araştırma sonunda, yerel halka yakın olabilecek, bilimsel

1 Doç.Dr. Alican KAVAS, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF İngilizce İşletme Bölümü, 1990

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM EKSENİNDE TÜKETİCİNİN KORUNMASI, EĞİTİMİ VE BİLİNÇLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÖNERİ OLARAK TÜKETİCİ GELİŞTİRME MERKEZİ (TÜGEMER)

The Consumer Improvement Center (CONIC) as an Offer for Consumer Protection, Education and Consciousness on the axis of Sustainable Consumption

yöntemlerle çalışacak ve sistematik planlama uygulayabilecek üniversite bünyesinde yapılacak merkezlerin, tüketici eğitimi, bilinçlendirilmesi ve korunmasında daha sağlıklı sonuçlar alabileceğine olan inancı güçlendirmiştir. Tüketici eğitimi verilmesi, tüketicilerin sürdürülebilirlikle ilgili bilincinin arttırılması ve korunması amacıyla oluşturulacak Tüketici Geliştirme Merkezinin (TÜGEMER) uzun vadede bilinçli, kendi kendilerini koruyabilen, dolayısıyla sürdürülebilir tüketimi gerçekleştirecek bireyler olmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sürdürülebilir tüketim için TÜGEMER önerisini sunan ve söz konusu Tüketici Geliştirme Merkezlerinin organizasyonu, yönetimi, işleyişi, amaçları ve olası çıktılarını açıklayan bu çalışmada dünyada ve ülkemizde tüketicinin eğitimi, bilinçlendirilmesi ve korunması için çalışan mevcut organizasyonlar ve kurumlar da incelenmiş, TÜGEMER'in farklılaştığı konular açıklanmış, TÜGEMER'in avantajlı olacağı düşünülen noktalar listelenmiş, merkezlerin başarıya ulaşması için önem taşıyacak faktörler tartışılmıştır. Akademi, sanayi ve kamu kurumları iş birliği ile oluşturulacak bu merkezlerin uzun vadede bilinçli tüketiciler meydana getirerek sürdürülebilirliğe katkı sağlaması öngörülmektedir.

2.LİTERATÜR TARAMASI

2.1.Sürdürülebilir Tüketim, Önemi ve Tüketici Boyutu

İlk kez 1982'de Dünya Doğayı Koruma Birliği (IUCN-*International Union for Conservation of Nature*) tarafından literatüre sokulan sürdürülebilirlik, Vikipedi'de biyosfer ve uygarlığın daimi olma yeteneğine atfen kullanılan bir kavram olarak ifade edilirken bu yeteneğin işlerlik kazanmasında güçlü rolü olan konu sürdürülebilir tüketimdir. 1994 Oslo Sempozyumu'nda tartışılan sürdürülebilir tüketim kavramı; üretimde doğal kaynakların ve zehirli ürün kullanımının, ürün yaşam döneminde ve ürünün yok edilmesinde çevresel kirliliğin azaltılarak, insanların temel ihtiyaçlarının karşılanırken daha yüksek bir yaşam kalitesi sunulması ve dolayısıyla gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan ürün ve hizmetlerin kullanılmasıdır (Earth Negotiations Bulletin, 15.11.2021).

Başka tüketim davranışlarına göre çevreye olumsuz etkileri daha az olan tüketim davranışı biçimi olarak da tanımlanmış olan (Paavola, 2001: 228) sürdürülebilir tüketim diğer bir ifadeyle bireyin kendine, topluma ve doğaya karşı bilinçli duyarlılık hissisini yansıtan, duyarlı bir zihniyet tarafından yönlendirilen bir tüketim modeli şeklinde açıklanmıştır (Sheth vd., 2011). Sürdürülebilir tüketim; yeşil tüketim, etik tüketim, duyarlı tüketim (*mindful consumption*), gönüllü sadelik, ilgili tüketici (*concerned consumer*), vatandaş tüketici (*citizen consumer*) kavramları ile ilişkilendirilmiş, ancak her birinin sürdürülebilir tüketimin sadece bir yönüne odaklandığı belirtilmiştir (Balderjahn, 2013: 182). Sürdürülebilir tüketim için yukarıda adı geçen ve aslında birbiri ile ilişkili olan tüm konuların birlikte gerçekleşmesi gerekmektedir.

Küreselleşme ve ölçek ekonomisi, ürün fiyatlarında yaşanan düşüş, kentleşme ve kadınların iş hayatına katılması gibi sosyal dönüşümler, yaşam kalitesinin yükselmesi, hızlı nüfus artışı, çevresel sorunların daha görünür ve hissedilir hale gelmesi etkenlerinin doğrudan ya da dolaylı olarak karbondioksit salınımı, biyolojik çeşitliliğin azalması, küresel ısınma ve doğal kaynakların tükenmesine neden olduğu düşüncesi yaygınlaştıkça (Karalar ve Kiracı, 2011: 63) sürdürülebilir tüketim kavramına olan ilginin arttığı söylenebilir.

Sürdürülebilir tüketimin gerçekleşmesi için işletmelere önemli sorumluluklar düşerken tüketicilerin de üstlenmeleri gereken sorumluluklar mevcuttur. Sürdürülebilir tüketimin sağlanması ve kaynakların etkin kullanımında, sürdürülebilir tüketimin odağında yer alan tüketicilerin davranışlarına etki eden konuların anlaşılması, tüketim kalıplarını iyileştirerek sürdürülebilir tüketime katkı sağlanması açısından doğru bir başlangıç noktası olabilir (Fırat vd., 2008). Tüketicilerin kendilerine, topluma ve doğaya karşı bilinçli ve duyarlı tüketim davranışı içinde olmaları, kendi ve toplumun refahını sağlayıcı, çevreye zarar vermeyen tüketim kalıplarını uygulaması sürdürülebilirlik için önem taşımaktadır. Son yıllarda bu düşünce etrafında gönüllü sadelik, *slow food* gibi farklı ekolojik yaşam tarzlarının ve değerlerinin adapte edilmeye başlandığı görülmektedir (Fuchs ve Lorek, 2004: 19).

Öte yandan tüketiciler kendileri için sunulan tercihler arasında kendi refahlarını maksimize edici seçeneğe yönelme eğilimi gösterirken bireysel refah ile çevre ve toplum refahının karşı karşıya kaldığı durumlarla yüzleşmektedir (Paavola, 2001). Bu noktada tüketicinin refahı; zaman, bütçe, arzu ve istekler gibi sınırlılıklar nedeniyle çevresel ve toplumsal duyarlılığın önüne geçebilir. Ancak farklı şekillerde tüketicinin yukarıda belirtilen tanımlamalara uymayan tüketim kalıpları sergilediği, sürdürülebilir tüketime gölge düşüren davranış gerçekleştirdiği görülmektedir. Bunlardan biri, eksiklik üzerine kurulduğu iddia edilen tüketim kültürünün tüketicilerinin, tükettikçe var olduklarına inandıkları ve sisteme tüketerek dahil olduklarını düşündükleri gerçeğidir (Bauman, 2006). Bu durum tüketicilerin ihtiyaçlarından fazlasını satın alma ve tüketme eylemine girmelerine neden olmaktadır.

Bunun yanı sıra Marcuse (1986), daha fazla tüketimin ve her ürüne kolay şekilde ulaşmanın manevi ve entelektüel zenginliklerin değerlerinin azalmasına neden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca fazla tüketim kitlesel üretime yol açmakta, bu durum da çocuk işçi çalıştırılması, kötü koşullarda çalışma, ücretlerde düşüklük (Rey ve Ritzer, 2012), maddi varlığın ülkeler ve insanlar arasında eşit dağıtılmaması, cinsiyet ayrımcılığı gibi etik tüketim sorunlarını ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca sürdürülebilir tüketim için her birey birer gezegen yurttaşı olarak içinde yaşadığımız gezegende diğer bireylerle iş birliği içinde olmalıyken (Aleksander, 2004) kendilerini işletmeler tarafından yapılan manipülasyonlardan da korumaları gerekmektedir. Bu durum, sürdürülebilirlikte uygarlığın daimi olma yeteneği için oldukça önemlidir.

Ayrıca tüketicinin çevreye verdiği zarar da sürdürülebilir tüketimde ilk etapta akla gelen konular arasındadır. 1960'lara kadar ekonomik kalkınmanın doğal bir sonucu olarak görülen ve bu nedenle katlanılabilir olarak değerlendirilen, yerelde yaşanan çevresel sorunlar 1970'lerin başından itibaren artmaya başlamış, küresel ölçekte görülen iklim değişikliği, biyoçeşitliliğin azalması ile ilgili farkındalığın artması, ormanların büyük alanlar ölçeğinde yok edilmeye başlanması, (Kaypak, 2011: 23) ardından 1980'li yıllarda yaşanan çevresel felaketler, sürdürülebilirliğin çevre boyutuyla kamuoyunun ilgisini çekmesinde etkili olmuştur (Ergen, 2014: 4). Sürdürülebilir tüketim için bireylerin, en az ekolojik ayak izi bırakacak şekilde davranan, seçimlerinin olumsuz ekolojik etkilerini azaltmayı düşünen ve ideal bir yaşamın nasıl olması gerektiği ile ilgilenen birer ekolojik yurttaş olmaları beklenmektedir (Seyfang, 2005). Bu durum da biyosferin daimi olma yeteneğini korumak için önem taşımaktadır.

2.2. Tüketicinin Eğitimi, Bilinçlendirilmesi ve Korunması

Tüketicinin korunması konusunun, yiyeceklerin sağlığının korunması ve dürüst ölçülerin kullanılmasına yönelik düzenlemeler düşünülerek Hammurabi Kanunlarına, Sümerlere, Hititlere Roma ve Yunan medeniyetlerine kadar uzandığı söylenmekle birlikte (Tiryaki, 2007) tüketici eğitimi kavramı

**SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM EKSENİNDE TÜKETİCİNİN KORUNMASI, EĞİTİMİ VE BİLİNÇLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÖNERİ OLARAK
TÜKETİCİ GELİŞTİRME MERKEZİ (TÜGEMER)**

*The Consumer Improvement Center (CONIC) as an Offer for Consumer Protection, Education and Consciousness on the axis of
Sustainable Consumption*

1900'lerin başından itibaren kullanılmaya başlanmış ama özellikle 1930'lardan sonra daha geniş bir şekilde eğitim felsefesi ve öğretim programlarında kendine yer bulmuştur. Tüketici eğitimi kavramının 1930'larda gelişmesi bir tesadüf değildir çünkü ekonomik buhran sonucunda ABD nüfusunun yaklaşık %60'ı fakirlikle yüz yüze gelmiş, işsiz ve parasız kalan halk harcamalarını, üreticiler üretimlerini durdurmuş, bu da daha fazla işsizliğe ve fakirliğe yol açmıştır. Tüm bu yaşananların neticesinde 1930'larda 25,000 ABD lisesinde tüketici eğitimi dersi verildiği tespit edilmiştir (McGregor, 2018: 604). Dolayısıyla o dönemlerde tüketici eğitiminin finans ve para yönetimi ile kaynakların etkili kullanımını odaklı olduğu, konunun genelde ev ekonomisi dahilinde çalışıldığı söylenebilir.

Piyasanın karmaşıklığının artması, tüketici eğitiminin önemini de giderek arttırmıştır (Viswanathan vd., 1998). Tüketici eğitimi farklı konuları kapsamakla birlikte temel amacının tüketicilerin haklarının neler olduğunun bilincine varmalarını sağlamak olduğu ifade edilmiştir (Bayazıt Hayta, 2006: 240). Söz konusu eğitim, tüketiciler açısından karmaşık piyasada ürün ve hizmetlerin doğru seçimi için gerekli bilgileri; işletmeler açısından ürün ve hizmetlerini daha kolay satmalarına yardımcı bilgiyi; devlet açısından tüketiciyi korumak adına düzenleyici yasalar çıkarılmasını ve ticari rekabetin teşvik edilmesini sağlayan bilgiyi; tüketici örgütleri açısından aldatıcı ticari faaliyetler ve yanlış manipülasyonlardan tüketicileri koruyucu bilgiyi; eğitim mecrası açısından küçük yaşlardan başlayıp ileri yaşlara kadar devam eden süreçte tüketicilerin bilgi ve bilinçlerinin artırılması için verilecek bilgiyi ifade etmektedir (Bayazıt Hayta, 2009: 147).

Tüketicinin korunması amacıyla verilen tüketici eğitimlerinde üzerinde önemle durulan konulardan biri de tüketici haklarıdır. Özellikle 1960'lardan sonra farklı uluslararası örgütler tarafından tüketici haklarına dikkat çekilmeye başlandığı görülürken 1983'te ilk defa Dünya Tüketici Hakları Günü kutlanmış, ondan sonraki yıllarda farkındalık yaratılması için Mart ayının 15'inde gün kutlanmaya devam etmiştir. Çeşitli organizasyonların tüketici hakları başlığı altında yaptığı çalışmalarda tüketici haklarının neler olduğu ile ilgili listelerin hazırlandığı görülürken 1986 Tüketici Hakları yasası yerini 2019'da hazırlanan yeni Tüketici Hakları Yasası'na bırakmıştır (NagalandPost, 2021). Yaygın şekilde bilinen, farklı devletlerce baz alınan, Uluslararası Tüketici Birlikleri Örgütü'nün hazırladığı ve Birleşmiş Milletler Tüketici Rehberi'ne geçen temel sekiz tüketici hakkı aşağıdaki gibidir (nationalconsumer.org.uk):

-**Temel ihtiyaçların giderilmesi hakkı**; yeterli yiyecek, giyecek, barınma, sağlık hizmeti, eğitim, kamu hizmeti, su ve temizlik işleri gibi temel ürün ve hizmetlere erişime sahip olma hakkı

-**Güvenilir ürüne ulaşma hakkı**; sağlık veya yaşam için zararlı olabilecek ürün, üretim süreci ve hizmetlerden korunma hakkı

-**Bilgilendirilme hakkı**; bilinçli seçim yapmak ve dürüst olmayan, yanıltıcı reklam ve etiketlemelerden korunmak için gerekli olan gerçeklerin bilinmesi hakkı

-**Seçme hakkı**; tatmin edici kalite garantisi ile rekabetçi fiyatlarla sunulan bir dizi ürün ve hizmet arasında seçim yapma hakkı

-**Görüş ve önerilerinin dinlenmesi hakkı**; devlet politikalarının ve ürün/hizmetlerin geliştirilmesinde tüketicilerin çıkarlarının da temsil edilmesi hakkı

-**Tazminat hakkı**; yalan beyan, değerinde olmayan ürün veya tatmin etmeyen hizmet için tazminat alma hakkı

-**Tüketici eğitimi hakkı**; temel tüketici hakları ile sorumluluklarından ve işleyişinden haberdar olarak ürün ve hizmetlerle ilgili güvenli seçimler yapabilmek için ihtiyaç duyulacak bilgi ve yetenekleri elde etme hakkı

-**Sağlıklı çevre hakkı**; mevcut ve gelecek nesillerin refahını tehdit etmeyecek bir çevrede yaşama ve çalışma hakkı

Eğitim ve öğrenmenin bireyin dünyayı algılamasını anlamlı şekilde etkileyecek temel süreçler olduğu söylenmiştir (Dzupina ve Jankova, 2017: 244). Prof. Dr. Müberra Babaoğul başkanlığındaki TÜPADEM tarafından çıkarılan Tüketici Yazıları I yayınında (TÜPADEM, 2007) tüketicinin korunması, tüketicilerin kendilerini koruyabilmeleri için bilinçlendirilmesi, bunun için de eğitim görmeleri öngörülmektedir. Resmi olmayan tüketici eğitimi küçük yaşlarda ailede başlar; çocuklar, çevrelerindeki tüketicilerin davranışlarını ve alışkanlıklarını kopyalar. Dolayısıyla bireylerin tüketim alışkanlıkları, ailelerinin tüketim davranışlarını modellemeleri neticesinde başlar (Dzupina ve Jankova, 2017: 244). Sonrasında çocukların okullarda bilinçli tüketimle ilgili farkındalığın geliştirilmesine yönelik eğitimler alması gerekliliği, sürdürülebilir tüketim bilincinin oluşması için önemli görülmektedir. Bu nedenle dünyanın pek çok ülkesinde çocuklara kreş ve anaokulundan başlamak üzere ilkokul, ortaokul, lise ve üniversitelerde sürdürülebilir tüketim bilinci ile ilgili, seviyelerine uygun olarak farklı tüketici eğitimleri verilmektedir. Başarılı bir şekilde eğitim sistemine entegre edilebilmiş tüketici eğitiminin sonucunda bilgilendirilmiş tüketiciler ortaya çıkar (Keller, 2007). Fast vd. (1989) tüketici eğitimini sınıflandırdıkları çalışmalarında okullarda verilen resmi tüketici eğitimi, temel satın alma stratejilerini içeren seminer ve atölye çalışmaları bazlı tüketici eğitimi, basılı tüketici eğitimi materyalinin yayılımı odağındaki tüketici eğitimi, ürün kategorilerine özel satın alma stratejilerini içeren tüketici eğitimi, basında yer alan tüketici bilgisi ile ilgili yayınların sıklığını ifade eden tüketici eğitiminden söz etmişlerdir.

Tüketicinin korunması belirli bir zaman için istenen bir durum olmayıp, bunun sürdürülebilirliğinin sağlanması önemlidir. Bu nedenle, tüketicinin başkaları tarafından korunmasından ziyade küçük yaşlardan itibaren kendi kendisini koruyabileceği bir sistemin varlığı, tüketimin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Tüketicinin korunmasında uzun vadede etkili yolun tüketicinin eğitimi olduğu belirtilmiştir (Babaoğul ve Şener, 2007; Arıkan ve Odabaşı, 1994; Yener, 1990), Gelişmiş ülkelerde tüketicinin eğitimi ve bilinçlendirilmesine yönelik politikalar oluşturulurken gelişmekte olan ülkelerde tüketicinin korunması için yapılacaklardan bahsedilmiştir (Kavas, 1990: 14). Tüketicilerin korunması sadece tüketicinin dezavantajına bir durum geliştiğinde haklarının bilinmesi ve hukuksal anlamda korunması anlamına gelmeyip tüketiciyi finansal ve sosyal anlamda zora sokabilecek kumar, alışveriş bağımlılığı, kompulsif satın alma, plansız satın alma, kleptomaniğin getirdiği kompulsif dükkan hırsızlığı (shoplifting) gibi zararlı tüketim alışkanlıklarından da korumayı ifade etmektedir.

Tüketiciler, aynı zamanda kendileri için uygun fiyatı nasıl tespit edecekleri, ürünler arasında rasyonel bir incelemeyi nasıl yapmaları gerektiği, ürün ve hizmetlerin kalitelerini nasıl inceleyecekleri, harcadıkları paradan maksimum faydayı nasıl elde edecekleri gibi konulara yönelik de eğitilmelidirler (Yener, 1990: 19). Eğitim verilme suretiyle güçlendirilmiş tüketici edindiği bilgiyi kullanacak ve bilgili, güvenli, kendinden emin şekilde rekabetçi piyasanın avantajlarından yararlanabilecek, günlük tüketim davranışları sırasında

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM EKSENİNDE TÜKETİCİNİN KORUNMASI, EĞİTİMİ VE BİLİNÇLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÖNERİ OLARAK TÜKETİCİ GELİŞTİRME MERKEZİ (TÜGEMER)

The Consumer Improvement Center (CONIC) as an Offer for Consumer Protection, Education and Consciousness on the axis of Sustainable Consumption

kendi kendini koruyabilecektir (McGregor, 2005: 437). Bunun ötesinde, tüketicilerin tüketim davranışları ile ilgili olarak sorumlulukları da farklı kesimlerce ifade edilmiştir. Tüketimle ilgili konularda gelişmiş düzeyde bir farkındalığa sahip olma, farkındalığı ve bilinci davranışa yansıtma, tüketimin farklı sosyal gruplar üstündeki etkisi ile ve tüketim davranışlarının çevrede yarattığı sonuçlarla ilgili duyarlı olma ve buna göre davranma, diğer insanlarla işbirliği içinde olma gibi sorumlulukları da belirtilmiştir (dti.gov.tr).

Hem farklı ülkelerde hem de ülkemizde tüketici eğitimi ile ilgili çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar ilkokul öğrencilerinden üniversitede verilen eğitimlere kadar değişmektedir. Hamid vd. (2017), üniversitelerin eğitim sistemleri, ders planları, uygulamaları ve yeşil üniversite vizyonları ile genç nesilleri sürdürülebilirlikle ilgili eğitmek için ciddi potansiyelleri olduğunu belirtmiştir. Dimante vd. (2016) de üniversitelerin sürdürülebilirlikle ilgili eğitimlerin geliştirilmesi ve yayılmasında tüm dünyada temel bir rol oynadığını ifade etmişlerdir. Türkiye'de ortaokul öğrencilerinin tüketici eğitimi ihtiyacını belirlemeye yönelik araştırma, ön ergen yetişkinlerin tüketici hakları ve sorumlulukları, tüketici kanunu, çevreyi koruma ile ilgili yeterli bilgisinin olmadığını ancak çoğunluğun tüketici eğitimini bir ders olarak eğitim planlarında okumak istemediklerini ortaya koymuştur (Purutçuoğlu, ve Bayraktar, 2004). Gıda güvenliğine yönelik tüketici farkındalığının ve algısının araştırıldığı çalışma (Ergönül, 2013), yerel çevrede gıda güvenliğine ve gıda işleme uygulamalarına yönelik tüketici eğitimi ihtiyacı olduğunu göstermiş, televizyon ve radyo programlarının bu konulardaki bilginin paylaşılmasında rolü olduğunu belirtmiştir. Uyanık (2020) ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin bilinçli tüketici olma seviyelerini araştırdığı çalışmasında; bilinç düzeyinin okulun bulunduğu sosyoekonomik çevreye, ailenin eğitim düzeyine ve mesleki durumuna, ailenin gelir seviyesine göre anlamlı biçimde farklılaştığını bulmuştur. Bunların yanı sıra yapılan çalışmalarda tüketicilerin sorumluluklarını yeterince bilmediği (Ortabostan, 1999), tüketici haklarına hakim olmadıkları (Gürdal, 2003), sürdürülebilir tüketimle ilgili davranışlarının yeterli seviyede olmadığı (Ceylan, 2010), ortaöğretimde okuyan öğrencilerle gerçekleştirilen çalışmalarda tüketici bilincinin istenen seviyede olmadığı (Kahyaoglu ve Kırıktas, 2010; Akyüz, 2009; Ersoy ve Nazik, 2006) bulunmuştur. Öte yandan öğrenciler üzerinde, verilen tüketici eğitiminin bilinç düzeylerini anlamlı şekilde arttırdığı ortaya konmuştur (Pınarcı, 2007).

3. TÜKETİCİNİN KORUNMASI, EĞİTİMİ VE BİLİNÇLENDİRİLMESİ İÇİN GİRİŞİMLER VE BİR ÖNERİ: TÜKETİCİ GELİŞTİRME MERKEZİ (TÜGEMER)

3.1. Tüketicinin Korunması, Eğitimi ve Bilinçlendirilmesi İçin Mevcut Girişimler

Çalışmanın literatür kısmında da verildiği gibi, biyosferin ve uygarlığın sürdürülebilirliği için sürdürülebilir tüketimin sağlanması, sürdürülebilir tüketim için de sürdürülebilirliğin öneminin farkında bilinçli tüketicilerin varlığı bir zorunluluk halini almıştır. Yapılan çalışmalar, tüketici eğitiminin, tüketicilerin bilinçlenmesinde ve kendi kendilerini koruyabilir hale gelmelerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu nedenle tüketicilerin bilinçlendirilmesine yönelik tüketici eğitimleri çok ciddi öneme sahip gözükmektedir.

Dünyanın farklı ülkelerinde tüketicilerin eğitimi, bilinçlendirilmesi ve korunması için çeşitli girişimler ve resmi/resmi olmayan kuruluşlar göze çarpmaktadır. ABD'de Federal Ticaret Komisyonu

altındaki Tüketici Koruma Bürosu (*Bureau of Consumer Protection*), ABD tüketicilerini haksız, hileli, aldatıcı ve dolandırıcılık niteliğindeki ticari işlemlerden korumak, gerekli hallerde hukuki süreci yürütmek, adaletli bir piyasa için gereken yasaları geliştirmek ve hem tüketicileri hem de işletmeleri eğitmek için faaliyet göstermektedir (Bureau of Consumer Protection, 20.11.2021). Avustralya Rekabet ve Tüketici Komisyonu (ACCC), tüketicileri, işletmeleri ve toplumu koruma amaçlı, piyasada adaletli bir rekabet ve ticareti desteklemek için çalışmaktadır (Australian Competition & Consumer Commission, 23.10.2021). Avrupa Komisyonu (*European Commission*) AB ülkelerinde yaşayan tüketicilerin korunması için gerekli politikaları oluşturmak ve geliştirmek amacıyla hareket etmektedir (European Commission, 17.11.2021). Hindistan'da Tüketici İlişkileri, Gıda ve Kamu Dağıtım Bakanlığı bünyesindeki Tüketici İlişkileri Departmanı, tüketicileri seçenekler hakkında bilgilendirmek, ticaretin tüketiciler için dürüst ve adaletli işlenmesini sağlamak, olumsuz durumlarda tüketicilerin zararlarını en etkili ve zamanında tanzim etmek için çalışmaktadır (Department of Consumer Affairs, 03.11.2021). Filipinler'de Ticaret ve Endüstri Departmanı tüketicilerin temel tüketici hakları ve sorumlulukları ile ilgili bilinç seviyelerini yükseltmek amacıyla okullarda tüketicinin korunmasına yönelik eğitimler vermektedir (Consumer Education, 06.10.2021). Botswana'da ortaokul seviyesindeki öğrencilere, tüketici bilincini yaratmak ve arttırmak, yaşam ve karar alma yeteneklerini zenginleştirmek, ürün tercihleri, tüketici hakları ve sorumlulukları ile ilgili bilgi verme amaçlı tüketici eğitimi programı uygulanmaktadır (Makela ve Peters, 2004: 379).

Ülkemizde T.C. Ticaret Bakanlığı bünyesindeki Tüketicinin Korunması ve Piyasa Gözetimi Genel Müdürlüğü, tüketici haklarının korunması, tüketicilerin eğitimi ve bilinçlendirilmesi konusunda, ayrıca bilinçli tüketimle ilgili farkındalığın artırılması amacıyla planlı ve yoğun çalışmalar yürütmektedir. Bunların yanı sıra verilen tüketici eğitimine örnek olarak, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Aile ve Tüketici Hizmetleri alanı, lise seviyesinde öğrencilere tüketici eğitimi vererek tüketim bilincini arttırmaktadır. Öte yandan bir üniversite bünyesinde, Hacettepe Üniversitesi Tüketici Pazar Araştırma Danışma Test ve Eğitim Merkezi (TÜPADEM) Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü, tüketici eğitimi ve tüketici bilincini geliştirecek derslerden oluşan müfredatıyla eğitim sunmaktadır.

Türkiye'de günümüzde tüketiciyi koruma ve tüketici hakları üzerine faaliyet gösteren çeşitli STK'lar da mevcuttur. 19 Ağustos 2021'de T.C. Ticaret Bakanlığı bünyesinde toplanan 25. Tüketici Konseyi'ne de katılan bu organizasyonlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

- Tüketici Dernekleri Federasyonu-TÜDEF
- Tüketici Örgütleri Federasyonu-TÖF
- Tüketici Birliği Federasyonu-TBF
- Tüketici ve Çevre Hakları Federasyonu-TÜÇEDEF
- Tüketiciyi Koruma Derneği-TÜKODER
- Tüketici Bilincini Geliştirme Derneği-TÜBİDER
- Tüketicileri Koruma Derneği-TÜKDER
- Tüketicileri Destekleme Derneği-TÜKDES
- Tüketici Hakları Derneği-THD
- Tüketici Hakları ve Çevreyi Koruma Derneği-TÜRÇED

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM EKSENİNDE TÜKETİCİNİN KORUNMASI, EĞİTİMİ VE BİLİNÇLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÖNERİ OLARAK TÜKETİCİ GELİŞTİRME MERKEZİ (TÜGEMER)

The Consumer Improvement Center (CONIC) as an Offer for Consumer Protection, Education and Consciousness on the axis of Sustainable Consumption

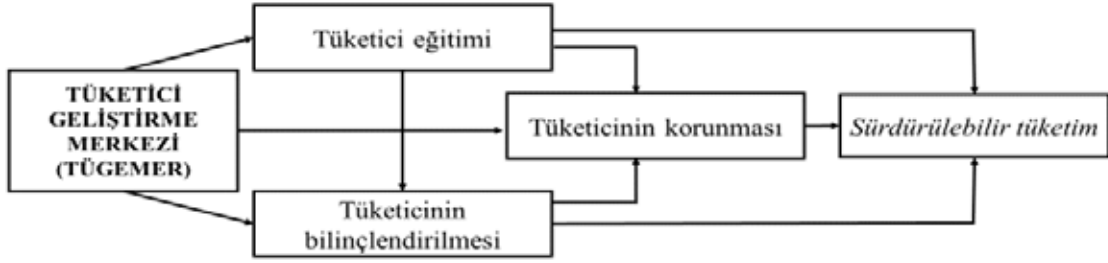
- Tüketicuyu Koruma ve Dayanışma Birliği-TÜKO-BİR
- Bursa Tüketiciler Derneği-BTD
- Tüketiciler Derneği-TÜDER
- Tüketici Sorunları Derneği-TÜSODER
- Tüketici Hareketi Derneği

Bahsi geçen dernekler de tüketicilerin özellikle tüketim bilincinin artırılması ve korunması amaçlı faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bunların da ötesinde son yıllarda ticari işletmelerin de sürdürülebilirlikle ilgili farkındalık yaratılması ve tüketiciyi bilinçlendirme amaçlı kampanyalar yürüttükleri görülmektedir. Dolayısıyla tüketiciler, son yıllarda özellikle doğal yaşamda yaşanan olumsuzluklar neticesinde sürdürülebilir tüketimin zorunluluk haline geldiği dünyada hem devlet hem STK'lar, hem ticari işletmeler tarafından eğitime ve bilinçli tüketime yönlendirilmeye çalışılmaktadır.

3.2. Tüketicinin Korunması, Eğitimi ve Bilinçlendirilmesi İçin Bir Öneri: Tüketici Geliştirme Merkezi (TÜGEMER)

Günümüzde içinde yaşadığımız biyosferin ve uygarlığın var olma yeteneğinin sürdürülebilmesi için sürdürülebilir tüketimin sağlanması, bunun için de farklı grupların bilinçlendirilerek gerekli davranışları sergilemeleri bir zorunluluk haline almıştır. Söz konusu gruplardan biri olan tüketicilerin de sürdürülebilir tüketim gerçekleştirmesi için eğitimi, eğitim yoluyla veya doğrudan bilinçlendirilmesi, aldıkları eğitim ve bilinçlendirilmeleri sonucunda uzun vadede kendi kendilerini koruyabilmeleri veya kısa vadede korunmalarının sağlanması gerekmektedir. Tüketici hak ve sorumluluklarını bilen, çevre ve topluma dair sürdürülebilirlik sorununun farkında olan, ürün, fiyat, piyasa hakkında bilgi sahibi olan ve doğru kararlar alabilen bilinçli tüketici aynı zamanda sürdürülebilir tüketim bilinci olan tüketicidir. Bireylere verilecek tüketici eğitimi tüketicuyu bilinçlendirecek ve hem tüketici eğitimi hem de tüketicinin bilinçlendirilmesi uzun vadede tüketicinin kendi kendini koruması ile sonuçlanacaktır. Sonuçta, tüketici eğitimi, tüketicinin bilinçlendirilmesi ve tüketicinin korunması, sürdürülebilir tüketim için gerekli ön koşullar olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de sürdürülebilir tüketimle ilgili farkındalık çalışmaları devam ederken tüketicilerde maddi koşullar, yaşam tarzı, alışkanlıklar, gerekli eğitimin alınmamış olması gibi nedenlerle sürdürülebilir tüketime yönelik tüketim davranışlarının henüz genelde benimsenmediği görülmektedir. Başlangıcı çok da eskiye gitmeyen tüketici eğitimi ve bilinçlendirme çalışmalarının, ortaya çıkan sonuçlar itibarıyla yetersiz kaldığı söylenebilir. Bu noktada daha fazla sayıda sistematik, bilimsel dayanakları olan, çeşitli paydaşların da dahil edildiği projelere ihtiyaç duyulduğu öngörülmüştür. Bu çalışmada, bahsi edilen eksikliğe bir öneri olarak sunulan Tüketici Geliştirme Merkezleri (TÜGEMER) ile daha olumlu sonuçların sağlanmasına katkı oluşturmak istenmektedir. Buradan yola çıkarak aşağıdaki model oluşturulmuştur (Şekil 1):

Şekil 1. Tüketici eğitimi, tüketicinin bilinçlendirilmesi, tüketicinin korunması temelli sürdürülebilir tüketim modeli

Modelde görüleceği gibi Tüketici Geliştirme Merkezleri; tüketici eğitimine, tüketicinin bilinçlendirilmesine ve korunmasına doğrudan, sürdürülebilir tüketime dolaylı şekilde katkı sağlayacak bir güç olarak önerilmektedir. TÜGEMER, mevcut sistemde yer alan ve tüketicilerin eğitimi, bilinçlendirilmesi, korunması konuları ile ilgilenen resmi kurum ile STK'lardan bazı yönleri ile ayrılmakta, sisteme diğerlerinin sunmadığı bazı avantajlar sunmaktadır. Öncelikle, Tüketici Geliştirme Merkezlerinin üniversite bünyesinde çalışması ve akademisyenler tarafından yönetilmesi öngörülmektedir. Bu durum tüm faaliyetler ilgili planlamanın, organizasyonun, operasyonun ve performans değerlendirmenin bilimsel kriterler temelinde yapılması gerekliliğini getirecektir. Ayrıca konunun gelişimi ne katkı sağlayacak önemli sayıda bilimsel araştırmanın literatüre kazandırılacağı düşünülmektedir. İkinci olarak, her TÜGEMER kendi ilinde yerel halkla yakın ilişki kurabilecek, bu şekilde tüketicilerle birebir eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları gerçekleştirilebilecektir. Merkezlerde yapılacak ve samimi ortamda gerçekleştirilecek “uygulama” ve “atölye” çalışmalarında, yerel halktan katılım sağlayan tüketiciler örneğin bir hafta sonu etkinliğinde sevdikleri bir ünlü ile “sıfır atık” üzerine pratik yapma imkanı bulacaklar, çöplerini ayrıştırıcı yerel projeler gerçekleştireceklerdir.

TÜGEMER, Misyonu, Amacı

Tüketici Geliştirme Merkezlerinin misyonu; tüketicilerin bilgi ve yeteneklerinin, sürdürülebilir tüketimi gerçekleştirecek şekilde geliştirilmesidir. Bu misyon doğrultusunda merkezlerin temel amaçları şu şekildedir:

- Tüketicilere sürdürülebilir tüketimle ilgili eğitim verilmesi
- Tüketicilerin sürdürülebilir tüketimle ilgili bilinçlendirilmesi
- Tüketicilerin sürdürülebilir tüketim ekseninde korunmasının sağlanması
- Bilimsel yöntemler kullanılarak gerçekleştirilecek faaliyetlerin sistemleştirilmesi

Tüketici Geliştirme Merkezlerinin işleyiş ve faaliyetleri temel olarak bu amaçlara ulaşmak için gerçekleştirilecektir. Bunun yanında merkezin bir diğer amacı da farklı düzeylerde tüketici eğitimi verebilecek, tüketici bilincinin artırılması için çalışabilecek eğitimcilerin yetiştirilmesidir. Uzun vadede sürdürülebilir tüketimle ilgili tüketicilere eğitim verebilecek eğitime büyük ihtiyaç oluşacağı öngörülmektedir. TÜGEMER, bu konuda oluşabilecek boşluğa da destek olabilecektir.

TÜGEMER, Yapı ve Organizasyon

Tüketici Geliştirme Merkezlerinin üniversiteler bünyesinde yapılandırılması planlanmaktadır. YÖK veri tabanında yer alan bilgiler itibarıyla 2021 YKS sonuçlarına göre ülkemizde dördü vakıf meslek

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM EKSENİNDE TÜKETİCİNİN KORUNMASI, EĞİTİMİ VE BİLİNÇLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÖNERİ OLARAK TÜKETİCİ GELİŞTİRME MERKEZİ (TÜGEMER)

The Consumer Improvement Center (CONIC) as an Offer for Consumer Protection, Education and Consciousness on the axis of Sustainable Consumption

yüksekokulu, 74'ü vakıf, 129'u devlet olmak üzere toplamda 207 üniversite bulunmakta, 25 ilde iki veya daha fazla, diğer illerde birer üniversite yer almaktadır. Yapının üniversite bünyesinde kurulmak istenmesinin nedeni, mevcut çok sayıdaki tüketici derneğinden de farklı olarak, akademik camianın bilimsel iş yapış şekillerinden yararlanmak, gerekli araştırmaların bilimsel yöntemlerle gerçekleşmesini sağlamak, planlamanın yapılmasında, faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde ve sonuçların aktarılmasında objektif ve bilimsel olma ilkelerinden taviz verilmemesini sağlamaktır.

Her ildeki bir üniversitede Tüketici Geliştirme Merkezi kurulması öngörülmektedir. Böylelikle tüm illerde yaşayan tüketicilere fiziksel olarak ulaşma imkanı yaratılacaktır. Tüketici Geliştirme Merkezlerinin kuruluşunda üniversitelerde merkez açma yönergesinin takip edilmesi istenmektedir. Öte yandan, söz konusu merkezlerin projelendirilerek ilgili bakanlıklardan, TÜBİTAK'tan ve YÖK'ten alınacak destekle prosedürün kolaylaştırılarak işletilmesi beklenmektedir. Merkezin yönetimine, kurulduğu üniversite bünyesinde yer alan, İşletme veya ilgili bölümlerde, özellikle tüketici davranışı çalışan pazarlama akademisyenlerinin atanması esastır. Ulusal ve uluslararası örgütlerce desteklenecek bir projeye çevrilmesi durumunda ortalama üç yıllık dönemde merkezde çalışan akademisyenlere ödeme yapılması söz konusudur. Merkez çalışanlarının sayısı, ilin nüfusuna, gönüllü sayısına göre değişiklik gösterebilir. Temel planlama, işleyişin takibi, kontrol, performansın ve sonuçların değerlendirilmesinin bir TÜGEMER tarafından gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Tüm merkezler, koordineli şekilde çalışacak, sanal ortamda birbirilerini destekleyici çalışmalarda bulunacaklardır.

Tüketici Geliştirme Merkezinin çalışmasında yerel kamu kuruluşları ve özel kuruluşlarla da işbirliği çerçevesinde çalışmalar yürütülecektir.

TÜGEMER, İşleyiş ve Faaliyetler

Tüketici Geliştirme Merkezlerinde yapılacak faaliyetlerin belirli dönem aralıklarıyla planlanması öngörülmektedir. Söz konusu faaliyetler; okullar, üniversiteler, ilde ikamet eden halkın katılımıyla merkezlerde gerçekleştirilecek eğitimler ile geleneksel ve sosyal medya kanalları kullanılarak gerçekleştirilecek yerel ve ulusal bilinçlendirme ve farkındalık yaratma çalışmalarıdır. Tüketicilerin korunmasını, eğitilmesini ve bilinçlendirilmesini amaçlayan çalışmalar, şu başlıklar altında incelenebilir:

-Tüketici hakları: Tüketim davranışlarını ilgilendiren konularda haklarını bilmeyen tüketicilerin kendilerini korumaları beklenemez. Bu konuda merkezin bulunduğu üniversitede bir hukuk fakültesinin varlığı durumunda ilgili fakülteden gönüllü akademisyenlerle ortak çalışma söz konusu olacak, hukuk fakültesinin olmadığı yerlerde yerel avukatlardan ve Tüketiciyi Koruma Derneği, Tüketici Hakları Derneği gibi STK'lardan ve organizasyonlardan, T.C. Ticaret Bakanlığı Tüketicinin Korunması ve Piyasa Gözetimi Genel Müdürlüğü'nden destek alınacaktır. Tüketicilerin, literatür kısmında belirtilen sekiz temel tüketici hakkı ile ilgili eğitimi almaları istenmektedir. Ancak öncelikle, genel olarak tüketicilere ve öğrencilere konu ile ilgili eğitim verecek olan eğitimcilerin veya bu konuda eğitimci olmak isteyenlerin eğitim alması gerekmektedir. Bunun için öncelikle eğitimcilerin yetiştirilmesine ağırlık verilecektir. Söz konusu eğitimler; ilgili üniversitede üniversite öğrencilerine, çalışanlara ve akademisyenlere; anaokulu, ilk ve orta öğretim kurumlarında öğrenci ve öğretmenlere, ayrıca yerel halka o ilin Tüketici Geliştirme Merkezinde belirli bir planlama dahilinde verilecektir. Tüketici hakları konusunda eğitim alanların temel ürün ve hizmetlere ulaşma, bilgilendirilme, seçme, pazarlama ile ilgili politikalara dahil edilme, sağlıklı, güvenilir ürün ve hizmet tüketme ve sağlıklı bir çevrede yaşama konusunda nasıl haklara sahip

olduklarını öğrenmeleri, konuların aleyhlerinde ihlali üzerine ne gibi haklara sahip olduklarını bilmeleri beklenmektedir.

-**Tüketicilerin sorumlulukları:** Tüketicilerin haklarını bilmeleri kadar tüketim davranışını ilgilendiren konularda sorumluluklarının da neler olduğunu bilmeleri ve ona göre davranmaları, TÜGEMER önerisinin istenen ve beklenen bir sonucudur. Özellikle sürdürülebilir tüketimin gerçekleşmesinde tüketicilerin kendileri için, toplum için, çevre için üstüne düşen sorumlulukları yerine getirmesi büyük önem taşımaktadır. Bu noktada gerekli davranış değişikliklerinin gerçekleşmesi için tüketicilerde ilgili farkındalık ve bilincin yerleştirilmesi gerekmektedir.

-**Farkındalık ve bilinçlendirme çalışmaları:** Yapılan faaliyetlerin öncelikli amacı çevre ve uygarlığın sürdürülebilirliği ile ilgili farkındalık oluşturmaktır. Her kesim için hangi kanalın uygun olacağına karar verilerek (geleneksel kanalda yüz yüze, sanal ortam, uygun sosyal medya platformları, vb.) sürdürülebilir tüketimin önemine dair çarpıcı, akılda kalıcı, etkileyici farkındalık yaratma çalışmaları içinde bulunulması gerekmektedir. Bu çalışmalar aynı zamanda tüketicilerde sürdürülebilir bir tüketim bilincinin yerleşmesine de katkı sağlayacaktır. Suyun tasarruflu kullanımı, doğada çözülmeyen ambalaj ve atıkların yeniden kullanımı için diğer atıklardan ayrılarak elden çıkarılması gibi konuların yanı sıra ürün seçiminde ürünün nerede üretildiği, üreten işçilerin haklarının ve hak ettikleri ücretin ödenip ödenmediği, ürünü üreten fabrikanın aşırı emisyon üretip üretmediği konularında bilinçli olması beklenmektedir. Bir ürünün gerekli ve gereksiz olduğuna karar verip ona göre satın alma, çevreyi ve toplumu önemseyen firmaların ürün ve hizmetlerini satın alma, üretim süreçlerinde hayvanlara zarar vermeyen firmaların ürünlerini satın alma, karbon ayak izini küçültme, ikinci el kullanımını ve ortak tüketimi yaygınlaştırma, sıfır atık felsefesi konularında bilinçli tüketiciler yetiştirilmesi amaçlanmaktadır.

-**Uygulama çalışmaları:** Tüketicilere özellikle tarım, ürünün geri dönüşümü gibi konularda uygulamalı olarak eğitim verilmesi esasına dayanmaktadır. Bu konuda, yerel tüketicinin ilgisini çekebilecek, hoşuna gidecek, katılmaktan keyif alacağı, misafirlerin de katılımıyla gerçekleşecek atölye çalışmalarının planlanması amaçlanmaktadır.

Farkındalık çalışmalarında ve bilincin oluşturulmasında sosyal medya platformlarından etkin şekilde yararlanılması düşünülmektedir. Bunun dışında yerel halka birebir ulaşılması, bunun için bireysel ilişkilerin başlangıç noktası olarak kullanılması ve kartopu metodu ile yerel halkta diğer tüketicilere ulaşılması öngörülmektedir.

TÜGEMER, Tüketici Araştırmaları

Merkezlerin farklı kesimden tüketicilerle yapılacakları faaliyetler, aynı zamanda çeşitli yönleriyle bilimsel çalışmalara da konu olacak, elde edilecek değerli veri, bilimsel bulgular olarak sürdürülebilir tüketim, tüketici eğitimi, tüketici bilinci ve tüketicinin korunması alanlarında literatüre katkı sağlayacaktır. Bu noktada netnografinin tüketici eğitimi araştırmaları için ümit verici bir yöntem olduğu ifade edilmiştir (Sandlin, 2007: 290). Faaliyetlerin sonuçlarının ve performans göstergelerinin ayrıca özel sektöre de sürdürülebilirlik ekseninde yapacakları iyileştirmeler adına fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM EKSENİNDE TÜKETİCİNİN KORUNMASI, EĞİTİMİ VE BİLİNÇLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÖNERİ OLARAK TÜKETİCİ GELİŞTİRME MERKEZİ (TÜGEMER)

The Consumer Improvement Center (CONIC) as an Offer for Consumer Protection, Education and Consciousness on the axis of Sustainable Consumption

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

1970'lere kadar, doğada meydana gelen doğal felaketler, uygarlığın ihtiyacı olan kalkınmanın doğal ve katlanılması zorunlu yerel sonuçları olarak kabul edilmekteydi. Ancak son birkaç on yılda sonuçları ağırlaşan ve zaman geçtikçe yaşamı daha tehdit eder hale gelen iklim değişiklikleri, bunun yanı sıra zengin ve yoksulun arasındaki farkın gitgide açılması ve yoksul kesimin her geçen gün daha da yoksullaşması, karşı karşıya kalınmasından korkulan kıtlık ve doğal kaynakların tükenmesi gibi konular hem doğanın hem de uygarlığın sürdürülebilirliğine olan ilgiyi arttırmış, özel ve kamu kuruluşları, STK'lar konu ile ilgili farkındalığı arttırmak için çeşitli faaliyetlere başlamıştır. Sürdürülebilir bir dünya için sürdürülebilir tüketimin gerçekleşmesi zorunluluk halini almış, bireylerin bilinçli tüketim davranışları daha da önemli hale gelmiştir.

Tüketici rolleriyle bireylerin ihtiyaçlarını karşılayıp sürdürülebilirliğin artırılması için gerekli bilgi ve becerilerle donatılması gerekmektedir. Bu bilgi ve beceriler değişen dünya şartları ile değişmektedir ve tüketicilere sürekli olarak güncel eğitimlerin verilmesi ve bilinçli şekilde ömürlerini geçirmeleri gerekir. Sürdürülebilir tüketimde tüketicilerin eğitimi, eğitimi yoluyla ve doğrudan bilinçlendirilmesi, korunması büyük önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde tüketicilerin korunmasından bahsedilirken gelişmiş ülkelerde tüketicilerin eğitimi ve bilinçlendirilmesi için politikalar geliştirildiğinden bahsedilmiştir (Kavas, 1990). Çünkü tüketicinin korunmasında en iyi yöntem tüketicinin kendi kendini korumasıdır ve bu da uzun vadede tüketicinin eğitilmesi ve kendini koruma bilincine, aynı zamanda sürdürülebilir tüketim bilincine sahip olmasıyla gerçekleşir. Eğitilmiş tüketici, bütçesine göre doğru seçimler yapan, tüketimle ilgili davranışlarında haklarını bilen tüketicidir ve tüketici eğitimi ile tüketicilere ihtiyaç duydukları bilgiyi ne şekilde edineceği, edindikleri bilgiyi nasıl yorumlayacakları öğretilir.

Tüketimle ilgili olması gereken davranışları kazandırmak ve olumsuz davranışlardan kaçınmak, eğitimle mümkün olur. Farklı yaşlarda bireylere tüketici eğitimi verilmeli, eğitim yaşam boyu güncellenmelidir. Tüketici eğitimi evde, aile ile başlar; çocuklar ilk tüketim davranışlarını ailelerinin ve çevrelerindeki tüketicilerin tüketim davranışlarını model alarak başlatır.

Bundan sonraki dönemlerde aile içindeki resmi olmayan eğitim devam ederken anaokulundan başlamak üzere ilk ve orta öğretim kurumlarında, üniversitelerde ve sürekli yaşam merkezlerinde, çeşitli örgütler tarafından tüketici eğitimi verilir. Bireyin küçük yaşlardan itibaren tüketici eğitimi alması, sürdürülebilir tüketim için gerekli faaliyetleri gerçekleştirecek bir yaşam sürmesi ve bilinçli bir tüketici olarak kendine, topluma ve çevreye duyarlı tüketim davranışları sergilemesi açısından önemlidir. Bu durum aynı zamanda tüketicinin özellikle uzun vadede kendi kendini koruması açısından da önem taşımaktadır. Tüketicinin korunması çeşitli yasalarla güvence altına alınıp konjonktüre göre güncellemeler ve düzenlemeler yapılırken bir yandan çeşitli STK'lar tüketicilere destek olmaktadır.

Bu çalışmada, sürdürülebilir tüketimin sağlanması amacıyla tüketicilerin eğitilmesi, bilinçlendirilmesi ve korunması için, üniversitelerin bilimsel çalışma sistemlerinden yararlanıp yerel halka fiziksel olarak daha kolay ulaşma imkanını kullanabilecek olan Tüketici Geliştirme Merkezleri (TÜGEMER), yapısı, organizasyonu, amaçları ve faaliyetleri açıklanmıştır. Söz konusu merkezlerin her ildeki bir üniversitede merkez statüsünde kurulması, TÜBİTAK, YÖK ve Ticaret Bakanlığı desteği ile çalışmalarını sürdürmektedir. Gönüllü akademisyenler tarafından yönetilecek merkezlerde tüketici davranışı,

pazarlama, hukuk, çevre mühendisliği, tarım işletmeciliği gibi uzmanlık alanları olan akademisyenlere ağırlık verilmesi planlanmaktadır.

Her Tüketici Geliştirme Merkezi, bulunduğu ilde, sürdürülebilir tüketim ekseninde tüketici eğitimi, tüketicileri bilinçlendirme ve tüketicileri koruma odağında faaliyet programını planlayacak, uygulayacak ve raporlayacaktır. Bunların yanı sıra, tüketici eğitimi verecek gönüllülerin yetiştirilmesine de öncelik verilecektir. Eğitimlerin her ildeki üniversite öğrencileri, akademisyenleri ve çalışanları, anaokulları, ilk ve orta öğretim kurumlarındaki öğrenci ve öğretmenler, yerel halk şeklinde farklı gruplar şeklinde verilmesi, gerekli görülen konularda uygulamaların gösterilerek interaktif eğitimlere başvurulması hem eğitim hem de tüketim bilincinin ve sürdürülebilir tüketimle ilgili farkındalığın oluşturulması ve geliştirilmesi için sosyal medya platformlarından yararlanılması planlanmıştır. Her ildeki üniversitenin yerel halk ile iletişiminin daha rahat sürdürülebileceği, yerel halkın söz konusu eğitimlere ve faaliyetlere daha rahat katılım gösterebileceği ve bir tüketici olarak korunmaya ihtiyaç duyduğu zamanlarda rahatlıkla başvurabileceği düşünülmüştür. Bu merkezlerle amaç, sürdürülebilir tüketim için daha fazla sayıda tüketiciye ulaşarak eğitilmeleri, bilinçlendirilmeleri ve korunmalarını sağlamaktır.

Hem ulusal hem de uluslararası platformlarda tüketici eğitimi, tüketicilerin bilinçlendirilmesi ve korunmaları için devlet kurumları ve STK'lar yoğun şekilde çalışmaktadır. Öte yandan gelir seviyesi, eğitim durumu, yaşadığı yer, içinde büyüdüğü kültür, ailenin alışkanlıkları gibi nedenlerle her bireye tüketici eğitimi vermek, sürdürülebilir tüketim konusunda bilinçlendirmek veya tüketiciyi korumak kolay olmayabilir. TÜGEMER, yerel olmasının avantajını kullanıp yerel halkla yakın ilişkiler geliştirebilecek ve tüketimle ilgili eğitim, bilinçlendirme, koruma faaliyetlerini daha kolay hayata geçirebilen bir öneri sunmaktadır. Söz konusu önerinin projelendirilerek, TÜBİTAK veya uluslararası organizasyonlar tarafından onaylanıp finansal açıdan fonlanması; merkezlerin eğitim, bilinçlendirme ve koruma faaliyetlerinin daha fazla insana ulaşmasını ve daha başarılı sonuçlar alınmasını sağlayacağı öngörülmektedir.

**SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM EKSENİNDE TÜKETİCİNİN KORUNMASI, EĞİTİMİ VE BİLİNÇLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÖNERİ OLARAK
TÜKETİCİ GELİŞTİRME MERKEZİ (TÜGEMER)**

*The Consumer Improvement Center (CONIC) as an Offer for Consumer Protection, Education and Consciousness on the axis of
Sustainable Consumption*

KAYNAKÇA

- AUSTRALIAN COMPETITION & CONSUMER COMMISSION [acc.gov.au https://www.accc.gov.au/about-us/australian-competition-consumer-commission](https://www.accc.gov.au/about-us/australian-competition-consumer-commission) (Erişim Tarihi: 23.10.2021).
- AKYÜZ, Z. (2009). İlköğretim Çağındaki Öğrencilerin Tüketim Davranışları ve Tüketici Bilinç Düzeyleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- ALEKSANDER, G. (2004). Welcome to the Planetary Citizenship Stream of T171 on the PlaNet weblog!, 18 Şubat 2004, PlaNet. <http://www.planetarycitizen.open.ac.uk>
- ARIKAN, R. ve ODABAŞI, Y. (1994). “Tüketici Bilgisine İlişkin Temel Kavramlar”. Editör H. Gürgen, Tüketici Davranışları ve Tüketici Bilinci, 1-16, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- BABAOĞUL, M. ve ŞENER, A. (2007). Tüketici Yazıları I., TÜPADEM Yayınları, Ankara.
- BALDERJAHN, I., PEYER, M. ve PAULSSEN, M. (2013). “Consciousness for Fair Consumption: Conceptualization, Scale Development and Empirical Validation”, International Journal of Consumer Studies, 37(5): 546-555.
- BAUMAN, Z. (2006). Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları. Çev. Abdullah Yılmaz, İkinci Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BAYAZIT HAYTA, A. (2006). “Tüketici Haklarının Tüketici Eğitimindeki Rolü”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26(3): 239-250.
- BAYAZIT HAYTA, A. (2009). “Sürdürülebilir Tüketim Davranışının Kazanılmasında Tüketici Eğitiminin Rolü”, Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10(3): 143-151.
- BENN, J. (2002). “Consumer Education: Educational Considerations and Perspectives”, International Journal of Consumer Studies, 26(3): 169-177.
- BUREAU OF CONSUMER PROTECTION [ftc.gov https://www.ftc.gov/about-ftc/bureaus-offices/bureau-consumer-protection](https://www.ftc.gov/about-ftc/bureaus-offices/bureau-consumer-protection) (Erişim Tarihi: 20.11.2021).
- CEYLAN, Ö. (2010). Tüketicilerin Çevresel Sürdürülebilirlik ve Ekolojik Moda Konusunda Bilgi Düzeyi, Tutum ve Davranışlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- CONSUMER EDUCATION [dti.gov.ph, https://www.dti.gov.ph/konsyumer/consumer-education/](https://www.dti.gov.ph/konsyumer/consumer-education/) (Erişim Tarihi: 06.10.2021).
- DEPARTMENT OF CONSUMER AFFAIRS Vision and Mission, [consumeraffairs.nic.in https://consumeraffairs.nic.in/vision-and-mission](https://consumeraffairs.nic.in/vision-and-mission) (Erişim Tarihi: 03.11.2021).
- DIMANTE, D., TAMBOVCEVA, T. ve ATZTAJA, D. (2016). “Raising Environmental Awareness Through Education”, International Journal Cont. Engineering Education and Life-Long Learning, 26(3): 259.-272.
- DZUPINA, M. ve JANKOVA, G. (2017). “Development Of Sustainable Consumption Through Consumer Education”, 20th International Scientific Conference of Economic and Social Development, Prague, 27-28 April 2017.
- EARTH NEGOTIATIONS BULLETIN Oslo Rountable on Sustainable Production and Consumption [enb.iisd.org, https://enb.iisd.org/consume/oslo004.html](https://enb.iisd.org/consume/oslo004.html) (Erişim Tarihi: 15.11.2021).
- ERGEN, A. (2014). Maddi Değerler, Gönüllü Sade Yaşam Biçimi, Çevre Bilgisi: Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Açısından Bir Araştırma, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ERGÖNÜL, B. (2013). “Consumer Awareness and Perception to Food Safety: A Consumer Analysis”, Food Control, 32(2): 461-471.
- ERSOY, S. ve NAZİK, M. H. (2006). “Ergenlerde Tüketici Bilinç Düzeyi Üzerine Bir İnceleme”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16: 313-328.
- EUROPEAN COMMISSION Consumer Protection Policy [ec.europa.eu https://ec.europa.eu/info/policies/](https://ec.europa.eu/info/policies/)

- consumers/consumer-protection-policy_en (Erişim Tarihi: 17.11.2021).
- FAST, J., VOSBURGH, R. ve FRISBEE, W. (1989). "The Effects of Consumer Education on Consumer Search", *The Journal of Consumer Affairs*, 23(1): 65-90.
- FIRAT, A., BULUT, Z. A. ve GÜLER, M. E. (2008). "Genç Tüketicilerin Yaşam Kalitesi ve Sürdürülebilir Tüketim Davranışları Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma". 13. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiriler Kitabı, Çukurova Üniversitesi İİBF, Adana.
- FUCHS, D. A. ve LOREK, S. (2004). "Sustainable Consumption: Political Debate and Actual Impact", SERI Background Paper, ISSN 1729-3545 https://www.researchgate.net/profile/Sylvia-Lorek/publication/241874645_Sustainable_Consumption_Political_Debate_and_Actual_Impact/links/56a2956508aef91c8c0f1246/Sustainable-Consumption-Political-Debate-and-Actual-Impact.pdf
- GÜRDAL, T. (2003). Kitle İletişim Araçlarının Farklı Sosyoekonomik Özelliklerdeki Tüketicilerin Tüketici Eğitimi Konusundaki Bilgi ve Davranışlarına Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- HAMID, S., İJAB, M. T., SULAİMAN, H., ANWAR, R. M., ve NORMAN, A. A. (2017). "Social Media for Environmental Sustainability Awareness in Higher Education". *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 18(4), 474-491.
- KAHYAOĞLU, M. ve KIRIKTAŞ, H. (2013). "The Research of the Relationship Between Primary School Students' Environmentally Responsible Behaviors and Conscious Consumer Behaviors". *International Journal of Educational Research and Technology*, 4(3): 1-8.
- KARALAR, R. ve KİRACI, H. (2011). "Çevresel Sorunlara Karşı Bir Çözüm Önerisi Olarak Sürdürülebilir Tüketim Düşüncesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30: 63-76.
- KAVAS, A. (1990). "Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Tüketicinin Eğitimi", *Standard*, 29(346): 14-17.
- KAYPAK, Ş. (2011). "Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(20): 19-33.
- KELLER, K. L. (2007). *Strategické řízení značky*. Praha: Grada Publishing, içinde Džupina, M. ve Jankova, G. (2017). "Development Of Sustainable Consumption Through Consumer Education", 20th International Scientific Conference of Economic and Social Development, Prague, 27-28 April 2017.
- MAKELA, C. J. ve PETERS, S. (2004). "Consumer Education: Creating Consumer Awareness Among Adolescents in Botswana", *International Journal of Consumer Studies*, 28(4): 379-387.
- MARCUSE, P. (1986). "The Beginnings of Public Housing in New York", *Journal of Urban History*, 12(4): 353-390.
- MCCANN-ERICKSON (2007) 'Can Sustainability Sell?', http://www.pnuma.org/industria/documentos/can_susta.pdf (Erişim Tarihi: 24.11.2021).
- MCGREGOR, S. L. T. (2005). "Sustainable Consumer Empowerment Through Critical Consumer Education", *International Journal of Consumer Studies*, 29(5): 437 - 447.
- MCGREGOR, S. L. T. (2018). "Status of Consumer Education and Financial Education in Canada 2016", *Canadian Journal of Education / Revue canadienne de l'éducation*, 41(2): 601-632
- MCKEOWN, R. (2002). "Environment Society Economy Education for Sustainable Development Toolkit", Version 2. <http://www.esdtoolkit.org>
- NAGALANDPOST (2021). History of Consumer International & World Consumer Rights Day, Yayınlanma Tarihi 03.03.2021, <https://www.nagalandpost.com/history-of-consumer-international-world-consumer-rights-day/229636.html> (Erişim Tarihi: 18.11.2021).
- NATIONALCONSUMER.ORG.UK The 8 Consumer Rights, National Consumer Federation, <https://www.nationalconsumer.org.uk/consumer-voice/consumer-rights/> (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

**SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM EKSENİNDE TÜKETİCİNİN KORUNMASI, EĞİTİMİ VE BİLİNÇLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÖNERİ OLARAK
TÜKETİCİ GELİŞTİRME MERKEZİ (TÜGEMER)**

The Consumer Improvement Center (CONIC) as an Offer for Consumer Protection, Education and Consciousness on the axis of Sustainable Consumption

- ORTABOSTAN, Ş. (1999). "Gecekondu Bölgelerinde Ev Kadınlarına Yönelik Tüketici Eğitimi Programı Kapsamının Belirlenmesi Üzerinde Bir Araştırma". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- PAAVOLA, J. (2001). "Towards Sustainable Consumption: Economics and Ethical Concerns for the Environment in Consumer Choices", *Review of Social Economy*, 59(2): 227-248.
- PINARCI G. G. (2007). İlköğretim Öğrencilerine Farklı Yöntemlerle Verilen Tüketici Eğitiminin Etkisinin Belirlenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- PURUTÇUOĞLU, E. ve BAYRAKTAR, M. (2004). "Investigating The Need For Consumer Education Among Turkish Secondary School Students", *International Journal of Consumer Studies*, 28(5): 443-453.
- REY, P. J. ve RITZER, G. (2012). "The Sociology of Consumption", içinde *The Wiley-Blackwell Companion to Sociology*, Ed. George Ritzer, Blackwell Publishing Ltd. 444-469. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781444347388.ch24>
- SANDLIN, J. A. (2007). "Netnography as a Consumer Education Research Tool", *International Journal of Consumer Studies*, 31: 288-294.
- SEYFANG, G. (2005). "Shopping for Sustainability: Can Sustainable Consumption Promote Ecological Citizenship?", *Environmental Politics*, 14(2): 290-306.
- SHETH, J. N., SETHIA, N. K. ve SRINIVAS, S. (2011). "Mindful Consumption: A Customer-centric Approach to Sustainability", *Journal of the Academy Marketing Science*, 39: 21-39.
- TİRYAKİ, B. (2007). *Ayıplı Hizmetten Doğan Sorumluluk*. Yetkin Yayınları, Ankara.
- TÜPADEM (2007). *Tüketici Yazıları I*. Ed. Müberra Babaoğul, Arzu Şener, Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi, Ankara.
- UYANIK, C. (2020). "İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Bilinçli Tüketicilik Durumlarının İncelenmesi", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4): 1073-1090.
- VISWANATHAN, M., HARRIS, J. E. ve RITSON, M. (1998). "Functional illiteracy: The Dark Side of Information Processing". Meeting of the Association for Consumer Research, October 2-4, Montreal, Quebec, Canada.
- YENER, M. (1990). "Tüketici Eğitimi ve Aile Açısından Önemi", *Standard*, 29(346): 19-21.

DÖVİZ KURUNUN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BRICS-T ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ¹

*Effect of Exchange Rate on Foreign Trade:
Panel Data Analysis for BRICS-T Countries*

ÖZET

Gülistan CAN²
gulistanacan@comu.edu.tr
0000-0001-9026-8729

Cüneyt KILIÇ³
c_kilic2006@hotmail.com
0000-0003-0622-7145

Dış ticaret, bir ülkenin ekonomik büyüme süreci üzerinde belirleyici rol oynadığından ülkeler için önemli makro ekonomik değişkenlerden birisidir. Dış ticaretin önemi 1973 yılında Bretton Woods sisteminin çökmesi ile başlayan küresel serbestleşme (malların, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımı) süreci ile birlikte daha da artmıştır. Dış ticaretin en önemli belirleyicilerinden birisi döviz kurudur. Döviz kurunun dış ticaret ile olan etkileşimi dış ticaretten elde edilecek kazanç ve kayıpları etkilemektedir. Çalışmanın amacı; 1996-2018 döneminde BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerinde döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkisini Panel Veri Analizi yöntemiyle analiz etmektir. Çalışmanın bulguları döviz kuru, kişi başına gelirdeki büyüme ve enflasyon ile dış ticaret dengesi arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki ve pozitif yönlü bir etki olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Dış Ticaret, Panel Veri Analizi

Jel Sınıflandırması: F31, P45, C23

ABSTRACT

Foreign trade is one of the important macroeconomic variables for countries as it plays a decisive role in a country's economic growth process. The importance of foreign trade has increased with the global liberalization (free movement of goods, capital and persons) process that started with the collapse of the Bretton Woods system in 1973. One of the most important determinants of foreign trade is the exchange rate. The interaction of the exchange rate with foreign trade affects the gains and losses to be obtained from foreign trade. The aim of the study is to analyze the effect of the exchange rate on foreign trade in the BRICS-T (Brazil, Russia, India, China, South Africa and Turkey) countries in the 1996-2018 period by using Panel Data Analysis method. The findings of the study show that there is a statistically significant relationship and a positive effect between exchange rate, growth in per capita income, inflation and foreign trade balance.

Keywords: Exchange Rate, Foreign Trade, Panel Data Analysis

Gel Classification: F31, P45, C23

- 1 Bu çalışma Gülistan CAN'ın Prof. Dr. Cüneyt KILIÇ danışmanlığında hazırlamış olduğu (2020); "Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: BRICS-T Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.
- 2 Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, gulistanacan@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9026-8729.
- 3 Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, c_kilic2006@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0622-7145.

1. GİRİŞ

Brezilya, Rusya Federasyonu, Hindistan, Çin ve Güney Afrika ülkelerinden oluşan BRICS ülke grubu, hızla büyüyen ekonomiler olarak tanımlanmaktadır. BRISC ülke grubu toprakları dünyanın ortalama %25'ini oluştururken, söz konusu ülkelerin toplam nüfusu dünyanın ortalama %40'ına denk gelmektedir (<https://worldpopulationreview.com/>). Yüz ölçümü ve nüfus konusunda avantajlı olan bu ülke grubunun hızla büyümesinde döviz kuru ve dış ticaret ilişkisinin yansımaları önemli bir yer tutmaktadır.

1970'lerde Bretton Woods Sisteminin sonlanmasıyla içinde BRICS ülkelerinin de bulunduğu birçok ülkede serbestleme hareketleri başlamıştır. Türkiye'de ise söz konusu serbestleşme hareketleri 24 Ocak 1980 Kararları ile beraber uygulanmaya başlamıştır. Finansal serbestleşmenin yanında, dünyada bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle beraber ülkeler arası iletişimin artması, dünyadaki piyasaların büyük tek bir piyasa konumuna gelmesini sağlayarak uluslararası ticaret faaliyetlerinin önemli oranda artmasına neden olmuştur.

Dış ticaret, tarih boyunca ülkelerin gelişmesi, kalkınması, büyümesi ve ekonomik açıdan güçlü olması bakımından kritik bir rol oynamıştır. Dış ticaret, birçok ülke ekonomisinde gayrisafi yurtiçi hasılanın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Geçmişte de ekonomi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmasının yanı sıra son yüzyıllarda ekonomik, politik ve sosyal önemi giderek artmıştır.

Dış ticaret faaliyetlerini enflasyon, ekonomik büyüme, faiz, vergiler, kamu harcamaları gibi faktörler büyük oranda etkilemektedir. En az bu faktörler kadar etkileyip dış ticaretin seyrinde önemli değişikliklere sebebiyet veren bir diğer faktör ise döviz kuru. Döviz kuru, ülke dış ticaretinin hacmini ve yönünü belirleyen güçlü bir faktördür. Döviz kuru en genel tanımı ile, herhangi bir ülkenin para biriminin diğer ülke paraları cinsinden ifadesidir.

Devletler dış ticaret ile ilgili stratejilerini planlarken döviz kuru politikaları üzerinde özenle durmaktadır. Döviz kuru üzerinde meydana gelen değişimler ülkelerin ithalat ve ihracat faaliyetlerinin seyrini değiştirme konusunda güçlü etkilere sahiptir.

Bu çalışmanın amacı, BRICS-T ülkeleri için 1996-2018 dönemine ait veriler kullanılarak döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkisini Panel Veri Analizi Yöntemi ile ampirik olarak analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın ikinci bölümünde; döviz kuru ve dış ticaret ilişkisinin teorik çerçevesine, üçüncü bölümde; döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkilerine ele alan literatüre, dördüncü bölümde ise ekonometrik uygulamaya yer verilerek sonuç kısmında elde edilen bulguların değerlendirilmesi ve öneriler ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

1970'li yılların ortalarında başlayan serbestleşme süreci ile küresel ticaret önemli aşamalardan geçmiştir. Dış ticaret, küresel kriz döneminde yavaşlama trendine girmesine karşın hızlı bir toparlanma göstererek artışını sürdürmeye devam etmiştir. Dış ticaretin artmasıyla döviz kuruna verilen önem de giderek artmıştır (Kang ve Dagli, 2018; 84).

Döviz kurlarında meydana gelen değişimler, ülkelerin dış ticaret faaliyetlerinin akışını değiştirme gücüne sahiptir. Dolayısıyla döviz kuru üzerinde etkiye sahip olan faktörler de bu noktada oldukça önemli

hale gelmektedir. Döviz kurunu; enflasyon oranı, para arzı, sermaye hareketleri, faiz oranları, piyasaya ilişkin beklentiler ve spekülasyon atakları gibi birçok faktör etkilemektedir.

Döviz kuru değişimlerinin dış ticaret üzerindeki etkisi ve uygulanan döviz kuru politikalarının bir ülkenin dış konumunu ve iç ekonomik istikrarını ayarlamadaki gücü kritik bir öneme sahiptir (Kang ve Dagli, 2018; 84). Döviz kurlarında meydana gelen değişimler uluslararası ticaret dengesi üzerinde fazla ve açık verme durumlarına yol açabilecek etkiye sahiptir. Ticaret dengesinin Esneklik Modeli (Krugger,1983) dış ticaret ve döviz kuru arasındaki ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Bir ülkenin dış ticaret dengesinin oluşması için devalüasyona dayalı uyum politikaları gibi çeşitli döviz kuru uygulamaları konusunda politika yapımcıların faydalanması amacıyla çeşitli çalışmalar yürütülmüştür (Liew vd., 2003; 1).

Devalüasyon ile dış ticaret dengesinin sağlanması noktasında Marsall-Lerner koşulu devreye girmektedir. Dış ticaret dengesi bir ülkenin ihracat ve ithalat değerlerinden meydana gelmektedir. Devalüasyonun gerçekleştiği noktada, ihracat daha ucuz hale gelip ve artarken ithalat nispeten daha pahalı hale gelip azalacaktır. Ancak dış ticaret dengesinin sağlanması, ithalat veya ihracat miktarlarının fiyatlardaki bozulmayı dengeleyecek kadar tepki vermesi ile mümkün olmaktadır. Marsall-Lerner koşulu, bir devalüasyonun dış ticaret dengesini sağlayabilmesi için, ihracatın döviz kuru esnekliği ve ithalatın döviz kuru esnekliği toplamının birden büyük olması koşuluna dayanmaktadır (Bahmani, 2013; 412).

Marsall- Lerner koşulu kısa dönemde işlememektedir. Devalüasyonun gerçekleşmesi ile kısa dönemde, kur ve fiyat değişimlerine ekonomik birimlerin hızla tepki verememesinden kaynaklı olarak dış ticaret dengesi daha da bozulmaktadır. Uzun döneme geçildiğinde ise, dış ticaret açığının giderek kapandığı görülmektedir. Bu değişim J şeklini almasından dolayı, ”J Eğrisi” olarak bilinmektedir (Rose ve Yellen, 1989; 53).

Esnek döviz kuru sistemlerinde, döviz kurunda meydana gelen değişimler belirsizliği beraberinde getirmektedir. Döviz kurlarında yaşanan belirsizlik durumu, dış ticareti olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Firmaların riskten kaçınma durumlarına bağlı olan bu görüş, döviz kurunda değişkenliğin artması durumunda riskten kaçınan firmalar maliyetlerini arttırarak dış ticaret faaliyetlerini azaltabileceğini öne sürmektedir. Ticari anlaşmalarda, teslimat ve ödeme yapılan tarihlerde döviz kurundaki öngörülemez büyük değişiklikler, tarafların kar durumlarında belirsizliklere sebep olacak, dolayısıyla bu durum dış ticaretin faydalarını azaltacaktır (Hooper ve Kohlagen, 1978: 483-511).

Esnek döviz kuru, sabit döviz kuru gibi para politikası disiplini taşımadığı için enflasyonist politikalara açık olacağı, çeşitli spekülasyonların hedefi olabileceği ve söz konusu spekülasyonların oluşturacağı olumsuz etkinin iç ve dış denge üzerinde negatif etkiler bırakacağı, esnek döviz kuru altında uluslararası fiyatların yatırımı ve dış ticareti negatif etkileyeceği, makro ekonomik etkilere sahip döviz kur değişimlerine karşın merkez bankalarının piyasaya müdahale etmek durumunda kalacağı gibi olumsuz birçok etki bırakabileceği öne sürülmektedir (Krugman ve Obstfeld, 2003: 597).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Döviz kurunun dış ticaret ile olan ilişkisini konu edinen çalışmalar, özellikle sabit döviz kuru rejiminden dalgalı döviz kuru rejimine geçilmesiyle birlikte büyük önem kazanmış ve günümüze kadar gelmiştir.

DÖVİZ KURUNUN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BRICS-T ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ
Effect of Exchange Rate on Foreign Trade: Panel Data Analysis for BRICS-T Countries

Hooper ve Kohlhagen (1978), Almanya ve ABD için ikili ve çok taraflı ticaret akıőlarını içeren 16 durumda döviz kurunda meydana gelen belirsizliğin etkilerini, 1965-1975 dönemine ait veriler kullanarak test etmişler ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlamamışlardır.

Koray ve Lastrapes (1989) çalışmalarında, döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi vektör otoregresif (VAR) modellerini kullanarak test etmiştir. Araştırma sonuçları incelendiğinde, ihracat ve ithalat faaliyetlerinin sadece küçük bir kısmının döviz kuru değişimleri ile açıklandığı ortaya çıkmıştır.

Mahdavi ve Sohrabian (1993) çalışmalarında, döviz kuru ve dış ticaret dengesinin eşbütünsellik durumunu araştırmıştır. Analizleri sonucu, eşbütünleşmenin olmadığı bilgisine ulaőtıklarında, döviz kuru ve dış ticaret dengesi arasındaki kısa dönemli ilişkinin incelenmesi için Granger nedensellik testini kullanmışlardır. Analiz bulgularına göre, dış ticaret dengesi ve döviz kuru arasında zayıf bir nedensellik olduğu ortaya çıkmıştır.

Paleologos ve Georgantelis (1997)'nin Yunanistan'ı ele alan çalışmalarında, döviz kuru ve dış ticaret dengesi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ortaya koymak amacıyla Johansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları incelendiğinde, devalüasyonun bilindiği gibi dış ticaret üzerinde olumlu etkiler yaratmadığını ve avantajlı olmayabileceğini gösteren bir dizi bulguya ulaşılmıştır.

Rose (2000) araştırmasında, 1970-1990 dönemine ait 186 ülke için beş yıllık ikili gözlemleri içeren veriler kullanarak döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini gravity modeli yardımıyla analiz etmiştir. Döviz birliğinin, dış ticareti olumlu yönde etkilerken döviz kuru üzerinde küçük bir olumsuz etki bıraktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Akbostancı (2002), 1987-2000 dönemine ait üç aylık veriler kullanarak Türkiye'de bir J-eğrisinin var olup olmadığını araştırmıştır. Araştırma sonuçları incelendiğinde, kısa dönemde J-eğrisi hipotezinin tam anlamıyla desteklenmediği bilgisine ulaşılmıştır.

Karagöz ve Doğan (2005) çalışmalarında, 1995-2004 dönemine ait aylık bazdaki veriler yardımıyla, dış ticaret değişkenlerinin döviz kuru ile olan ilişkisini zaman serileri analizi yardımıyla araştırmıştır. Dış ticaret ve döviz kuru arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanamamış ancak 2001'de gerçekleşen devalüasyon etkisinin istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Petrović ve Gligorić (2010) araőtırmalarında, döviz amortismanının dış ticaret dengesi üzerinde herhangi bir iyileşmeye neden olup olmadığını araőtırmak amacıyla Johansen eş bütünleşme analizi ve ARDL sınır testlerini kullanmıştır. Çalışmada, 2002-2007 dönemine ait aylık bazda zaman serisi verileri kullanılmıştır. Uzun dönemde, döviz kuru artışı ile Sırbistan dış ticaret dengesinde bir iyileşme görüldüğü, kısa dönemde ise dış ticaret dengesi başlangıçta bozulsada daha sonra iyileştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Christensen (2011) çalışmasında, ABD ve Meksika GSYİH'leri ve Peso/Dolar döviz kurlarının, ABD ve Meksika dış ticaret faaliyetleri üzerindeki etkilerini 1994-2010 dönemine ait üç aylık veriler kullanarak incelemiştir. Doların değer kaybı yaşamasının, dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Nishimura ve Hirayama (2013), Japonya-Çin ticareti ve Renminbi-Yuan döviz kuru arasındaki ilişkiyi, Ocak 2002'den Aralık 2011'e kadar olan dönemdeki günlük verileri kullanarak ARDL sınır testi ile analiz etmişlerdir. Araştırmanın bulguları incelendiğinde, Japonya'nın Çin ile yaptığı ihracatın döviz

kuru değişiminden etkilenmediğini, fakat Çin'in Japonya'ya yaptığı ihracatın reform döneminde negatif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak, kur seviyesinin Japon ihracatı üzerinde anlamlı bir etkisine rastlanmazken Çin ihracatı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur.

Barak ve Naimoğlu (2018) çalışmalarında, Kırılgan beşli ülkelerindeki reel döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi, 2000-2014 dönemine ait verileri kullanarak panel veri analizi yöntemiyle test etmiştir. Çalışmanın bulgularında, kısa ve uzun dönemde dış ticaret ve reel döviz kuru arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konmuştur.

Khatoon vd. (2021) çalışmasında bir referans ülke kullanarak döviz kuru dış ticaret ilişkisini ele almıştır. Toplu zaman serisi verileri kullanılarak gerçekleştirilen tahminler J eğrisini desteklerken, panel serisi analizinden elde edilen toplu analiz, Marshall Lerner koşuluna aykırı olarak Bangladeş'te döviz kurunda yaşanan azalışın ticaret dengesini iyileştirdiğini göstermektedir.

Korbi ve Banushaj (2021) çalışmalarında, 2000-2018 dönemine ait verileri kullanarak döviz kuru oynaklığı ve ticaret dengesi ilişkisinin, Arnavutluk üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Bu çalışmanın bulguları, VAR modeline göre Arnavutluk Cumhuriyeti'nde döviz kuru ile ticaret arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını göstermektedir.

Döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkilerini analiz eden literatür incelendiğinde, döviz kuru ve dış ticaret arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmayan çalışmaların mevcut olduğu ancak yapılan çalışmaların geneline bakıldığında döviz kurunda meydana gelen değişimlerin ihracat ve ithalat faaliyetlerini önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

4. EKONOMETRİK ANALİZ

4.1. Veri ve Model

Ekonometrik analizde, döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkisi analiz edilmeye çalışılmaktadır. Bu doğrultuda, bağımlı değişken olarak dış ticaret dengesinin GSYİH içindeki payı (TRADE) kullanılırken bağımsız değişken olarak döviz kuru (EXCH), kişi başına düşen gelirin büyüme oranı (PGDP) ve tüketici fiyat endeksi olarak modelde bulunan enflasyon (INF) oranı seçilmiştir. Analizin sağlıklı bir sonuca sahip olması için değişkenlerin birim olarak aynı olması gerekmektedir. Bu doğrultuda, parasal değişken olan döviz kuru ve kişi başına düşen gelirin doğal logaritması alınarak yüzdeye dönüştürülmüştür. Analiz, 1996-2018 dönemini kapsayan yıllık verilerden oluşmaktadır.

Dış ticaret dengesinin belirleyicilerinin analiz edilmesi için oluşturulan model aşağıda yer almaktadır:

$$\text{TRADE}_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{PGDP}_{it} + \beta_2 \text{INF}_{it} + \beta_3 \text{EXCH}_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Veriler ve Kaynakları

Değişkenin Adı	Değişkenin Tanımlanması	Elde Edildiği Kaynak	Beklenen İşaret
TRADE	Dış ticaret dengesinin GSYİH içindeki payı	Dünya Bankası, WDI	Bağımlı Değişken
PGDP	Kişi başına GSYİH artışı (%)	Dünya Bankası, WDI	+
INF	TÜFE Enflasyon oranı	Dünya Bankası, WDI	+
EXCH	Döviz kuru	Dünya Bankası, WDI	+

Tablo 2, analizde yer verilen değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir.

Tablo 2. Analizde Kullanılan Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	TRADE	PGDP	INF	EXCH
Ortalama	1.162444	3.707322	10.83932	2.034325
Ortanca	0.464591	4.077067	6.533242	1.986657
Maksimum	20.02698	13.63634	85.74649	4.225219
Minimum	-8.138125	-7.827755	-1.401474	-2.508320
Std. Sapma	4.944618	3.967146	16.12025	1.406935
Gözlem	138	138	138	138

4.2. Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Ekonometrik analiz iki aşamadan meydana gelmektedir. İlk olarak analize dahil edilen değişkenlerin yıllar itibariyle durağanlıklarının test edilmesi gerekmektedir. Analiz bulgularının güvenilir olabilmesi için analize eklenen serilerin içinde birim kök barındırmaması önem taşımaktadır. Birim kök testleri sonrasında tahminciler üzerinde durulacaktır.

4.2.1. Metodoloji

Analizde serilerin durağan olup olmadığını test etmeden önce panel kesitler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığını test etmek ve kurulan modellerde eğim katsayılarının homojenliğini sınamak önem arz etmektedir.

Analizde, Breusch-Pagan (1980)'ın Lagrange Multiplier (LM) testi kullanılacaktır. Bu testin tercih edilmesinin nedeni, panelin zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olmasıdır. Çünkü, çalışmada 23 yıl ve 6 ülke bulunmaktadır. LM test istatistiği aşağıda yer alan regresyondan yola çıkarak hesaplanmaktadır:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i' x_{it} + \mu_{it} \quad i=1,2,\dots,N; \quad t=1,2,\dots,T$$

Çalışmadaki kesitler arası bağımlılığın var olup olmadığını test eden yatay kesit bağımlılığı testinin sıfır ve alternatif hipotezleri aşağıda yer almaktadır:

$$H_0 : Cov(\mu_{it}, \mu_{jt}) = 0 \quad \text{bütün } t \text{ ler için } i \neq j$$

$$H_1 : Cov(\mu_{it}, \mu_{jt}) \neq 0 \quad i \neq j$$

$\hat{\rho}_{ij}$, temel regresyon denkleminin En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilmesi sonucunda elde edilen korelasyon katsayılarını ifade etmektedir. Standart normal dağılıma sahip olan LM test istatistiği formülü aşağıda yer almaktadır:

$$LM_{BP} = T \cdot \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \chi_{N(N-1)/2}^2$$

LM_{BP} test istatistiğinin olasılık değerinin 0,05'ten büyük olması halinde yatay kesit bağımlılığının olmadığını savunan sıfır hipotezi %95 güven aralığında reddedilemeyecektir (Breusch-Pagan, 1980).

Bu çalışmada, Hadri-Kurozumi (2012)'nin panel durağanlık sınaması kullanılacaktır. Panel durağanlık sınaması, değişkenlerin durağanlığının olup olmadığını araştırılmasında yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır. Serilerin homojen olup olmadığını sınamak için ise, Pesaran ve Yamagata (2008)'nin delta test istatistikleri kullanılacaktır.

Birim kök sınaması yapıldıktan sonra, nedensellik ilişkilerinin incelenmesi için Dumitrescu ve Hurlin (2012) (DH) tarafından ortaya atılan panel nedensellik yaklaşımı kullanılacaktır.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi, vector otoregresif modele dayanmaktadır. Dumitrescu ve Hurlin testi, panelde yer alan değişkenlerin durağan olmaları halinde kullanılmaktadır. Bununla beraber, Monte Carlo simülasyonları testin yatay kesit bağımlılığı koşulları altında bile güçlü bulgular ortaya çıkardığını göstermektedir (Bayar, 2017).

Analizde, x ve y değişkenleri arasındaki ilişki aşağıda yer alan doğrusal eşitlikle gösterilmektedir:

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t}$$

Söz konusu eşitlikte, k'nın paneli oluşturan yatay kesitler için benzer olduğu ve bireysel etkilerin zamanla değişmediği gibi varsayımlar yapılmıştır. Fakat, eğim katsayısı $\beta_i^{(k)}$ ve otoregresif parametre $\gamma_i^{(k)}$ 'nin, gruplar arasında farklılaşabildiği ortaya çıkmıştır. DH testi hipotezleri ise şu şekildedir:

$$H_0 : \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N$$

$$H_1 : \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N_1 \text{ ve } \beta_i \neq 0 \quad \forall i = N_1 + 1, \dots, N$$

Bu hipotezler test edilirken Wald istatistiği kullanılmaktadır. Bireysel Wald istatistiğinin ortalamasını gösteren $W_{N,T}^{HnC}$ istatistiği aşağıda yer alan formül ile elde edilmektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012):

$$W_{N,T}^{HnC} = 1/N \cdot \sum_{i=1}^N W_{i,T}$$

Analizde, ortalama istatistik $W_{N,T}^{HnC}$ 'nin dağılımı sıfır hipotezi altında belirlenmektedir. Dağılım belirlenirken iki durum ele alınmıştır. Biri, T'nin N'den küçük olduğu yarı asimptotik durum, diğeri ise, T ve N'nin sonsuza gittiği asimptotik durumdur. DH, T'nin sabit olduğu ($T > 5 + 2K$ ise) durumda ise yarı asimptotik dağılıma sahip Z_N^{HnC} ortalama istatistiğinin, T ve N'nin sonsuza gittiği asimptotik durumda $Z_{N,T}^{HnC}$ ortalama istatistiğinin kullanılmasını önermiştir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012).

Ortalama istatistikler hesaplamasına aşağıda yer verilmiştir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012):

$$Z_{N,T}^{HnC} = \sqrt{N/2K} \cdot (W_{N,T}^{HnC} - K) \rightarrow N(0,1)$$

$$\tilde{Z}_N^{HnC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} \cdot \sqrt{\frac{T-2K-5}{T-K-3}} \cdot \left[\left(\frac{T-2K-3}{T-2K-1} \right) W_{N,T}^{HnC} - K \right] \xrightarrow[N \rightarrow \infty]{d} N(0,1)$$

Son olarak, değişkenler arasında nedensel ilişkilerin olduğu denklem (2) Panel En Küçük Kareler yöntemi ile tahmin edilecektir.

4.2.2. Araştırmanın Bulguları

BRICS-T ülkeleri için panel veri analizi yardımıyla tahmin edilecek model aşağıda yer almaktadır:

$$\text{TRADE}_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{PGDP}_{it} + \beta_2 \text{INF}_{it} + \beta_3 \text{EXCH}_{it} + u_{it} \quad (2)$$

4.2.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Sınamaları Sonuçları

İlk olarak, yatay kesit bağımlılığı araştırması yapılmıştır. Test sonuçları doğrultusunda birim kök test sınamalarının derecesi belirlenmiştir.

Tablo 3'te, Breusch ve Pagan (1980)'in yatay kesit bağımlılığı testi bulgularına yer verilmiştir. Tablo 3'ten yola çıkarak, enflasyon dışındaki diğer değişkenler için yatay kesit bağımsızlığını ifade eden sıfır hipotezi 0.01 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bir biçimde reddedilmektedir.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Değişkenler	LM _{BP} Test İstatistiği (OlasılıkDeğeri)
TRADE	345.00*** (0.00)
EXCH	216.63*** (0.00)
INF	22.16 (0.10)
PGDP	76.33*** (0.00)

*** %1 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade etmektedir.

Serilerin homojenlik durumu Pesaran ve Yamagata (2008)'nin delta test istatistikleriyle araştırılmıştır. Test bulgularına Tablo 4'te yer verilmiştir. Tablo 4'teki sonuçlar, değişkenlerin homojen olduklarını ifade eden sıfır hipotezinin %1 anlamlılık seviyesinde reddedilememesine neden olmaktadır. Böylece, panel veri setini oluşturan değişkenlerin homojen oldukları reddedilememektedir.

Tablo 4. Homojenlik Testi Sonuçları

$\tilde{\Delta}$ test istatistiği	p. değeri	$\tilde{\Delta}_{adj}$ test istatistiği	p. değeri
0.755	0.225	0.807	0.210

4.2.2.2. Birim Kök Testleri Sonuçları

Tablo 3 ve 4'ten yola çıkarak, serilerde homojenliğin ve yatay kesit bağımlılığının bulunması sebebiyle, analizde 2. Kuşak birim kök testlerinden Hadri ve Kurozumi (2012)'nin testine yer verilmiştir. Test, alternatif hipotezin en az bir yatay kesitin birim kök taşıdığını, yokluk hipotezde ise paneli oluşturan tüm kesitlerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 5'te, analizde yer alan her seri için, sabit terim içeren Hadri-Kurozumi (2012)'nin ikinci kuşak panel durağanlık sınaması bulgularına yer verilmiştir. Tablo 5'teki bulgulardan hareketle, değişkenler için hesaplanan test değerlerinin olasılık değerleri istatistiki olarak anlamlı ve serilerin düzeylerinde durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Hadri ve Kurozumi (2012)'nin Durağanlık Test Sonuçları

Değişkenler	ZA test değeri	Olasılıkdeğeri
TRADE	-1.96***	0.97
EXCH	0.5538***	0.28
INF	-1.89***	0.97
PGDP	0.75***	0.22

*** 0.1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Dumitrescu ve Hurlin (2012)'nin panel nedensellik testi yardımıyla seriler arasındaki olası nedensel ilişkiler araştırılmıştır. Test bulgularına Tablo 6'da yer verilmiştir. Tablo 6'da yer alan sonuçlardan hareketle, EXCH ve TRADE arasında çift yönlü, INF ve PGDP arasında da çift yönlü ve PGDP ve TRADE arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığını aşılmıştır.

PGDP ile EXCH arasında ise PGDP'den EXCH'e doğru tekyönlü, TRADE ile INF arasında ise TRADE'den INF'e doğru tek yönlü ve EXCH ve INF arasında da EXCH'den INF'e doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 6. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Yokluk Hipotezi:	W-ist.	Zbar-ist.	Olasılık değeri
PGDP, TRADE'in Granger Nedeni Değildir	3.30165	3.08972	0.0020
TRADE, PGDP'nin Granger Nedeni Değildir	2.67863	2.20833	0.0272
INF, TRADE'in Granger Nedeni Değildir	2.05438	1.32520	0.1851
TRADE, INF'in Granger Nedeni Değildir	4.45681	4.72392	2.E-06
EXCH, TRADE'in Granger Nedeni Değildir	2.51157	1.97199	0.0486
TRADE, EXCH'nin Granger Nedeni Değildir	5.08398	5.61118	2.E-08
INF, PGDP'nin Granger Nedeni Değildir	3.24935	3.01573	0.0026
PGDP, INF'in Granger Nedeni Değildir	2.75853	2.32136	0.0203
EXCH, PGDP'nin Granger Nedeni Değildir	1.64747	0.74954	0.4535
PGDP, EXCH'nin Granger Nedeni Değildir	7.19668	8.60003	0.0000
EXCH, INF'in Granger Nedeni Değildir	2.83040	2.42304	0.0154
INF, EXCH'nin Granger Nedeni Değildir	1.49940	0.54007	0.5891

4.2.2.3. Panel En Küçük Kareler Tahmin Sonuçları

Nedensel ilişkilerden yola çıkarak yatay kesit bağımlılığı olan değişkenler, zaman ortalamalarından arındırılmıştır. Zaman ortalamalarından arındırılmış haliyle (2) nolu regresyon Panel En Küçük Kareler tahmin yöntemiyle tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Panel EKK Tahmin Sonuçları

White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)				
BağımlıDeğişken: TRADE				
R-kare: 0.7538F-ist: 49.37 (0.00)				
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-Değeri	P-değeri
EXCH	2.432068	0.408200	5.958028	0.0000
INF	0.106046	0.019883	5.333388	0.0000
PGDP	0.222092	0.087846	2.528201	0.0127

Tablo 7’de yer alan tahmin bulgularına göre bağımsız değişken olan döviz kuru, enflasyon ve kişi başı gelirdeki büyüme, bağımlı değişken olan dış ticaret dengesi üzerinde pozitif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

5. SONUÇ

Dışa açık ekonomilerin varlığını devam ettirebilmeleri, ihracatve ithalat faaliyetlerini gerçekleştirdiği ülkeler ile olan ticari ilişkilerine bağlıdır. Dış ticaret, bir ülke ekonomisinin büyüme ve kalkınmasında önemli bir belirleyicidir. Ülkeler arasında mal ve hizmet değişimi, istenmeyen fazlalık ve kıtlık gibi durumların ihtimalini azaltmaktadır. Ülkeler karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları mal ve hizmet üretiminde uzmanlaşarak diğer ülkelerle ticari faaliyetlerini gerçekleştirebilmektedir.

Uluslararası ticaretin temelini, mal ve hizmetlerin fiyatı oluşturmaktadır. Mal ve hizmet fiyatları üzerinde en büyük etkiye sahip faktörlerden biri ise, döviz kurudur. Bu noktada döviz kurunun da etkilendiği faktörler önem kazanmaktadır. Döviz kurları ise; sermaye hareketleri, para arzı, faiz oranları, reel gelir düzeyi gibi çeşitli faktörden etkilenmektedir.

Dışa açık ticaret politikalarının benimsenmesi 1970’li yılların ortalarında başlayan serbestleşme dalgası ile gerçekleşmiştir. İçinde BRICS ülkelerinin olduğu birçok ülkede dışa açık ticaret politikalarını uygulamaya başlamıştır. Dış ticaretin arttırılması için, çeşitli ticaret anlaşmaları ve gümrük birlikleri gibi uygulamalar yürürlüğe konmuş, bu sayede ülkeler arasındaki etkileşim artarak uluslararası ticaret rakamlarında yükselişler gözlenmiştir.

Çalışmada, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye’den oluşan BRICS-T ülke grubu üzerinde döviz kurunun dış ticarete olan etkisi, 1996-2018 dönemi verileri kullanılarak Panel Veri Analizi yöntemiyle teste dilmıştır.

Çalışmanın ekonometrik analiz kısmında, öncelikle Breusch ve Pagan ile Hadri ve Kurozumi testleri kullanılmıştır. Sonrasında, Panel Veri Analizi yapılarak çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre; kişi başı gelirdeki büyüme, enflasyon ve döviz kuru bağımlı değişken olan ticaret dengesi üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.

Dış ticareti etkileyen ekonomik büyüme, vergiler, enflasyon, faiz gibi faktörlerin yanı sıra ticaret faaliyetlerinin miktarını ve yönünü önemli ölçüde değiştirme etkisine sahip bir diğer önemli faktör döviz kuru olduğu ifade edilmişti. Dolayısıyla, ticaret faaliyetlerinin etkin bir şekilde yönetilmesi için, döviz kuruna ve etkileşimde olduğu diğer faktörlere gereken önem verilerek, ülkelerin ithalat ve ihracat

potansiyellerinin iyi analiz edilmesi ve bu doğrultuda etkin döviz kuru politikalarının belirlenmesi gerekmektedir. Döviz kurlarının rekabetçi bir seviyede kalmasının sağlanması, üretim ve tüketimde mümkün olduğu kadar dışa bağımlılığın azaltılması gibi gereklikler yerine getirilerek ülkenin içinde bulunduğu şartlar, dünyadaki petrol fiyatlarında gerçekleşen değişimler gibi birçok etken de göz önünde bulundurularak gerçekçi politikalar izlenmelidir.

KAYNAKÇA

- AKBOSTANCI, E. (2002). "Dynamics of the Trade Balance: The Turkish J-Curve", *ERC Working Papers in Economics*, 1(5): 1-19.
- BAHMANI, M., HARVEY, H., and HEGERTY, S. W. (2013). "Empirical tests of the Marshall-Lerner condition: a literature review", *Journal of Economic Studies*.
- BARAK, D. ve NAİMOĞLU, M. (2018). "Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Kırılgan Beşli Örneği", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2): 82-95.
- BAYAR, Y. (2017). "Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Emeklilik Fonları, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme: Bir Panel Nedensellik Analizi", *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 11(1): 51-64.
- BREUSCH, T and PAGAN, A. (1980). "The LM Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics", *Review of Economic Studies*, 47: 239-254.
- CHRISTENSEN, C. (2012). "The Effect of GDP & Exchange Rate on the Trade Balance Between The United States and Mexico", *Proceedings of the National Conferences on Undergraduate Research*, (Utah, 29 –31 March 2012), 670-680.
- DUMÎTRESCU, E. and HURLİN, C. (2012). "Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panel", *Economic Modelling*, 29(4): 1450-1460.
- HADRİ, K. (2000). "Testing for stationarity in heterogeneous panel data". *The Econometrics Journal*, 148-161.
- HADRİ, K. and KUROZUMİ, E. (2012). "A Simple Panel Stationarity Test in the Presence of Serial Correlation and a Common Factor", *Economics Letters*, 115: 31-34.
- HOOPER, P. and KOHLHAGEN, S. (1978). "The Effect of Exchange Rate Uncertainty on the Prices and Volume of International Trade", *Journal of International Economics*, 8(4): 483-511.
- KANG, J.W. and SUZETTE, D. (2018) "International trade and Exchange rates", *Journal of Applied Economics*, 21(1): 84-105.
- KARAGÖZ, M. and DOĞAN, Ç. (2005). "Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2): 219-228.
- KHATOON, R., HASAN, M. E., IBON, M. W. F., ISLAM, S., MEHAREEN, J., MURSHED, R., and SHUCHI, M. S. (2021). "Aggregation, asymmetry, and common factors for Bangladesh's exchange rate-trade balance relation", *Empirical Economics*, 1-32.
- KORAY, F. and LASTRAPES, W. D. (1989). "Real Exchange Rate Volatility and U.S. Bilateral Trade: A Var Approach", *The Review of Economics and Statistics*, 71(4), 708-712.
- KORBI, A.; BANUSHAJ, B. (2021). "Relationship Between Exchange Rate and Trade Balance: The Case of Albania", *In Book Of Proceedings*, 299.
- KREUGER, A.D. (1983). *Exchange Rate Determination*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KRUGMAN, P. R. and OBSTFELD, M. (2003). *International Economics: Theory and Policy*. 6th Edition. Boston: Addison Wesley Publishing Company.
- LIEW, K. S., LIM, K. P., and HUSSAIN, H. (2003). "Exchange rate and trade balance relationship: The experience of ASEAN countries", *International Trade*, 307003: 1-11.

DÖVİZ KURUNUN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BRICS-T ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

Effect of Exchange Rate on Foreign Trade: Panel Data Analysis for BRICS-T Countries

- MAHDAVİ, S. and SOHRABIAN, A. (1993). "The Exchange Rate Values of the Dollar and the U.S. Trade Balance: An Empirical Investigation Based on Cointegration and Granger Causality Tests", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 33(4): 343-358.
- NİSHİMURA, Y. and HİRAYAMA, K. (2013). "Does Exchange Rate Volatility Deter Japan-China Trade? Evidence from Pre- and Post-Exchange Rate Reform China", *Japan and The World Economy*, 25(26): 90-101.
- PALEOLOGOS, J. M. and GEORGANTELIS, S. E. (1997). "Exchange Rate Movements and the Trade Balance Deficit: A Multivariate Cointegration Analysis", *International Economics, Camera di Commercio Industria Artigianato Agricoltura di Genova*, 50(3): 459-470.
- PESARAN M. H. and YAMAGATA, T. (2008). "Testing Slope Homogeneity in Large Panels", *Journal of Econometrics*, 142: 50-93.
- PETROVIĆ, P. and GLIGORIĆ, M. (2010). "Exchange Rate and Trade Balance: J-Curve Effect", *Panoeconomicus*, 57(1): 23-41.
- ROSE, A. K.A and YELLEN, J. L. (1989). "Is there a J-curve?", *Journal of Monetary economics*, 24(1): 53-68.
- ROSE, A. K. (2000). "One Money, One Market: Estimating the Effect of Common Currencies on Trade", *Economic Policy*, 15(30): 7-46.
- WORLD POPULATION REVIEW (2021). <https://worldpopulationreview.com/>, 15.05.2021.
- WORLD BANK (2020). "Worldwide Governance Indicators (WGI) Project", <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>, 03.03.2020

SAĞLIK HİZMETLERİNDE GENÇ İŞSİZLİĞİ SORUNU: FENOMENOLOJİK BİR YAKLAŞIM

The Problem Of Youth Unemployment In Health Services: A Phenomenological Approach

ÖZET

Çalışma sağlık hizmetlerinde işsizlik olgusunu, açıklamayı ve işsizliğe çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamıştır. Sağlık hizmetlerinde işsizlik oranı yüksek bölümlerden mezun olan; hemşire, fizyoterapi teknikeri, paramedik ve tıbbi sekreter 15 işsiz bireyle, nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış soru formu aracılığıyla mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakatlardan elde edilen veriler MAXQDA nitel veri analizi programı kullanılarak kodlanmış ve kategorize edilmiştir. Kodların ve kategorilerin görselleştirilmesinde frekans analizi, karşılaştırmalı analiz ve ilişki analizlerinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre bulgular, “iş yaşamı ve işsizlik algısı”, “işsizlik durumuna içsel ve dışsal tepki”, “meslekte gelecek beklentisi”, “iş arama yolları”, “işsizliğe yönelik çözüm önerileri”, şeklinde beş ana tema çerçevesinde sınıflandırılmıştır.

Araştırma sonucuna göre bireyler işsizliği, ekonomik yoksunluk olarak; iş yaşamını ise yaşam kaynağı ve ekonomik bağımsızlık olarak görmektedir. İşsizliği deneyimleyen bireylerde; çaresizlik duygusu, tükenmişlik, içe kapanma, mahcubiyet ve utanç duygusu gibi olumsuz tepkiler ortaya çıkmaktadır. Ayrıca intihar etme isteği içine girdiğini ifade eden katılımcılarda olmuştur. Katılımcıların; mesleklerini yapacaklarına dair ümitleri azalırken, farklı bir mesleğe yönelme eğilimleri artmıştır. Başta internet olmak üzere sosyal çevre ilişkileriyle iş arama kanallarını aktif kullansalar da olumlu sonuç alamamışlardır. Sağlık alanında işsizliğin önlenmesi için; kamu istihdamının artması, kamu da alımlarda adaletli branş dağılımının oluşturulması, sağıkta yükseköğretim bölümlerinde kontenjanların azaltılması, özel sektörün işsizliğin önlenmesinde desteklenmesi ve emeklilik yaşının öne çekilerek emekliliğin teşvik edilmesi sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: Genç İşsizliği, İşsizlik, Sağıkta İşsizlik, Fenomenoloji, Nitel Analiz

Jel Kodu: J21, E24, I11..

ABSTRACT

The study aimed to explain the phenomenon of unemployment in health services and to develop solutions to unemployment. A total of 15 unemployed individuals from professions with high unemployment rates including nurses, physiotherapy technicians, paramedics and medical secretaries were interviewed through a semi-structured questionnaire, one of the qualitative research methods. The data obtained from the interviews were coded and categorized using the MAXQDA software for qualitative data analysis. Frequency analysis, comparative analysis and relationship analysis were used to visualize codes and categories. According to the results of the analysis, the findings were classified within five main themes: “perception of business life and unemployment,” “internal and external reaction to the unemployment situation,” “future expectation in the profession,” “how to find a job,” “possible solutions for unemployment.”

Study results show that while individuals see unemployment as an economic deprivation, business life as a source of life and economic independence. Unemployed individuals experience negative emotions and reactions such as helplessness, burnout, introversion, embarrassment and shame. In addition, some of the participants expressed their intention to commit suicide. While the hope of the participants that they can find a job in their own professional profession decreased, their tendency to turn to a different profession increased. Although they tried to find a job through their social relations, especially through the internet, they could not get positive results. In order to prevent unemployment in the field of health, it is recommended to increase public employment, to create a fair branch distribution in public procurement, to reduce quotas in higher education departments, to support the private sector in preventing unemployment, and to encourage retirement by lowering the retirement age.

Keywords: Youth Unemployment, Unemployment, Unemployment in Health, Phenomenology, Qualitative Analysis.

Jel Codes: J21, E24, I11.

Salih TOSUN

salih.tosun@balikesir.
edu.tr

0000-0001-6152-2433

1. GİRİŞ

2000'li yıllarda başlayan sağlıkta dönüşüm politikaları, hükümetin güçlü ekonomik kaynak aktarımıyla sağlık hizmetlerinde yapısal ve donanımsal gelişmeyi artırırken beraberinde istihdamı tetiklemiştir. Üniversiteler de sağlıktaki bu istihdam talebini, öğrenci alım sayılarında artış ve yeni açılan sağlık programlarıyla sübvansede etmeye çalışmıştır. 2010 yılı sonrası Türkiye'deki özel ve devlet üniversitelerinin sayısının ve kontenjanlarının artması, talep fazlası öğrenci alımı ve mezuniyeti çok kısa sürede sağlıktaki işsizlik olgusunu inşa etmiştir. Yükseköğretimde bireyler sağlık alanını; kamu istihdam beklentisi, sağlık hizmetlerine ilgi, akraba ve akran etkisi, yükseköğretime giriş şansı, takdir edilme isteği, mesleki özdeşleşme gibi nedenlerle seçmiş olsalar da hiçbir üniversite derecesi istihdamı garanti etmemektedir. Türkiye, hekim dışı çoğu alanda doygunluğa erişen sağlık personeli oranıyla kısa süre de sağlık alanında istihdam kaynağı olma durumundan uzaklaşmaktadır. Sağlık alanı mezunlarında 2020 TÜİK verilerine göre istihdam oranı %69,8 iken işsizlik oranı %9,9 olarak gerçekleşmiştir. İstihdam oranı verilere göre yüksek olarak algılsa da reel de bu sayının içinde işsizliğin nadir ve kamu istihdam açığının yüksek olduğu tıp, eczacılık ve diş hekimliği fakültesi mezunlarının da olduğu unutulmamalıdır (TÜİK, 2020). Sağlık çalışanı derneklerine göre sağlık hizmetleri mezunu 470.000 kişinin işsiz olduğu, her 10 mezundan 9'unun istihdam edilemediği iddia edilmektedir (BBC, 2017).

Türkiye'de sağlık sektöründe insan kaynakları yönetim ve planlamasında çeşitli sorunlar yaşandığını ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır (Özgül, 2018: 129). Bunların temel sorunun Sağlık Bakanlığı ihtiyaçları ile yükseköğretim kurumlarının eğitim planlama ve uygulamalarının uyumsuzluğundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Sağlık personeli yetiştiren alanlarda mezun sayıları her geçen gün artarken genç işsizlik oranı da beraberinde yükselmektedir. Dünyada ise sağlık hizmetleri özelinde işsizlik ve emek mobilitesi araştırmaları Avustralya, Filipinler, Ürdün, Malezya gibi ülkelerde artış göstermektedir. Bu ülkelerin genel durumuna bakıldığında hemşirelik özelinde işsizliğin arz ve talep dengesizliğinden kaynaklandığı beraberinde refah arayışı ve ekonomik sebepler sonrası emek mobilitesinin arttığı görülmektedir (Peters ve Jackson, 2013; Castro-Palaganas vd. 2017; Al-Motlaq vd. 2017; Rou vd. 2016).

Genç işsizlik oranı, genç işgücünün bir yüzdesi olarak ifade edilen 15-24 yaş arası işsizlerin sayısıdır. İşsizler ise son dört hafta içinde işsiz olduklarını, çalışmaya hazır olduklarını ve iş bulmak için aktif adımlar attıklarını bildirenlerdir (İLO, 2021; OECD, 2021). Genç işsizlik oranları yetişkin işsizlik oranlarına göre oldukça yüksek olmakla birlikte sadece Türkiye'nin değil birçok ülkenin kronik sorunu haline gelmiştir (Bayrakdar ve İncekara, 2013: 27). Genç işsizliği oranının artışında yapısal ve konjonktürel faktörlerin etkili olduğu bilinmektedir. Ülkelerde genç işsizliği artışına, işverenlerin yetişkin tecrübeli işçi tercih etmeleri, eğitimle çalışma hayatı arasındaki uyumsuzluklar, yasaların yetişkin işçi istihdamına teşvik etmesi ve gençlerin çalışmaya yönelik tutumları gibi yapısal faktörlere ek olarak, siyasi ve ekonomik dalgalanmaların makroekonomik performansı olumsuz yönde etkilemesi sebep olmaktadır (Ekin, 1980, 41; Azazi ve Savrul, 2019: 98).

2020 yılı verilerine göre Türkiye, yüzde 8,3 lük yaşlı nüfus oranıyla Avrupa'nın en genç ülkesi konumundadır. Ayrıca yüzde 15,20 genç nüfus oranıyla yani 12.955.672 genciyle 20 Avrupa ülkesinin nüfusundan fazla gence sahiptir. (AA, 2017). Türkiye 2021 yılı genç işsizliğinde OECD ülkeleri arasında 12. sıradadır (OECD, 2021). Türkiye'de son yıllarda gençlerde istihdam oranı azalırken, beraberinde işsizlik oranı artmaktadır. Genel işsizlik oranlarına göre Türkiye için ekonomik kırılmalardan en çok gençlerin etkilendiği söylenebilir (TÜİK, 2020).

Türkiye işgücününün tipik özelliklerinden birisi, gençlerde öğretim düzeyi yükseldikçe işsizlik oranının artmasıdır. Türkiye’de genç işsizliğinin temel nedenlerinin arasında gençlere yönelik nitelikli iş imkânlarının sınırlı olması, eğitimin kalitesinin düşüklüğü ve okul programlarının iş piyasasının ihtiyaçlarından uzak olması sayılabilir. Ayrıca gençlerin işgücü piyasasında deneyimsiz olmaları ve eğitim seviyesi arttıkça daha iyi koşullarda çalışmak istemeleri de işsizliği artıran nedenler arasındadır (Tokol ve Alper, 2012:331). Türkiye’de teorik odaklı öğrenme yöntemi sonrası ve çevresel tepkilerle, kamu çalışanı olma dürtüsüyle gençliğe adım atan bireyler önceliğine memur olmayı almaktadır. Bunun yerine gençlere ticaret, sanayi, ürün geliştirme ve yenilikçi üretim odaklı düşünce sistemi aşılması gerekmektedir. Mesleki uygulama, tecrübe edinimi ve girişim odaklı eğitime ek gençlerin maddi olarak desteklenmesi, manevi olarak da cesaretlendirilmeleriyle işsizlikten uzaklaşarak, iş ve ekonomik değer üreten nesillere ulaşılması mümkündür (Taş vd. 2018: 293).

Sağlıkta bazı alanlarda fazla program ve aşırı kontenjan, bazı alanlardaysa yetersiz program ve eksik kontenjan verildiği görülmektedir. Türkiye'nin sağlıkta insan kaynaklarıyla ilgili politikaları bakımından, önlisans düzeyinde sağlık eğitiminin yeniden değerlendirilmesi gerek beşeri sermaye kaynağının etkili kullanımı gerekse işsizlik sorununun çözümüne katkı sağlayacaktır (Özgül, 2018: 129). Ancak buda mevcut sorunun çözümüne katkıda yetersiz kalacağı için güvenli ve destekleyici bir çalışma ortamının oluşturulması, mevcut önlemlerin sağlık sistemi içindeki işsizlerin sayısını kontrol etmede başarılı olması için de önemlidir (Wiskow vd., 2010). Bu çalışma, işsiz sağlık mesleği mensuplarının mezuniyet sonrası mesleki gelişimlerine devam edememeleri ve iş yaşamına katılamamaları nedeniyle sosyal, ekonomik ve psikolojik sıkıntı yaşadıklarını doğrulamıştır. Bu araştırmaya duyulan ihtiyaç; mezuniyet sonrası sağlık mesleği mensuplarının işsizliği deneyimlenen boyutuyla nasıl açıkladığı, işsizlik sorunsalını nasıl algıladığı ve duygusal sıkıntıyı tetikleyen faktörlerin belirlenmesidir. Amaç; ilk işini arayan işsiz sağlık mesleği mensuplarında, içsel ve dışsal işsizlik belirtilerine ek olarak psikolojik sıkıntının doğrulanması, işsizliğe neden olan faktörlerin ve başa çıkma yöntemlerinin belirlenmesidir. Ayrıca işgücü piyasasına sunulacak önerilere katkı sağlama isteğidir. Yöntem; bu çalışma 3 yıldan daha kısa bir süre önce bir sağlık alanından mezun olan ve en az 1 yıl boyunca işsiz kalan, amaçlı örneklem yöntemlerinden tipik örnekleme türü yöntemiyle seçilen bireylere, yapılan nitel ve tanımlayıcı bir çalışmadır. Çalışmanın önemi, Türkiye’de uzun süredir istihdam kaynağı olarak görülen sağlık hizmetleri alanının artık mezun doygunluğuna eriştiğini ve bu fonksiyonundan uzaklaştığını ortaya koyan öncü çalışmadır. Çalışma sağlık alanı mezunlarında işsizlik sorununun hızla arttığını, bu alana yönelimlerin beşeri sermaye kaybına neden olacağını ve sorunu kronikleştireceğini ayrıca Avrupa veya Arap yarımadası ülkelerine doğru emek mobilitesi ve beyin göçünü artıracaklarını iddia etmektedir. Çalışma konusu ve yöntemi bakımından literatürde benzer araştırmalar bulunmadığından bu yönüyle literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

İşsizlik üzerine yapılan araştırmalar da hem nicel hem de nitel metodolojiler kullanılmıştır. Son 15 yılda nicel yöntemler baskın hale gelse de kendi başlarına katı niceliksel çalışmaların artık bu alandaki bilgileri ilerletmeyeceği üzerinde tartışılmalar artmaktadır. Bu nedenle, bu önemli araştırma alanındaki anlayışı derinleştirmek için, nitel tekniklerin işsizlik araştırmalarına yeniden entegre edilmesi gerekmektedir (Pernice, 1996: 339). Çalışma da nitel araştırmaların bu yönünden faydalanarak derinlemesine yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak işsizliğin son zamanların istihdam kaynağı olarak görülen sağlık hizmetleri alanı için eğitim görmüş mezunların deneyimlerinden yola çıkarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde ülkemizde ve dünyada genç işsizliği üzerine yapılan nitel ölçekli bazı çalışmalara yer verilmiştir.

Akçay ve Alpoğlu (2020) işsizlik sürecine ilişkin algılarını ve deneyimlerini keşfetmek amacıyla 15 sosyal hizmet uzmanıyla yaptığı nitel araştırma da işsizliğin bu bireylerde dezavantajlı konum olarak algılandığını, yaşamlarındaki olumsuz etkileriyle hayal kırıklığı yarattığını ortaya koymuştur. Sosyal hizmet uzmanlarının işsizlikle baş etme de çeşitli kariyer planlamalarına odaklandıklarını ifade etmiştir.

Çivilidağ (2019) işsizlik olgusunu açıklamak amacıyla 16 üniversite mezunu işsiz insanların deneyimleri üzerinden yaptığı nitel araştırma da iş yaşamının önemi, işsizliğin ekonomik, sosyal ve bireysel sorunlarıyla, işsizliğin çözümüne yönelik öneriler üzerinde odaklanmıştır. İşsizliğin bireylerde önemli üzüntü kaynağı olduğunu açıklamıştır. İşsizliği önleme de bireysel stratejilerden ziyade mesleki eğitim, işe alımlarda adil tutum ve istihdam politikası gibi kolektif ve politik düzeyde stratejilerin önemini vurgulamıştır.

Şaşmaz Ataçoğu ve Zelyurt (2017), 20 Spor Bilimleri Fakülteleri mezunu üzerinde yaptığı nitel araştırma da mezunların yaşadıkları işsizlik deneyimlerini analiz etmiştir. Spor Bilimleri Fakültelerinin çeşitli bölümlerinden mezun olanların uzun işsizlik sürelerine maruz kaldığı, en sonunda mezun oldukları bölümün dışında ya da bambaşka bir sektörde çalışmak zorunda olduklarını ortaya koymuştur. Bunun sebebi olarak mezun olunan bölümle ilgili yasal düzenlemelerin eksikliği, yaşanan şehirdeki spor tesisi ve malzemelerinin yetersizliği, kamu sektöründe az sayıda iş imkânı ve işe alımda adam kayırma, özel sektörde ise iş güvencesizliğinin işsizlikte önemli rol oynadığını ifade etmiştir.

Keskin Demirer (2016) İİBF mezunu, 24 genç işsizle yaptığı nitel araştırma da üniversite eğitimi, emek piyasası ilişkisini araştırmış ve üniversite öğrencilerinin emek piyasasına hazırlanmasında işsizliği önlemeye yönelik çözüm önerileri geliştirmiştir. Genç işsizler üniversite eğitimini hayal kırıklığı, kızgınlık, pişmanlık gibi duygularla açıklasalar da üniversite eğitimi almış olmaktan memnuniyetlerini ifade etmişlerdir. Emek piyasasındaki hayal kırıklıkları bir yana bırakıldığında ve yükseköğretimin onları geliştirdiğini, sosyalleştirdiğini, olgunlaştırdığını, geleneksel kalıpların dışına çıkarttığını, farklı insanlarla karşılaşma ve hatta birlikte yaşama ya da kendi kendilerine yaşamayı öğrettiğini ifade etmişlerdir.

Silva ve Marcolan (2015) işsizlikte psikolojik sıkıntıyı, özellikle depresyon belirtilerini değerlendirmek ve zihinsel acıya neden olan faktörleri ve bu durumla nasıl başa çıkıldığını belirlemek amacıyla 14 işsiz hemşire ile nitel araştırma yapmıştır. İki yıldan daha kısa bir süre önce mezun olan işsiz hemşirelerle yürütülen bu araştırma 14 hemşireden üçünün psikometrik ölçekte depresyon göstergesi olduğunu, diğerlerinde ise zayıf üniversite eğitimi ve fazla işgücü ile ilgili psikolojik sıkıntılarını açıklamıştır. Araştırma işsizliğin, yeni hemşireler arasında psikolojik sıkıntıyı, özellikle de depresyon belirtilerini, etkili baş etme yolları olmadan teşvik ettiğini ortaya koymuştur.

Zeng (2012) işsizliğin gençlerin sosyal ilişkileri üzerindeki etkisini araştırmak için 19 işsiz gençle yaptığı nitel araştırmasında, işsizliğin gençlerin sosyal temasları azalttığını ve sosyal ağlarının güçlü akran bağlarını geliştirirken toplumdan ayrışmanın ortaya çıkmasıyla karakterize edildiğini göstermiştir. Buna göre, zayıflamış sosyal desteğin yerine işsiz gençlere yönelik sosyal politikanın sosyal ağlar kurmalarına ve sosyal ilişki dışlanmasına karşı koymalarına yardımcı olması gerektiğini ortaya koymuştur.

Yukarıda atfedilen çalışmalarda da görüldüğü üzere, işsizliğin gençler üzerinde birçok olumsuz etkileri ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar temelde bireylerin kendi ekonomik imkanlarının yetersizliğinden dolayı ortaya çıksa da beraberinde birçok psikososyal olumsuzluğu beraberinde getirmiştir. Çalışma literatüre katkı sağlamak amacıyla genç işsizliği sorununu nitel yöntemler ışığında katılımcıların görüşleriyle açıklamaya çalışmıştır. Sonuç olarak politika yapıcılara sağlıkta beşeri sermaye kullanımının eksik yönlerini tespit ederek öneriler sunmayı hedeflemiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli.

Çalışma da nitel araştırma türlerinden görüşme yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi, araştırmacıya esneklik sağlayarak araştırmanın her safhasında yeni yöntem ve yaklaşımlar geliştirilmesine imkân sağlar. Nitel araştırmaların keşfedici özelliği az çalışılmış konuları aydınlatma da yarar sağlamaktadır (Neuman, 2012: 228). Nitel araştırma türlerinden en sık kullanılan, görüşme yöntemidir. Görüşme, araştırmaya katılan bireylerin belli bir konuda duygu ve düşüncelerini anlatma etkinliğidir. Görüşme, insanların duygularını, öznel deneyimlerini, değerlerini, bakış açılarını ve algılarını ortaya koymak için kullanılan oldukça etkili bir yöntemdir. Araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini arttırmak için görüşme sürecinin, gözlem ve yazılı dokümanlardan elde edilen verilerle desteklenmesi gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 40-41).

Nitel araştırmacılar, olasılıklı olmayan amaçlı örneklem yöntemini daha fazla tercih etmektedir. Bunun sebebi görüşme yapılacak bireylerin seçiminde, amaçlı örneklemin zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına imkan vermesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 107). Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinin bu özelliklerinden faydalanarak, görüşme tekniklerinden yarı yapılandırılmış yöntem ve amaçlı örneklem yöntemlerinden tipik örnekleme türü kullanılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen veriler nitel veri analiz programlarından Maxqda 2020 kullanılarak incelenmiştir.

3.2. Çalışma Grubu

Araştırma sağlık hizmetleri üzerine eğitim görmüş işsiz bireylere yapıldığı için amaçlı örnekleme yönteminin tipik örnekleme türü kullanılmıştır. Tipik örnekleme türü, “sıradan bir insanın, durumundan veya araştırılan olgu örneğini yansıttığı için seçilmesidir” (Merriam 2013, 77). Katılımcılara ait bilgiler, katılımcıları deşifre etmemek adına mülakat “M” olarak numaralandırılacaktır. Görüşmelerde katılımcıların kişisel güvenlik endişeleri sebebiyle ses ve görüntü kayıtlarına izin vermemelerinden dolayı görüşme yazılı dokümanla gerçekleştirilmiş ve bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Tablo 1. Katılımcılara ait demografik bilgiler

Katılımcılar	1. Mesleği	2. Medeni Durumu	3.Eğitim Durumu	4. Cinsiyeti	5. Yaşı	6. Memleketi	7. İşsizlik Süresi	Aile Üye Sayısı	Aile Ekonomik Gelir Miktarı	Ekonomik Geçim Kaynağı
M 1	b) Paramedik	b) Bekâr	b) Ön Lisans	b) Kadın	22	Balıkesir	2 yıl	4	8550	Geçici işler
M 2	c) Hemşire	b) Bekâr	a) Lise	b) Kadın	22	Balıkesir	2 yıl	3	3000	Aile
M 3	e)Fizyoterapi	b) Bekâr	b) Ön Lisans	a) Erkek	23	Samsun	3 yıl	11	3000	Aile
M 4	b) Paramedik	b) Bekâr	b) Ön Lisans	a) Erkek	22	Ağrı	1 yıl	3	15000	Aile
M 5	c) Hemşire	b) Bekâr	a) Lise	b) Kadın	22	Balıkesir	2 yıl	3	3000	Aile
M 6	d) TDS	b) Bekâr	b) Ön Lisans	a) Erkek	20	Elazığ	1 yıl	5	2000	Aile
M 7	b) Paramedik	b) Bekâr	b) Ön Lisans	a) Erkek	23	Malatya	3 yıl	4	8000	Aile
M 8	c) Hemşire	b) Bekâr	a) Lise	b) Kadın	21	Balıkesir	3 yıl	4	6000	Aile
M 9	c) Hemşire	b) Bekâr	a) Lise	b) Kadın	21	Balıkesir	3 yıl	4	6000	Aile
M 10	e)Fizyoterapi	b) Bekâr	b) Ön Lisans	a) Erkek	21	Balıkesir	1 yıl	4	7000	Geçici işler
M 11	d) TDS	b) Bekâr	b) Ön Lisans	a) Erkek	20	Van	1 yıl	12	4000	Aile
M 12	e)Fizyoterapi	b) Bekâr	b) Ön Lisans	a) Kadın	22	Şırnak	1 yıl	6	4000	Aile
M 13	b) Paramedik	b) Bekâr	b) Ön Lisans	b) Kadın	22	Ankara	1 yıl	4	4000	Aile
M 14	d) TDS	b) Bekâr	b) Ön Lisans	b) Kadın	21	Balıkesir	1 yıl	4	4000	Aile

SAĞLIK HİZMETLERİNDE GENÇ İŞSİZLİĞİ SORUNUNA FENOMENOLOJİK BİR YAKLAŞIM
A Phenomenological Approach to The Problem of Youth Unemployment in Health Services

Katılımcılar	1. Mesleği	2. Medeni Durumu	3. Eğitim Durumu	4. Cinsiyeti	5. Yaşı	6. Memleketi	7. İşsizlik Süresi	Aile Üye Sayısı	Aile Ekonomik Gelir Miktarı	Ekonomik Geçim Kaynağı
M 15	b) Paramedik	b) Bekâr	b) Ön Lisans	a) Erkek	21	Kayseri	1 yıl	4	4000	Aile

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere, katılımcıların 8'i kadın ve 7'si erkektir. Katılımcıların tamamının medeni durumu bekârdır. Çalışmada cinsiyet dağılımı kısmen eşit tutulmaya çalışılmıştır. Literatürde Türkiye'de genç işsizliğinin kadınları erkeklerden daha fazla etkilediğini ve evliliğin erkeklerde işsizliği azaltırken kadınlarda artırdığını ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır (Topçu ve Biçimveren, 2020: 51). Katılımcılar genel olarak sağlıkla ilgili farklı programlarından mezundur. Katılımcılardan 5'i paramedik, 3'ü fizyoterapi teknikeri, 3'ü (TDS) tıbbi sekreterve 4'ü hemşirelik alanında mezundur. Katılımcıların işsiz kaldığı süre 1 yıl ile 3 yıl arasında değişmektedir ve hiçbir katılımcı işsizlik maaşı almamakta 2 katılımcı hariç tamamının geçimi ailesi tarafından sağlanmaktadır.

3.3. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Araştırmacı tarafından yarı yapılandırılmış görüşme formu soruları, literatür taranarak hazırlanmıştır. Sosyal bilimlerde nitel araştırma yapmış iki araştırmacının görüşlerine başvurulmuş ve sorular üzerinde gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Oluşturulan görüşme formu soruların uygunluğunun değerlendirilmesi amacıyla üç işsiz üniversite mezunu bireyle ayrı ayrı ön görüşmeler yapılmıştır. Yazılı kayıt altına alınan verilerin çalışmanın amacına uygunluğu, iki uzman görüşü alınarak değerlendirilmiştir. Uzmanların önerisiyle bazı görüşme soruları çıkarılmış, bazı sorular da yeniden düzenlenerek görüşme formunun içerik geçerliliği sağlanmıştır.

Gerçek araştırma 05 Mayıs ile 05 Haziran 2021 tarihleri arasında gönüllü 15 kişinin katılımıyla yapılmıştır. 15 katılımcıyla yapılan görüşmelerin toplam süresi, 330 dakika sürmüş ortalama görüşme süresi ise 22 dakika olarak gerçekleşmiştir. Görüşmeler araştırmacı tarafından Covid-19 bulaş riski endişesiyle WhatsApp programı üzerinden görüntülü görüşme şeklinde yapılmıştır. Görüşme esnasında katılımcıların kişisel bilgilerinin güvenlik endişesi sebebiyle ses ve görüntü kaydına rızası olmadığından araştırmacı tarafından görüşme formlarına yazılmıştır. Nitel araştırmalar da geçerlik ve güvenilirlik kavramlarının tartışmalı bir konu olduğu ve nitel çalışmaların niteliğini ölçmek için tek bir yolun olmadığını ifade eden çalışmalar bulunmaktadır. (Arastaman vd. 2018: 37). Çalışmada geçerlilik ve güvenilirlik sağlamak amacıyla araştırmacı tarafından görüşme sonrası yazılan form katılımcıya okunmuş onayı alındıktan sonra son haline dönüştürülmüştür. Katılımcılara araştırma hakkında kısa bilgi verildikten sonra araştırmaya katılımları için sözlü onamları alınmıştır. Demografik bilgileri oluşturmak adına öncelikle görüşmeye cinsiyet, yaş, medeni durum, mezun oldukları bölüm, geçim kaynakları ve aylık gelirleri sorularak başlanmış, devamında ise aşağıdaki sorular üzerinden görüşme gerçekleşmiştir.

- İş yaşamı sizin için neyi ifade ediyor ve işsizliğe ait düşünceleriniz nelerdir?
- İşsizlik durumunuzu ifade eden bireysel hislerinizi ve çevresel tepkileri açıklayabilir misiniz?
- İşsizlik durumunuza ailenizin ve çevrenizin desteği nelerdir?
- İş bulmak için neler yapıyorsunuz hangi iş arama yollarını kullanıyorsunuz?
- Mezunu olduğunuz bölümle ilgili gelecek beklentiniz nelerdir?
- Mesleğinizle ilgili işsizliğin çözümüne yönelik görüşleriniz nelerdir?

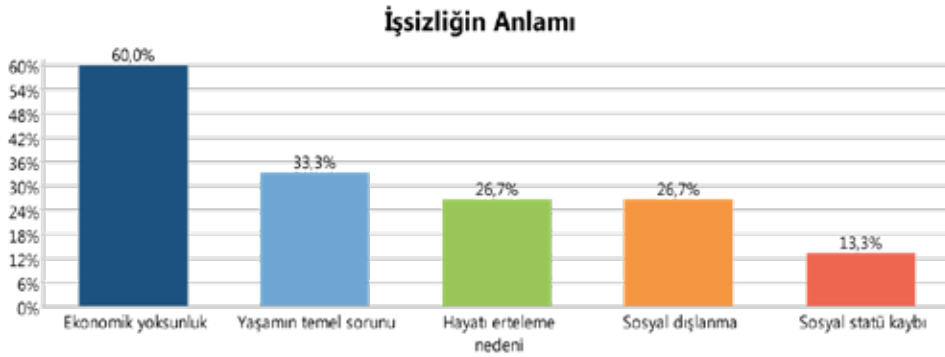
onlar için para kazanma aracı olduğunu para kazanmanın da alternatif yollarının olabileceğini bu yüzden kendi mesleğini yapmalarından ziyade para kazanmaya ihtiyaçları olduğunu ifade etmişlerdir.

Grafik 2. İş Yaşamının Anlamı

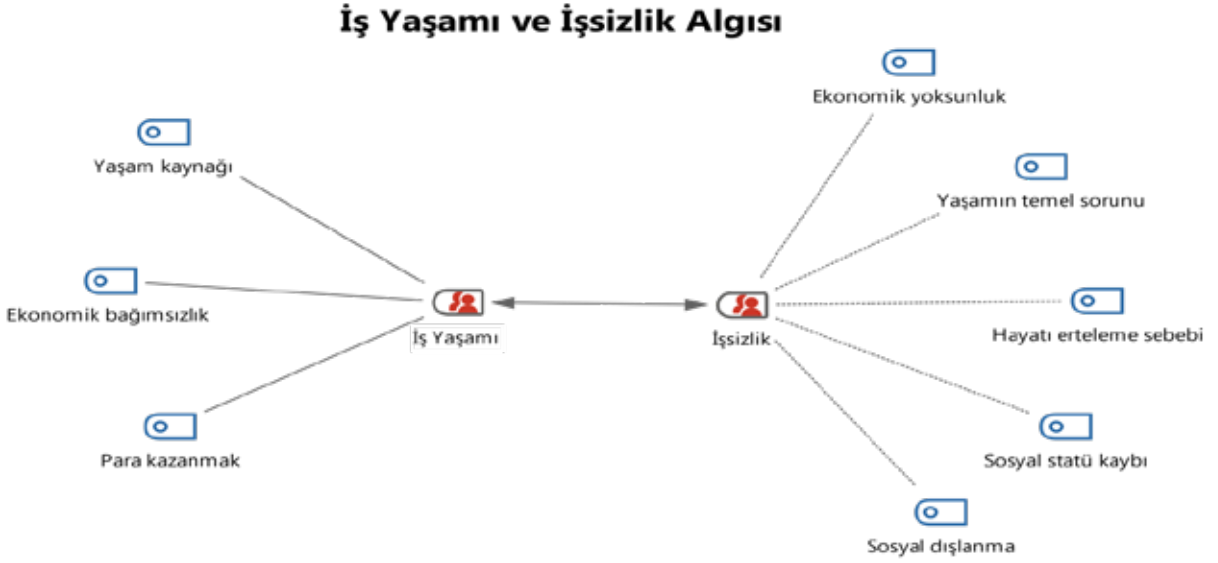
İşsizlik ise neredeyse her insanın hayatında belli bir dönem yaşadığı kaçınılmaz bir olgu olarak her geçen gün artmaktadır. Katılımcılar işsizliğin birçok olumsuz yönünü ortaya koyan açıklamalar yapmıştır. Bunlardan en çok etkilendikleri boyutu % 60 oranında ekonomik yoksunluk yani para kaynaklarının olmayışı ve muhtaçlık durumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılar %33,3 oranında ise yaşamlarından bütün sıkıntılarını ortaya çıkaran temel sorun olanı olarak görmektedir. Katılımcılar işsizliğin %26,7 oranında yaşamlarını ertelediğini düşünmektedir. Çalışma yaşamının toplumsal bağ oluşturma özelliğine vurgulandığında, katılımcılar %26,7 oranında toplumdan dışlandıklarını ortaya koymuşlardır. Katılımcılar %13,3 oranında eğer çalışmış olsalar bir görevleri ve statüye sahip olacaklarını işsiz oldukları için mesleklerinin onlara sağlayacağı statüden de yoksun kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Grafik 3. İşsizliğin Anlamı

Katılımcılardan görüşlerinden elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulan kod matrisinde iş yaşamına ve işsizliğe atfedilen özellikler karşılaştırılmıştır. Katılımcılar hali hazırda işsiz oldukları için sahip olmadıkları iş yaşamına ait olumlu görüşler daha genelleştirici iken işsizliğin insanları hangi yönden etkilediğine bağlı olarak daha özel kodlar elde edilmiştir.

Şekil 1. İş Yaşamı ve İşsizlik Algısı

Mülakat verilerinde bazı katılımcıların iş yaşamı ve işsizliğe ait görüşleri şu şekildedir:

M 1: İş yaşamı insana düzen sağlıyor. Maddi, sosyal ve birçok özgürlük tanıyor. İşin olduğunda zamanın olmuyor diyorlar ama işin olmadığıda da ne paran oluyor ne özgürlüğün ne de bir düzenin oluyor.

M 5: Bireyin sevdiği işi yapması ve karşılığında ekonomik olarak tatmin olması mutlak surette onu mutlu eden bir durumdur. İşsizlik kişinin sosyal statüsünü düşürmekle birlikte sorumluluk sahibi bir bireyse psikolojisini kısmen ya da bütünüyle etkiler.

M 8: İş yaşamı bir bireyin kendi özünü hissettiği bir durumdur. İşsiz olan bir kişi gerek ailesi gerek çevresi tarafından hor görülen bir kişi olduğunu hisseder. İnsan bir şeyler başarmak ve bir kazanç elde etmek ister. Fakat bunlara elverişli ortam sağlanmayınca kişinin herhangi geliri kazancı olmayınca kendini önemsiz ailesine yük olarak görür. Hele bir de ondan ekmek bekleyen birileri var ise bu daha da vahim bir duruma dönüşür. Kişiyi çıkmaza sokan bu durum karşısında kimi kişiler intihara yönelir. Çünkü o anda onlar için kurtuluş olur intihar. Ülkemizde sık gördüğümüz bir tablo bu eve ekmek götürmediği ya da çocuğuna okul kıyafeti alamadığı için intihar eden babalar düşünüyorum.

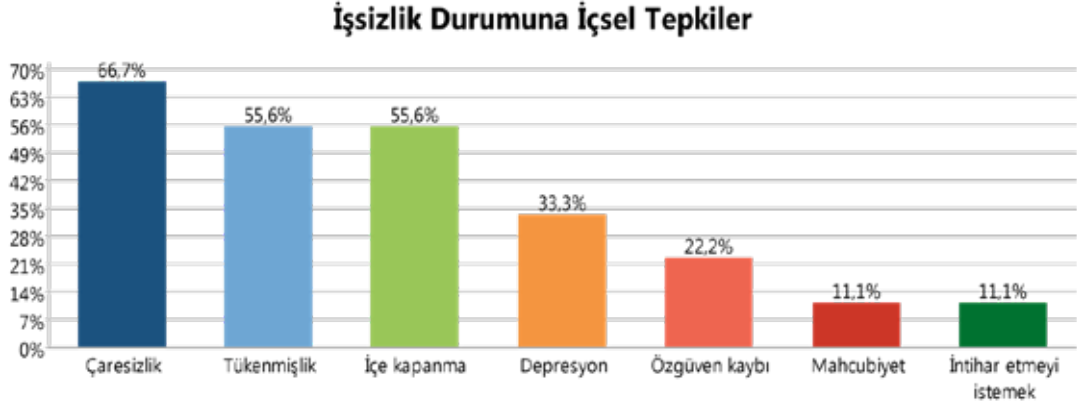
Yukarıda ki görüşme verilerinden de anlaşılacağı üzere iş sahibi olmak ve işsizlik birbirine zıt iki olgu, bunlardan işsizliğin deneyimsel boyutu özellikle gençlik dönemlerinde sık yaşanan bir durum olurken çalışma hayatına geçişle beraber bu durum unutulup yerini iş yaşamının farklı sorunlarına bırakmaktadır.

4.2. İşsizlik Durumuna İçsel ve Dışsal Tepki Bulguları

İşsizliğe bireysel ve toplumsal tepkiler kişinin bulunduğu koşullarla değişkenlik göstermektedir. İşsizlik elde olmayan sebeplerle de yaşansa deneyimleyen insanlar birçok olumsuz etkiler bırakmaktadır. Katılımcılarda bu olumsuzlukları en yüksek seviyede, %66,7 oranında çaresizlik duygusu, %55,6 oranında ise tükenmişlik hissi ve aynı oranda içlerine kapanma isteği oluşmaktadır. Katılımcılar %33,3 oranında işsizliğin onları depresyona iten bir süreç olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılar %22,2 oranında özgüven kaybını ortaya koyan ifadelerde bulunmuşlardır. %11,1'i ise aile ve çevresine karşı

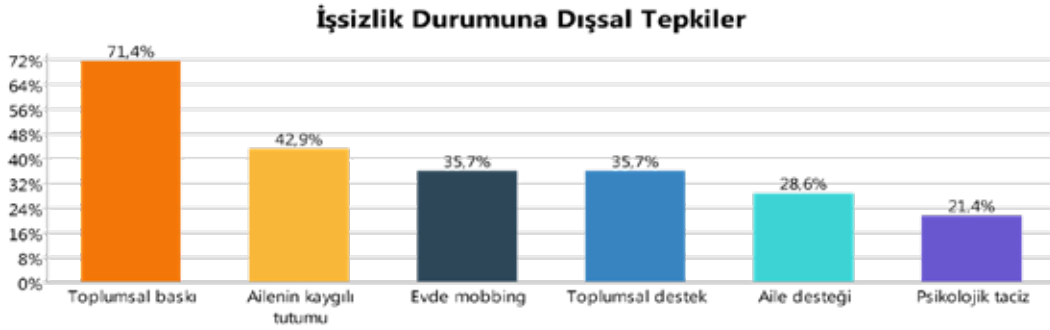
işsizliğinden dolayı mahcup olduklarını, ailesinin eğitim aşamasında sağladığı desteği karşılayamamanın verdiği utanç duygusu içerisinde olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar % 11,1 oranında ise intihar etme isteği içine girdiğini ifade eden olmuştur. Bu fikri oluşma aşaması işsizliğin en son ve kötü içsel duygusunu ortaya koyaktadır.

Grafik 4. İşsizlik Durumuna İçsel Tepkiler

İşsizlik durumu bireylerin sadece içinde ortaya çıkan bir tepki olmakla birlikte çevresel tepkilere de neden olmaktadır. Çevresel tepkiler bazen olumlu bazen olumsuz olmaktadır. Bunlardan katılımcıları en yüksek seviyede %71,4 oranında toplumsal baskı görmektedir. Katılımcıların işsizlik durumuna %42,9 oranında ailelerinin kaygılandığı görülmektedir. Katılımcıların görüşlerinden %35,7 oranında evlerinde aileleri tarafından mobbinge uğradıkları sonucuna ulaşılmıştır. İşsizlik durumuna gösterilen dışsal olumsuz tepkiler başı çekerken olumlu olarak ise %35,7 oranında toplum desteği ve %28,6 oranında aile desteği gördüğünü ifade eden görüşlere yer veren katılımcılar olmuştur. %21,4 oranında ise psikolojik taciz edilen, baskıya uğradıklarını ifade eden görüşlere ulaşılmıştır.

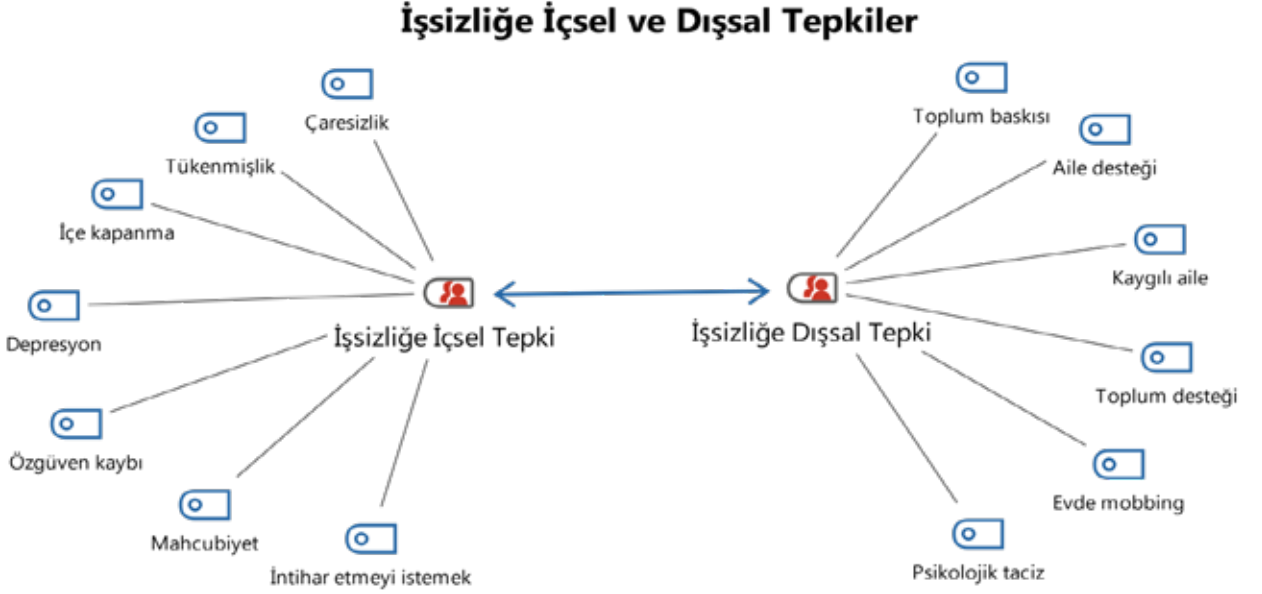
Grafik 5. İşsizlik Durumuna Dışsal Tepkiler

Katılımcıların hissettikleri içsel ve dışsal tepkiler kod matrisinde incelendiğinde daha çok olumsuz verilere ulaşılmıştır. İçsel yönden işsizlerin intihara varan hissiyata kapılabildikleri bu nedenle içsel olumlu tepkiler yaratacak psikolojik desteğe ihtiyaç duydukları görülmektedir. Dışsal tepkilerde aile ve çevre faktörüne bağlı olarak kısmen de olsa destek gören işsiz bireyler bulunmaktadır. Bu süreçte işsizliğin insanların isteyerek doğurduğu bir sonuç olarak ortaya konan çevre baskısından vazgeçilerek bu durumun şahsın isteğiyle olmayan bir durum olduğu kabul edilerek destekleyici yaklaşım sergilenmelidir. Dışsal

tepkiler de olumsuzluk azaltılarak destek arttıkça içsel tepkilerde de iyileşmeler görülecek ve bireysel motivasyon artarak iş için güdülenme ve girişimcilik üst seviyelere çıkacaktır. Bireydeki içsel iyileşmeler ve motivasyonun öncelikle dışsal olumlu tepkilerle desteklenmesi gerekmektedir.

Şekil 2. İşsizliğe İçsel ve Dışsal Tepkiler

Görüşme esnasında katılımcılardan bazılarının içsel ve dışsal tepkilerine ait örnekler şu şekildedir:

M 2: Sosyal çevrem çoğu insanın sosyal çevresi gibi “işe ne zaman gireceksin, atanamadın mı, ne zaman atanacaksın?” soruları eşliğinde bir beklenti içerisindedir. İyi niyetli yaklaşımlar dışında çevremdeki beklentiye önemsemediğim söylenemez. Ailem beni bugüne kadar eğitimin konusunda maddi ve manevi olarak çok fazla desteklediler ve hiçbir zaman baskı kurmadılar, kararlarımı onların desteği eşliğinde hep kendim verdim. Atanıp kendi mesleğimi yapmam konusunda çok hevesli ve umutlular çünkü kızlarının kendi ayakları üzerinde durmasını görmeyi çok istiyorlar. Onların tutumu beni hem çok mutlu ediyor hem de mahcup ediyor.

M 3: Ailende kimse bir şey demese de bir süre sonra kendi içinde rahatsızlık duymaya başlıyorsun, kendini işe yaramazmış gibi hissedebiliyorsun. Tabi ki sosyal çevrenden sürekli "Çalışmıyor musun? Ne yapıyorsun şimdi? Sen daha işe başlamadın mı?" gibi sorular duyuyorum.

M 7: Ekonomik olarak her şeyden kısıtlamaya gitmek zorunda kaldım. Bununla birlikte sosyal çevremde olması gerektiğinden daha az aktif oluyorum. Etraftan sürekli okudun bir şey olamadın tepkileri alıyorum. Psikolojik bir baskı her zaman oluyor. En çok da bu durum yıpratıyor. Psikolojik olarak da her türlü gerek zihinsel ve gerekse de fiziksel sağlık problemlerine yol açtığını düşünüyorum.

Yukarıdaki mülakat verilerinden de anlaşılacağı üzere katılımcıların gerek aileleri gerekse sosyal çevreleri tarafından olumsuz söz ve davranışlara maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. İşsiz kalmalarına yönelik uğradıkları bu psikolojik baskı bireyi ve bireylerden oluşan toplumu da olumsuz yönde etkileyecektir. Bunun önlenmesi ve toplumsal barışın sağlanmasında gençlerin istihdama katılım oranlarının artırılması ve teşvik edilmesi fayda sağlayacaktır.

4.3. Meslekte Gelecek Beklentisi Bulguları

Katılımcıların işsizliği olan tepkilerinin önemli belirleyicisi şüphesiz mesleğiyle ilgili gelecek beklentisidir. Geleceğinde mesleki kaygı yaşayan, mesleğini yapamayacağına dair inancı olanlar işsizliğin olumsuz duygularını daha yoğun hissetmektedir. Tam tersi de mümkün olabilmektedir işsizlikte sürecinde olumsuz duyguları ve psikolojik yıpranmışlığı fazla olan bireyler mesleğiyle ilgili geleceklere de olumsuz yaklaşabilmektedir. Katılımcılar %66,7 oranında mesleklerini yapacaklarına dair ümit beslememekte ve %53,3 farklı bir mesleğe yönelme arayışında olduklarının ifade etmektedirler. Katılımcılarından sadece %33,3 oranında mesleğine umutlu bakan görüşlere erişilmiştir.

Grafik 6. Meslekte Gelecek Beklentisi

Katılımcıların mesleki beklentileriyle ilgili görüşleri şu şekildedir:

M 7: Okuduğum bölümle ilgili maalesef şu an bir gelecek göremiyorum. Dolayısıyla farklı bir bölüme yöneldim ve hukuk okumak istiyorum, bu yönde çalışıyorum.

M 11: Mesleğime, çevrem de herkes çok iyi bir gözle bakıyor. Sağlık alanı işsiz kalmaz diyorlar zaten böyle diye diye bu duruma geldik. Kıl payı barajı geçen insanlar özel üniversitelerde sağlık bölümlerini okuyabiliyor. Bu da yığılmalara neden oluyor. Şahsen ben liseden bu yana sağlık okuyan biri olarak sağlık sektöründe iş imkanı sifıra doğru ilerliyor. Ümitler tükeniyor. İş beklentim ülkemiz şartlarında sifır. Başka bir meslek elbette düşünüyorum ki düşünmek zorundayım zaten, çünkü işsiz nereye kadar devam edeceğim belli değil.

M 9: Şuan okuduğum bölümle ilgili hiç bir beklentim yok. Gittikçe kötüye gidiyor. Ben de bu yüzden polisliğe başvurudum. Durumu önceden analiz etmek ve zararın neresinden dönersek kâr anlayışı ile ilerlemek işime yarayacaktır diye inanıyorum.

Katılımcıların görüşleri incelendiğinde çoğunluğun mesleğinden vaz geçmiş durumda olduğu başka arayışlar olduğu ön plana çıkmaktadır. Fakat bu alternatifler farklı mesleklere kaymakta girişimcilik yada kendi işini kurma gibi çaba ve isteklerin olmadığına rastlanmaktadır. Girişimcilik işsiz bireyleri azalttığı gibi farklı istihdam imkanları yaratma ve ülke ekonomisini katkı sağlama fonksiyonu bulunmaktadır. İşsiz bireylere girişimcilik eğitimi başta olmak üzere mikro kredi ve proje destekleri sağlanarak işsizliğin azaltılmasına ve bireysel motivasyonların ön plana çıkarılmasına önemli katkılar sağlanacaktır.

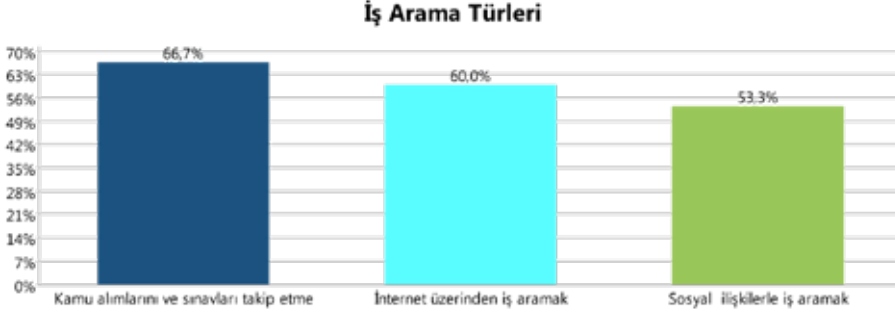
4.4. İş Arama Yolları Bulguları

İşsizliğin önlenmesinde iş arayanla işçi arayanın zamanında buluşması önemli bir beşeri ve ekonomik sermaye birikimidir. Bu buluşmanın zamanlamasını da doğru iş arama kanalları oluşturmaktadır. İşsiz bireylerin işe ulaşmada sık kullandığı yöntemleri katılımcılarda yüksek oranda kullanmıştır. Katılımcılar

%66,7 oranında işsizliğin çözümünü kamu istihdamında ve kamu memur alım sınavlarında görmektedir. Kamu alımlarını ve sınav takip süreçlerini devlette farklı meslekte olsa şartları sağlayan tüm işler için iş arama yolu olarak görmüşlerdir. İnternet üzerinden iş arama oranı da %60 seviyesindedir. Katılımcılar %53,3 oranında sosyal çevre ilişkileriyle iş aramaktadır. Katılımcıların iş arama sürecinde kamu alım beklentisinin yüksek olmasından dolayı iş arama yöntemlerine daha zayıf baktıkları öne çıkmaktadır.

Grafik 7. İş Arama Yolları

Katılımcılardan bazılarının iş arama yollarına yönelik görüşleri şu şekildedir:

M 1: İş bulmak için gerekli tüm ilanları hemen hemen her gün kontrol ediyorum. Şahsi müracaat veya online müracaat kullanıyorum. Fazlasıyla iş aradığımı düşünüyorum ama sonuç her zaman ki gibi hüsrandır.

M 8: İnternet sitelerinden sürekli bulunduğum ildeki iş ilanlarına bakıyorum. Özel hastanelere ilanları ya da çalışan ihtiyaçları olmamalarına rağmen cv bırakıyorum. Özel ambulans şirketlerinden bazılarına ulaşarak cv göndermek istediğimi belirtmeme rağmen çalışan ihtiyacı olmadıkları gerekçesiyle olumsuz dönüş alıyorum. Buna rağmen mail olarak **çoğuna** cv mi gönderdim.

M 12: Yolun sonunda memur olma hayalim olduğu için iş aramıyorum. Pandemi de verdiğim emeklerin karşılığını alabileceğim bir işin var olduğunu düşünmüyorum.

Katılımcıların görüşlerine göre iş arama yollarını aktif şekilde kullandıkları anlaşılmaktadır. Günün sosyoekonomik sorunlarından, artan işgücünden ve azalan istihdam talebinden iş arama kanallarının olumsuz şekilde sonuçlandığı ve işsizlik sürelerinin arttığı gözlenmektedir.

4.5. Mesleki İşsizliğe Yönelik Çözüm Önerisi Bulguları

Sağlık hizmetinin sunumu ülkemizde sosyal devlet ilkesi doğrultusunda temel hak olarak kamu tarafından sunulduğu için sağlık mesleği mensupları da öncelikle kendilerini kamu çalışanı olarak görmek istemektedirler. Katılımcılarda %66,7 oranında kamu istihdamını vurgulamışlardır. Mesleki işsizlikte %40 oranında kamu da alımlarda adaletli branş dağılımının olmadığı ve %33,3 oranında ise hemşire atamalarının fazla olduğunu ve çalışma alanı ayırt etmeksizin her alanda görevlendirilmelerinin diğer sağlık mesleklerinin çalışma alanlarını azalttığını düşünmektedirler. Katılımcılar %26,7 oranında üniversite de sağlık bölümlerine ihtiyacın ve atamaların üzerinde alım yapıldığını bundan dolayı öğrenci fazlalığının işsiz mezun yığılmalarına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılar %6,7 oranında özel sektörün işsizliğin önlenmesinde desteklenmesini ve personel alımlarını artırmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar %6,7 oranında emeklilik yaşının öne çekilmesi, emekliliğin teşvik edilerek kamu da iş açığı oluşturulması sonrası kamu alımlarının artarak işsizliğin çözüme kavuşacağını ifade etmişlerdir.

Grafik 8. Sağlık Hizmetlerinde İşsizliğe Çözüm Önerileri

Katılımcılardan bazılarının sağlık mesleklerindeki genç işsizliğin önlenmesine yönelik çözüm önerileri şu şekilde dile getirmişlerdir:

M 10: Mesleğimle ilgili işsizliğin çözümünde her şey devlete bağlı yeterli alımın olmadığını düşünüyorum. Daha fazla 112 istasyonu açılmalı ve acillerde hemşirelere değil paramediklere yer verilmeli artık onca işsiz mezuna son verilmeli.

M 13:Özel ve devlet üniversiteleri olarak alttan gelen binlerce yeni mezun oldukça ve alım bununla paralel artamayacağı için işsizlik daha da artacaktır. Bu kadar kontenjan alınmamalı. Bölüm prestijini artırmak adına önlisansdan lisansa çevrilip üniversiteye alınan öğrenci sayısını dolayısıyla mezun sayısını azaltarak önceki dönemde atama bekleyenleri atayıp denge sağlanabilir.

M 15:Sağlık bakanlığının alımlara ağırlık vermesi gerekiyor. Okullara sağlıkçı alınması gerekiyor. Özel hastane sahiplerinin bizi işe almadıkları sürece deneyim elde etmemizin imkansız olduğunu anlamaları gerekiyor. Sağlık bakanlığının özelde çalışan sağlıkçıların da bir sağlıkçı olduğunu, onlara da belirli haklar verilmesi gerektiğini anlaması gerekiyor. Yeni mezun sağlıkçılara özelde çalışacakları süre boyunca örneğin ilk 2 ay sigorta ve maaş desteği verilerse özel hastaneler belki deneyimsiz çalışan almaya razı olabilirler, fakat bunu da suistimal ederler mi bilmiyorum...?

Katılımcılar görüşlerinde de ifade ettikleri üzere son yıllarda ülkemizde en popüler mesleklerden biri haline gelen fakat hızlıca mesleki işsiz yığılmasına da neden olan sağlık alanında eğitimlerin ve istihdamın plansız yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Mesleki ihtiyacın doğru tespit edilerek ve insanın yaşamına dokunan temel alanlardan birisi olarak sağlık eğitiminde kaliteden taviz verilmeden, yeterli mezun ve istihdam sayısına ulaşmak ancak doğru bir planlama ile mümkün olabilir. Hali hazırda bu üniversitelerin sağlık alanları tekrar gözden geçirilerek çağın ihtiyaçlarına yönelik programlanabilir. Sağlık turizmi ülkemizde gelişmeye bekleyen bir alan olarak gerekli yatırım ve teşviklerle güçlendirilip işsizliğin önlenmesine de katkı sağlayabilir.

SONUÇ

Sağlık alanı mezuniyeti sonrası işsizliği deneyimleyen hemşire, fizyoterapist, paramedik ve tıbbi sekreter bireylerle yapılan bu araştırma işsizliği; ekonomik yoksunluk, yaşamlarında temel sorun, hayatlarını erteleme ve toplumdan dışlanma nedeni tanımlamıştır. İşsizliğin zıttı olarak iş yaşamı ise katılımcılar tarafından; yaşam kaynağı, ekonomik bağımsızlık ve para kazanma aracı olarak algılanmıştır. İşsizliği deneyimleyen insanlarda birçok olumsuz içsel ve dışsal tepkiler oluşmaktadır. Araştırmada içsel tepkiler olarak bireyler; çaresizlik duygusu, tükenmişlik hissi ve aynı oranda içlerine kapanma isteği duymuşlardır. İşsizliğin onları depresyona iten bir süreç olduğunu, özgüven kaybına neden olduğunu,

aile ve çevresine karşı işsizliğinden dolayı mahcup olduklarını, ailesinin eğitim aşamasında sağladığı desteği karşılayamamanın verdiği utanç duygusu içerisinde olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca intihar etme isteği içine girdiğini ifade eden katılımcılarda olmuştur.

Araştırma da katılımcıların; yüksek oranda mesleklerini yapacaklarına dair ümit beslememekte ve farklı bir mesleğe yönelme arayışında olduklarının sonucuna ulaşmıştır. Araştırmada çoğunluğun kamu alımlarını ve sınavları takip ettiklerine ulaşılmıştır. İş arama yolu olarak öncelikle internette olmak üzere sosyal çevre ilişkileriyle iş arama kanallarını kullandıkları ortaya çıkmıştır. Katılımcıların iş arama sürecinde kamu alım beklentisinin yüksek olmasından dolayı iş arama yöntemlerine daha zayıf baktıklarını belirtmek gerekmektedir. Araştırmadan çıkan sonuca göre sağlık alanında işsizliğin önlenmesi için; kamu istihdamının artması, kamu da alımlarda adaletli branş dağılımının oluşturulması, sağlıkta öğrenci fazlalığının işsiz mezun yığılmalarına neden olduğundan kontenjanların azaltılması, özel sektörün işsizliğin önlenmesinde desteklenmesi ve emeklilik yaşının öne çekilerek emekliliğin teşvik edilmesi gerekmektedir.

Araştırma, sağlık alanında genç işsizliğinin yoğun olduğu meslek grupları üzerinde nitel yöntemle yapılmıştır. Araştırmanın genelleştirilebilmesi amacıyla nicel yöntemlerle ve farklı meslek gruplarında uygulanabilir. Sağlık alanında istihdam fazlası mezunun işgücünde nasıl değerlendirilebileceği üzerine ve işsiz mezunların psikolojik iyi oluşlarının artırılmasına yönelik araştırmalar yapılabilir. Gelecek araştırmalarda üniversite bölüm ve kontenjanlarının işsizlikle olan ilişkisi araştırılabilir. Ayrıca işsizlik olgusunun inşa edeceği sağlık hizmetlerinde emek mobilitesi ve beyin göçüne yönelik öncü araştırmalar gerçekleştirilebilir. Sağlık hizmetlerinde çalışanların fazla mesai ve iş yükünü hafifletebilecek ve var olan işsizlere ekonomik fayda yaratarak iş yaşamına entegrasyonunu kolaylaştıracak kısmi süreli ya da part-time çalışma imkanları kamu ve özel sektör açısından tartışılabilir. Sonuç olarak Türkiye’de 2000’li yıllar sonrası sağlık yatırımlarının artmasıyla istihdam kaynağı olarak görülen yükseköğretimin sağlık alanları, bu fonksiyonundan hızla uzaklaşmaktadır. Genç işsizliği dünyada olduğu gibi ülkemizde de her geçen gün artan olumsuz bir durumdur. Genç işsizliğinin artışının önlenmesi için sağlık hizmetlerinde insan kaynakları politikalarının, yeniden sorgulanmasında ve tartışılmasında fayda görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AA, (2017). Türkiye Avrupa'nın En Genç Ülkesi. 25.09.2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-avrupanın-en-genc-ulkesi/924019> adresinden erişildi.
- Akçay, S, & Alpoğlu, İ. (2020). “Sosyal Hizmet Uzmanlarının İşsizlik Deneyimleri”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(1), 47-69.
- Al-Motlaq, M., Azar, N. & Squires, A. (2017). “Part-Time Employment In Jordan As A Nursing Policy Solution”, *International Nursing Review*, 64(1), 69-76.
- Arastaman, G., Öztürk Fidan, İ., & Fidan, T. (2018). “Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlilik: Kuramsal Bir İnceleme”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 37-75.
- Azazi, H. & Savrul, M. (2019). “The Effects Of Political Risk And Economic Policy Uncertainty On Foreign Direct Investments: A Panel Cointegration Analysis For Selected Eu Countries”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 14(1) , 87-100.
- Bayraktar, S., & İncekara, A. (2013). “Türkiye'nin Genç İşsizlik Profili”, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 4(1), 15-38.
- BBC, (2017). Sağlıkçılar Uyarıyor: 470 Bin Diplomalı Sağlıkçı Atanmayı Bekliyor. 12.09.2021 tarihinden <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42416586> adresinden erişildi.
- Castro-Palaganas, E., Spitzer, D. L., Kabamalan, M. M., Sanchez, M. C., Caricativo, R., Runnels, V., ... & Bourgeault,

SAĞLIK HİZMETLERİNDE GENÇ İŞSİZLİĞİ SORUNUNA FENOMENOLOJİK BİR YAKLAŞIM
A Phenomenological Approach to The Problem of Youth Unemployment in Health Services

- I. L. (2017). "An Examination Of The Causes, Consequences, And Policy Responses To The Migration Of Highly Trained Health Personnel From The Philippines: The High Cost Of Living/Leaving - A Mixed Method Study". *Human Resources For Health*, 15(1), 1-14.
- Çivilidağ, A. (2019). "İşsizlik Sorununa Fenomenolojik Bir Yaklaşım: Üniversite Mezunu Genç İşsizlerin Görüşlerine Göre İşsizlik Sorunu", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 9(2), 197- 217.
- Ekin N. (1980). "Gençlerin İşsizlik Sorunu" *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 18(1), 39-50.
- İLO, (2021). Genç İstihdamı. 01.09.2021 tarihinde <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/youth-employment/lang--tr/index.htm> adresinden erişildi.
- Karataş, Z. (2017). "Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi", *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1) , 68-86.
- Keskin Demirer, D. (2016). "Yükseköğretimin Emek Piyasası'nda Değersizleştirilmesi: Yeni Mezunların Deneyimleri Işığında Tartışmalar ve Çözüm Arayışları", *Çalışma ve Toplum*, 2(49), 809-825.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar I-II*. Cilt (5. Basım). İstanbul Yayın Odası, İstanbul.
- OECD, (2021). Genç İşsizlik Oranı. 02.09.2021 tarihinde <https://data.oecd.org/chart/6h0m> adresinden erişildi.
- Özgül, B. (2018). "Türkiye'de Önlisans Düzeyinde Sağlık Eğitimi ve Geleceği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(21), 129-144.
- Pernice, R. (1996), "Methodological Issues In Unemployment Research: Quantitative And Or Qualitative Approaches?", *Journal Of Occupational And Organizational Psychology*, 69(1), 339-349.
- Peters, K., & Jackson, D., (2013). "New Graduate Nursing Unemployment: A Threat To The Future Health Care Workforce", *Contemporary Nurse*, 44(2), 130-132.
- Rou, S. K., Nadarajan, P., Awee, A., Lazim, C. S. L. M., & Keong, L. E. (2016). "Nurse Unemployment in Malaysia: A Proposed Conceptual Framework and Methodology", *International Journal of Commerce & Business Studies*, 4(4), 01-13.
- Şaşmaz Ataçocuğu, M., & Zelyurt, M. (2017). "Spor Bilimleri Fakülteleri Mezunlarının İşsizlik Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Özel Sayı(1), 70-97.
- Silva, D.A., & Marcolan, J.F. (2015). "Unemployment and Psychological Distress in Nurses", *Rev Bras Enferm*, 68(5), 493-500.
- Taş, H., Küçüköğlü, M., & Demirdöğmez, M . (2018). "Türkiye'de Genç İşsizliği Sorunu ve Alternatif Çözüm Önerileri", *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7 (18), 279-294.
- Tokol, A., & Alper, Y. (2012). *Sosyal Politika (2. Baskı)*. Dora Yayınevi, Bursa.
- Topcu, M., & Biçimveren, L. (2020). "Türkiye'de Bölgesel Genç İşsizlik: Belirleyiciler Cinsiyete Göre Değişken mi?", *Journal of Economic Policy Researches*, 7 (2) , 51-67.
- TÜİK,(2020). Türkiye İşgücü İstatistikleri Haber Bülteni 15.08.2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/In dex?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-2020-37484&dil=1> adresinden erişildi.
- Wiskow, C., Albrecht, T., & Pietro, C. (2010). *How To Create An Attractive And Supportive Working Environment For Health Professionals*. In *Health Systems And Policy Analysis; WHO Regional Office for Europe and European Observatory on Health Systems and Policies: Copenhagen, Denmark*,
- Yıldırım, A, & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. Baskı)*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Zeng, Q. (2012). "Youth Unemployment And The Risk Of Social Relationship Exclusion: A Qualitative Study In A Chinese Context", *International Journal of Adolescence and Youth*, 17(2-3), 85-94.

SOSYO-EKONOMİK KALKINMADA KADIN GİRİŞİMCİLER VE İŐİLETMELERİ

Women Entrepreneurs and Businesses in Socio-Economic Development

ÖZET

Girişimcilik, birçok alanla doğrudan veya dolaylı etkileşim içinde olan oldukça geniş bir sahaya ilişkilidir. Bu alanın etkili bir şekilde yönetilebilmesi için en önemli kriter ulusal ve bölgesel aktörler arasındaki etkileşim ve tamamlayıcılığın koordineli biçimde yönetilmesidir.

Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler girişimcilik üzerine yürüttüğü politikalarda özellikle çalışma hayatında ağırlıklı olarak yer alan kadınların ekonomiye kazandırılması konusunda hassas davranmaktadır. Bu konuda atılan adımlarda gelişmiş ülkelerde kadın girişimcilerle ilgili yapılan araştırmalar ve yürütölen politikalar, gelişmekte olan ekonomilere yol gösterici nitelik taşımaktadır. Ele alınan çalışmada da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kadın girişimcilerin durumu analiz edilerek Türkiye'deki kadın girişimciler KOSGEB üzerinden değerlendirilmiştir. 2012-2020 yıllarını kapsayan süreçte KOSGEB 'ten destek alan kadın girişimcileri destekleyen kurum ve kuruluşlar, işletmelerin türleri, teknoloji grupları, destek aldıkları programlar, nace kodlarına göre faaliyet gösterdikleri sektörler, kadın/erkek girişimci potansiyeli ve desteklerden yararlanma oranları belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan veriler Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına bağlı olan T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığına (KOSGEB) aittir.

Anahtar sözcükler: Gelişmiş Ülkeler, Gelişmekte Olan Ekonomiler, Kadın Girişimciler, KOSGEB

JEL Kodu: J16, L26, M00

ABSTRACT

Entrepreneurship includes a very broad policy area that interacts directly or indirectly with many policy areas. The most important criterion for the effective management of this area is the coordinated management of interaction and complementarity between national and regional actors.

Both developed and developing countries, in their policies on entrepreneurship, are sensitive to the inclusion of women, who are predominantly involved in working life, into the economy. In the steps taken in this regard, the researches and policies carried out on women entrepreneurs in developed countries are guiding the developing economies. In the study discussed, the situation of women entrepreneurs in developed and developing countries was analyzed and women entrepreneurs in Turkey were evaluated through KOSGEB. In the process covering 2012-2020, institutions and organizations that support women entrepreneurs receiving support from KOSGEB, legal types of businesses, technology groups, types of programs they receive support, sectors in which they operate according to nace codes, female/male entrepreneurial potential and rates of benefiting from supports have been determined. The data used in the study are provided by the Ministry of Industry and Technology of the Republic of Turkey. It belongs to the Small and Medium Enterprises Development and Support Administration (KOSGEB).

Keywords: Developed Countries, Developing Economies, Women Entrepreneurs, KOSGEB

JEL Codes: J16, L26, M00

Seda SAĞLAM YÜREK TAŞDEMİR,

Dr.

sağlamyurekseda@gmail.com

0000-0002-1162-9037

1. GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik kalkınma yada büyümesi, girişimcilerin yeni işletmeler yaratmasına, insanlara çeşitli ürün ve hizmetler sağlamasına, rekabeti yoğunlaştırmasına, teknolojik değişim yoluyla verimliliği arttırmasına ve bireysel yaşamları birçok düzeyde olumlu etkilemesine bağlanmaktadır (Amorös, vd., 2014: 11). Girişimciliğin, yaratıcılık ve rekabet gücü yardımıyla ekonominin üretkenliğini, kapasitesini ve büyüklüğünü arttırdığı düşünülmektedir (Acs vd., 2008; Zanjirchi vd., 2019).

Girişimciliğin ekonomik kalkınmadaki rolü yeni araştırılan bir konu değildir. Fakat kadın girişimcilerin ekonomik kalkınmadaki önemi henüz ayrıntılı olarak araştırılmamıştır. Bu çalışmada farklı gelişmişlik düzeyindeki ekonomilerin kadın girişimciler üzerindeki etkileri incelenerek literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Kadın girişimciliği, hem kadının toplumdaki konumu hem de aynı toplumdaki girişimciliğin rolü ile ilgilidir. Kadınlar, erkeklerle aynı fırsatlara erişimlerini sağlamak için aşılması gereken belirli engellerle (aile sorumlulukları gibi) karşı karşıyadır. Özellikle, bazı ülkelerde kadınlar mülk sahibi olma ve sözleşme yapma konusunda engellerle karşılaşabilmektedir (OECD, 2004: 6).

Karşılaştıkları engellere rağmen bütün dünyada kadın girişimcileri, girişimci olmaya iten en önemli unsurlar işsizlik ve gelir elde etme ihtiyacıdır. Sayılabilecek diğer unsurlar arasında ise esnek çalışma ihtiyacı, hayatını kontrol etme arzusu ve kendi patronu olma isteği, maddi anlamda beklenen özgürlük, hırs, yaşam şartlarını arttırma isteği, kişisel gelişim beklentisi yer almaktadır. Kadınları girişimciliğe yönlendiren bu unsurların birçoğu ortak olsa da ülkeden ülkeye ya da kültürel şartlara bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Şüphesiz kişiler buldukları toplumun kültürel değerlerinin yüklenicisidir. Toplulardaki gelişmişlik düzeyi de girişimcilik anlayışını yakından etkilemektedir (Durak, 2011:195; Keskin, 2014:75).

Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre girişimciliğin getirdiği fırsat eşitliği değişse de kadınların girişimci olma yolunda yaşadığı zorluklar hemen hemen birçok ülkede gündeme gelmektedir. Buna rağmen kadın girişimcilerin fazla olduğu toplumlarda, istihdam fırsatları, kişisel ve sosyal refah düzeyi, ekonomik büyüme ve kalkınma artmaktadır. Kadın girişimciliğinin yetersiz olduğu toplumlarda ise kadınların ekonomik refahı, ülkenin ekonomik büyüme ve gelişmesinden olumsuz etkilenmektedir (Müftüoğlu ve Durukan, 2004: 45).

Kadın girişimciliği konusunda ülkemizde henüz çok sağlıklı veriler bulunmamaktadır. Yavaş yavaş gelişen bir konu olması sebebiyle yapılan teorik ve ampirik araştırmaların yeterli düzeyde olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. (Gül, 2014).

Kadın girişimciler üzerine yapılan çalışmalar, genellikle kadınların sosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesi, iş kurma nedenleri, işi kurma ve sürdürme eğilimleri üzerinde odaklanmaktadır (Özkaya, 2009: 58)

Bu çalışmada kadın girişimciliğine değişik bir bakış açısı sergilenmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'deki kadın girişimcilerin ekonomideki yeri ve işletme özelliklerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmada ilk olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerdeki kadın girişimciliğinin durumu incelenmiş, ardından da Türkiye'deki kadın girişimcilerin ekonomideki önemi vurgulanarak, 2012-2020 yılları arasında KOSGEB tarafından desteklenen kadın girişimcilerin profili analiz edilmiştir.

2. GELİŞMİŞLİK DÜZEYİNİN KADIN GİRİŞİMCİLİĞE YANSIMASI

Ekonomilerin en önemli oyuncularını olan girişimciler, genellikle "kendi küçük işini kuran kişiler" olarak tanımlanmaktadır (Lee, 2015: 156). Bu sebepten dolayı ülkeler, girişimcilik ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi anlama politikası yapıcılar için üzerinde durulması gereken bir konu haline gelmiştir (Wennekers, vd., 2010:170).

Ülkelerin üretime dayalı işleyen bir yapı kurmalarının ve dışa bağımlılıktan kurtulmalarının en önemli yolu kapsamlı ve donanımlı girişimcilikten geçmektedir. Bu yönü ile değerlendirildiğinde girişimcilik, ekonominin gelişmesinde ve kalkınmanın sağlanabilmesinde etkili bir araçtır. Dünya'da ülkelerin ekonomisi üzerine yürütülen yeniden yapılanma eğilimleri de genel olarak girişimcilik üzerine inşa edilmeye çalışılmaktadır (Uzkurt, 2020). Çünkü girişimciliğin önemi hem gelişen hem de geliştirmekte olan ülkeler için büyüktür. Girişimciliğin bu denli önemli olması; girişimciliğin zenginlik üretmesine, yenilik ve değişim için bir araç olarak hizmet etmesine ve uluslararasılaşma sürecinde başarılı kılmasına bağlanmaktadır (Kaygın, vd., 2014).

Sonuç olarak girişimcilere, daha fazla ilgi gösterilmesi, yeni iş olanakları sunulması ve kadın girişimcilerin yeni iş kurma faaliyetlerinin arttırılmak istenmesi son derece doğaldır (Lee, 2015: 156).

Dünya Bankasının Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde (KOBİ) Kadın Girişimciliği Raporuna göre, yoksulluğun azaltılmasında, rekabetçi ve etkin piyasaların oluşturulmasında girişimcilik geliştirmekte olan ülkelerde gelişme ve kalkınmanın motoru olarak değerlendirilmiştir (Mwangi, 2012).

Bu sebeple kadın girişimciler, geliştirmekte olan ekonomileri modernize etmede ve geçiş ekonomilerinde kurumsal gelişmeyi kolaylaştırmada oynadığı rol giderek önem kazanmaktadır (Hisrich ve Öztürk, 1999: 114).

Özellikle geliştirmekte olan ülkelerde; eğitim seviyesinin düşüklüğü, toplumsal önyargılar, cinsiyet eşitsizliği gibi faktörlerin giderek kadınların aleyhine işlediği yönündeki bulgular kadının ekonomik kalkınmadaki rolü ve fonksiyonunu gündeme getirmiştir. Bu olgununda sadece kadının girişimcilik faaliyeti ile aşılabileceği ifade edilmiştir (Lashgarara vd., 2011).

Fakat geliştirmekte olan ülkelerde kadın girişimciliği, gelişmiş ülkelerdeki kadın girişimciliğinden niteliksel olarak farklı olduğu bilinmektedir. Örneğin geliştirmekte olan ekonomilerde piyasa ekonomisine uyum sağlamak için değişimler ve gelişimler sürmektedir. Bu değişimlerle kadınların toplumdaki konumları da etkilenmektedir. (Stoyanovska, 2001).

Geliştirmekte olan ülkelerde yoksulluk, düşük örgün eğitim düzeyleri ve düşük sosyal statüye sahip kadınların birleşimi, girişimcilik yapan kadınlar için özel zorluklar yaratmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde, kadınlar erkeklerle aynı eğitime ve işlere erişebilmesine rağmen aradaki farklılıklar hala devam etmektedir. (OECD, 2004: 10).

Kadınların ekonomiden ve toplumsal olanaklardan yararlanma durumları ülkelerin gelişmişlik ve azgelişmişlik düzeyleri ile ilişkilendirilse de genel olarak tüm toplumlar da kadınlar, erkeklerin gerisinde kalmışlardır (Kakıcı vd., 2007:21).

Bu konu üzerine GEM tarafından yapılan çalışmada, 59 ülkenin kadın erkek girişimci sayısı değerlendirilmiş ve sonuç olarak ülkelerin sadece birinde kadın girişimcilerin erkek girişimcilerden fazla olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın raporlarına göre;

- Kadınların algıladığı girişimcilik fırsatları girdi koşullarına dayalı ekonomilerde, gelişmiş ekonomilere nazaran daha yüksektir. Ekonomik refah düzeyi arttıkça kadınların girişimcilik fırsat algısı azalmaktadır.
- Erken evre kadın girişimcilerin oranı yenilikçiliğe dayalı ekonomilerde % 4, verimliğe dayalı ekonomilerde % 10, Girdi koşullarına dayalı ekonomilerde ise % 20 civarındadır (Kelley, vd., 2010).

Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kadınlar Kalkınma Fonu gibi uluslararası kuruluşların araştırmaları geliştirmekte olan ülkelerdeki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ekonomik büyüme ve kalkınmaya engel teşkil ettiğini ifade etmektedir (Baltacı, 2011:61). Bu sebeple Cinsiyet eşitsizliği konusu, geliştirmekte olan ülkeleri kadın girişimciliğin geliştirilmesi üzerine oluşturulan politikalar ve programlarla pratik çözümler bulmaya yöneltmektedir (Stefan, vd. 2021).

Öte yandan hemen hemen bütün ülkelerde de cinsiyet eşitsizliğine karşı alınan önlemler kadınların girişimciliğe teşvik edilmesine ve ekonomiye kazandırılmasına olanak tanımaya başlamıştır. Nitekim ülkelerin ve uluslar üstü kurumların da eşitlik etmesi ile kadın girişimciliğine her geçen gün daha fazla destek verdiği görülmektedir. Böylece girişimcilik, cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında ve kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesinde anahtar unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre kadın girişimciler;

- Gelişmekte olan ekonomilerde kadın girişimciler işe başlamada ekonomik faktörlerle motive olurken, gelişmiş ekonomilerde sosyal faktörlerle bir işe başlamak için motive olmaktadır.
- Gelişmekte olan ekonomilerde kadın girişimciler öncelikli olarak şirket sahibini tatmin etmeyi amaçlarken, gelişmiş ekonomilerde hissedarları tatmin etmeyi amaçlamaktadır (Solesvik, vd., 2019).

3. TÜRKİYE'DEKİ KADIN GİRİŞİMCİLER

Türkiye, kadınların mesleki ayrımın üstesinden gelmek ve ekonomik kalkınmaya katılmak için serbest mesleği araç olarak kullandıkları geliştirmekte olan bir ülkedir (Hisrich ve Öztürk, 1999).

Gelişmiş ve geliştirmekte olan birçok ülkelerde girişimciliğin özendirilmesine özel bir önem verildiği gibi Türkiye'de de girişimciliğin bireysel/kurumsal düzeyde geliştirildiği yaygın hale getirildiği ve teşvik edildiği bilinmektedir (Tamer, 2013: 650).

Türkiye, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Global Girişimcilik İzleme Raporu'na (2019) göre, erken-aşama girişimcilik aktivitesi toplamında 48 ülke içinde 15. sıradadır. Kuzey Amerika ve Avrupa bölgesi içinde ise 3.sırada yer almaktadır. Türkiye, Global Girişimcilik İzleme Raporuna göre, erken-asama aktivite toplamında iyi bir konuma sahip olmasına rağmen kadın girişimcilerin erkeklere oranı açısından geride kalan 6 ülkeden biri konumundadır (KAGİDER, 2019).

Mastercard Kadın Girişimciler Endeksine (2020) göre ise Türkiye kadın girişimci oranının en düşük olduğu Japonya, Hindistan, Bangladeş, Suudi Arabistan, Cezayir, Mısır ve Tunus gibi ülkeler arasında yer almaktadır. Bu ülkelerde kadınlar iş dünyasının liderlerinin sadece % 6-15'ini temsil etmektedir. Bu ekonomilerde, kadınlar, iş fırsatlarının olmaması, devlet desteği ve finansmana ve sermayeye erişim gibi derinlere kök salmış sosyokültürel ve ekonomik ve finansal kısıtlamalar nedeniyle geride kalmaya devam etmektedir (MIWE, 2020).

Türkiye'nin ekonomik açıdan büyümesi ve kalkınmasının sağlanabilmesi adına kadınların iş gücüne katılımının artırılması önemli bir politika aracı olarak değerlendirilmektedir. 2025 yılı tahminlerine göre Türkiye'deki kadınların iş gücüne katılım oranı OECD ortalaması olan %63'e çıkması halinde, ülkenin GSYH'sinin %20 yani ortalama olarak 200-250 milyar dolar dolaylarında artabileceği ifade edilmektedir (İKV, 2019: 14).

Gelişimin sağlanması için Türkiye'de hükümetler, maliye ve ekonomi politikalarının araçlarını kadın girişimcilerin tespit ve teşvik edilmesi, teknik ve finansal açıdan desteklenmesi, eğitilmesi, işletmelerinin sürekliliğinin sağlanması için uygun ortamların yaratılması şeklinde kullanmaktadır.

Kadın girişimcilere yönelik oluşturulan politikalarda ve çalışmalarda gelişmiş ülkelerin, OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü), BM (Birleşmiş Milletler), AB (Avrupa Birliği) gibi uluslararası kuruluşların etkileri görülmektedir (Özgül, 2019). Ayrıca Türkiye'de kadın girişimcilerin desteklenmesi üzerine yürütülen politikalar özellikle gelişmekte olan ülkelerde yürütülen ihracata yönelik kalkınma stratejileri ile paralel bir şekilde yürütülmektedir (Tamer, 2013).

3.1. 2019-2023 Yıllarını Kapsayan Kalkınma Planında Yer Alan Kadın Girişimciler

Türkiye'de kadınların iş gücüne katılımlarını sağlamak adına verilen destekler ve oluşturulan politikalarla ülkenin her kesiminde yaşayan kadınlara ulaşılmaya çalışılmaktadır (Abacı, vd., 2014). Ayrıca uygulanan kalkınma planlarında ve politikalarda kadın girişimcilere her geçen gün daha fazla yer verilerek kadınların işgücüne katılımı desteklenmektedir.

2019-2023 yıllarını kapsayan kalkınma planında, kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığı önlemek, kadınların toplumsal hayatın tüm alanlarında hak, fırsat ve imkânlardan eşit biçimde yararlanmalarını ve güçlenmelerini sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında yürütülmesi kararlaştırılan politika ve tedbirler ise;

- Kadınların ekonomik ve sosyokültürel hayatın yanı sıra karar alma mekanizmalarının her seviyesine katılımını sağlamak,
- Kadınların istihdamlarını artırıcı ve işgücü piyasasına katılımlarını kolaylaştırıcı uygulamalar geliştirmek,
- Kadınların ekonomik faaliyetlerinin geliştirilmesi için kadın girişimcilere iş geliştirme süreçlerinde danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunarak, verilen desteklerde kadınları öncelikli hale getirmek,
- Kadınların sosyoekonomik hayatta güçlenmelerine yönelik araştırmalar yaparak projeler yürütüp, eğitimler vermek,
- Kadınların dijital ortamlardaki ekonomik faaliyetlerinin geliştirilmesini hedefleyen mekanizmalar oluşturarak Girişimci kadınların e-ticarete güçlenmelerini sağlamaya yönelik eğitim programları ve seminerler düzenlemek,
- Kadın girişimciliğinin kırsal bölgelerde arttırılmasına yönelik destek mekanizmaları sağlamak,
- Kadınlar tarafından kurulan kooperatiflere yönelik; eğitim, girişimcilik ve danışmanlık gibi alanlarda sunulan destekleri yaygınlaştırılarak, gerekli hukuki düzenlemeler yapmak suretiyle kadınların kooperatif kurmalarını kolaylaştırmak,
- Kadınların ekonomik yaşamda etkinliğinin artırılması için illerin farklı işgücü ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, staj, eğitim, işbaşı eğitimi gibi uygulamaların etkin olarak devam etmesini sağlamak,

- Kadın ve genç girişimciler başta olmak üzere yetişkin nüfusun yaygın eğitim kurslarına erişimini sağlayarak mesleki eğitim programlarını katma değeri yüksek yerel ürünler baz alınarak programlamak (11. KP, 2019) şeklindedir.

Plan dönemi kapsamında, kadın istihdam oranının 2023 yılına kadar %39'a, kadınların işgücüne katılım oranının %38,5'e, kendi hesabına çalışanlar içindeki kadın oranının %20'ye, işveren olarak çalışanlar içindeki kadın oranının %10'a çıkarılması hedeflenmiştir (Bakanlığı K, 2018).

3.2. Kadın Girişimcileri Destekleyen Kurum ve Kuruluşlar

Kadınlar iş hayatında daha belirgin rol oynamaları ve ülke ekonomilerine katkıda bulunmaları için desteklenerek farklı özelliklere sahip programlarla geliştirilmektedir. Özellikle özelleştirmenin yoğun bir biçimde yaşandığı ve devleti küçültme politikasının izlendiği yıllardan itibaren kadın ve erkek girişimciler iş hayatına atılma konusunda hem devlet hem de sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenmektedir (Karadal, vd., 2018).

Türkiye' de kadın girişimciliğinin arttırılmasına öncülük eden politikaların yanı sıra kadın girişimcilere destek verilmesi, sayılarının artırılması, kapasitelerinin geliştirilmesi gibi amaçlara yönelik faaliyet gösteren birçok kurum ve kuruluş bulunmaktadır. Kadın girişimciliğini destekleyen kurum ve kuruluşların kadın istihdamını arttırma, mesleki eğitim verme, kadınlara yönelik hukuki destek sağlama, finansal destekler sunma gibi girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Bu girişimler kadınların toplum içinde bağımsız hareket etme olgusunu güçlendirerek ekonomik özgürlük sağlamasına olanak tanıyacaktır.

Tablo 1. Kadın Girişimcilere Destek Veren Kurum ve Kuruluşlar

1 Kamu Kurum ve Kuruluşları	Uluslararası Kuruluşlar	Sivil Toplum Kuruluşları
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)	Mesleki Eğitim ve Küçük Sanayi Tesisi Vakfı (MEKSA)
Ticaret Bakanlığı	Avrupa Birliği "İşletmelerin ve KOBİ'lerin Rekabet Edebilirliği Programı" (COSME)	TOBB Kadın Girişimciler Kurulu
Tarım ve Orman Bakanlığı	Dünya Bankası	Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV)
Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü	Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)	Türkiye Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER)
Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)		Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı (KEDV)
Kalkınma Ajansları		Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkezi Birliği (TESKOMB)
İl Özel İdarelerinin Kadınlara Yönelik Mikro Kredi Uygulamaları		Avrupa Birliği Türkiye İş Geliştirme Merkezleri Ağı (ABİGEM)
Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB)		Kadınlara Dayanışma Vakfı (KADAV)
Türkiye İş Kurumu		Girişimci İş Kadınları Derneği (ANGİKAD)
Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK)		

Kaynak: Durukan, 2021:28

Tablo 1’de Türkiye’de kadın girişimcilere destek sunan uluslararası, kamu ve sivil toplum kuruluşları gösterilmiştir. Kadın girişimcilere destek sunan bu tür kuruluşlar, AB ve ABD’de kadın girişimciliğini destekleyerek sayısal yoğunluklarından güç kazanıp hükümetler üzerinde sosyal ve siyasi baskı oluşturmaktadır. Kuruluşların bu tür tutumları kadın girişimciliğinin önünü açacak yasal süreçleri hızlandırmada aktif rol oynamaktadır (Bakırcı,2011:210).

Türkiye ekonomisi ağırlıklı olarak küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin bulunduğu yapıya sahiptir. Bu sebepten işletmelere verilen desteklerin ve girişimciliğin gelişmesi için sunulan teşviklerin büyük bir kısmı Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına bağlı olan T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından verilmektedir.

KOSGEB Türkiye’deki küçük ve orta ölçekli işletmelerin etkinliğini, ekonomideki rolünü, rekabet güçlerini artırmak ve sanayide, entegrasyonu ekonomik gelişmelere uygun şekilde gerçekleştirmeyi kendine amaç edinen kamu kurumudur (Resmi Gazete, 2017).

6. YÖNTEM

Bu çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kadın girişimcilerin durumu analiz edilerek Türkiye’deki kadın girişimciler KOSGEB üzerinden değerlendirilmiştir. Analizde kullanılan veriler Türkiye’nin en geniş ve kapsamlı desteklerini sunan kamu kuruluşu Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme Başkanlığı (KOSGEB) tarafından elde edilmiştir.

KOSGEB verileri 2012-2020 yılları arasında kurulan ve 2012-2020 yılları arasında teşvik alan kadın girişimcileri kapsamaktadır. Kullanılan verilere KOSGEB’den idari yazışmalar yapılarak ulaşılmıştır. KOSGEB kadın girişimci verileri, kurumun kendi internet sitesinde veya yayınladığı herhangi bir raporda bulunmamaktadır.

Çalışmada Türkiye’deki 81 ilde KOSGEB’den teşvik alan kadın girişimcilerin sayıları, işletme statüleri, teşvik aldıkları program türü, OECD kriterlerine göre buldukları sektörlerin teknoloji düzeyleri, bağlı oldukları kuruluşlar, NACE kod göre faaliyet alanları ve son olarak da toplam teşvik tutarı verilmiştir.

Çalışmada ulaşılmak istenen amaç farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerdeki kadın girişimcilerin durumunu analiz ederek Türkiye’de KOSGEB tarafından desteklenen kadın girişimci profiline ışık tutabilmektir.

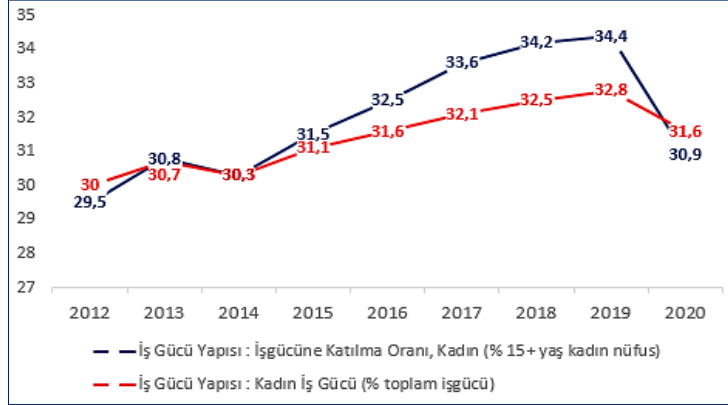
7. BULGULAR

7.1. Kadınların iş gücü ve işgücüne katılma oranları

Türkiye işgücü piyasası genel olarak değerlendirildiğinde; düşük istihdam, düşük işgücüne katılım, yüksek kayıtdışılık ve yüksek işsizlik gibi belirgin yapısal aksaklıkları içerdiği bilinmektedir. Bu olumsuz durumdan kadınların erkeklere oranla daha fazla etkilendiği görülmektedir (Alcan, 2018:4)

Türkiye’de kadınların işgücüne katılma oranları her ne kadar istenilen seviyede olmasa da özellikle büyüme eğiliminde olan bir ekonomiye sahip ülkemizde, kamu ve özel kurumların destekleri ve devlet tarafından yürütülen politikalar neticesinde her geçen gün kadınlar, ekonomiye kazandırılmaktadır.

Grafik 1. Kadınların İş Gücü ve İşgücüne Katılma Oranları

Kadınların iş gücü ve işgücüne katılma oranının değerlendirildiği grafikte en yüksek veriler 2019 yılına aittir. 2014 yılından 2019 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artan işgücü istatistikleri, 2020 yılında düşüşe geçmiştir. 2020 yılındaki düşüş küresel ekonomiyi de derinden etkileyen salgına bağlanabilir.

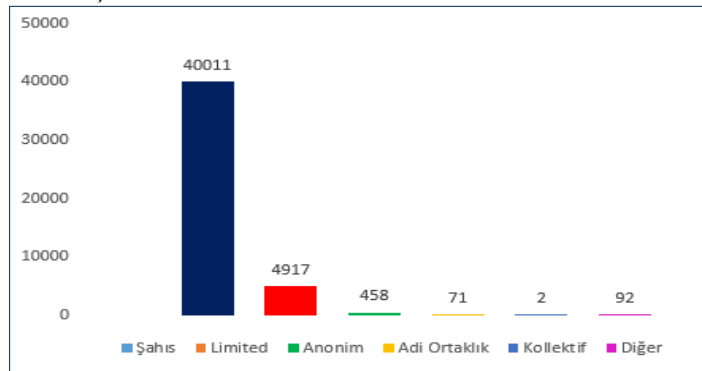
Salgının etkileri tüm dünyada hissedilmiştir. Fakat bu olumsuz etki erkeklerdence kadınlarda daha fazladır. Küresel çapta değerlendirildiğinde 2020'de kadın istihdamı yüzde 5 gerilerken, erkek istihdamı yüzde 3,9 gerilemiştir. Ek olarak, 2020'de işini kaybeden kadınların yüzde 90'ının işgücünden ayrıldığı ve uygun önlemler alınmadığı takdirde çalışma hayatlarının uzun süre boyunca kesintiye uğramasının muhtemel olduğu belirtilmektedir (Berg, vd., 2021).

7.2. Kadın Girişimcilerin İşletme Türleri

Çalışmada kadın girişimcilerin 2012-2020 yılları arasında sahip oldukları 45551 işletmenin hukuki türleri ile ilgili bulgulara bakıldığında, 40011 kişi şahıs, 4917 kişi limited, 458 kişi anonim, 71 kişi adi ortaklık, 2 kişi kolektif ve 92 kişi diğer işletme türlerine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Grafik 2 Kadın girişimcilerin sahip oldukları işletmelerin türlerini göstermektedir. İşletme türü analiz sonuçlarına göre; 2012-2020 yılları arasında desteklenen kadın girişimcilerin büyük çoğunluğu şahıs işletmesine sahiptir. Bu durum kadınların yeterince organize bir şekilde çalışmadığını ve küçük işletmelere sahip olduğunu göstermektedir.

Grafik 2. İşletme Türleri

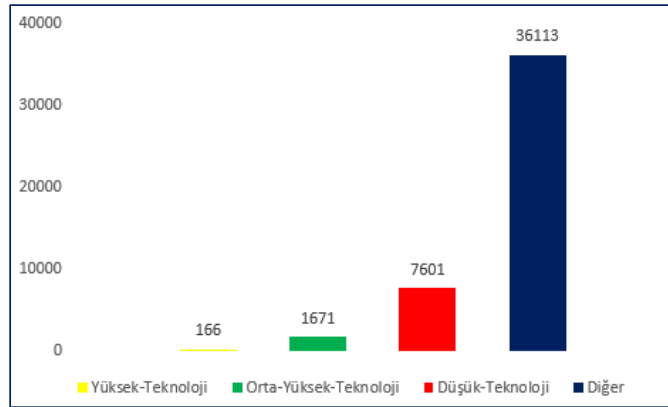
7.3. İşletmelerin teknoloji grupları

Yüksek teknoloji sınıfında faaliyet gösteren işletmeler, ar-ge harcamaları oldukça fazla olan, yüksek katma değerli ürün üreten, nitelikli eleman istihdamına gereksinim duyan işletmelerdir. Eczacılık ürünleri, elektronik, bilgisayar ve optik ürünler, ulaşım araçlarının imalatı, danışmanlık, programcılık ve yayıncılık faaliyetleri, bilgisayar programlama, telekomünikasyon, bilgi hizmet faaliyetleri üreten işletmeler bu sınıfta değerlendirilir.

Orta yüksek teknoloji grubu kimyasal ürünlerin ve kimyasalların imalatı, fabrikasyon metal ürünleri imalatı, elektrikli teçhizat imalatı, makine ve ekipman imalatı, treyler/yarı treyler ve motorlu kara taşıtı imalatı, diğer ulaşım araçlarının imalat ve diğer imalatlarla sınıflandırılan işletmeleri temsil etmektedir.

Düşük teknolojinde yer alan tütün ürünleri imalatı, gıda ürünlerinin imalatı, içeceklerin imalatı, tekstil ürünlerinin imalatı, deri ve ilgili ürünlerin imalatı, giyim eşyalarının imalatı, saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek yapılan eşyaların imalatı, kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç), kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması, mobilya imalatı ve diğer imalatlarla sınıflandırılan işletmelerdir.

Grafik 3. Teknoloji Grupları

Grafik 3 kadın girişimci işletmelerinin içerisinde buldukları teknoloji gruplarını ve yer aldıkları gruplardaki sayısını göstermektedir. Kadın girişimcilerin (OECD) teknoloji yoğunluk tanımı baz alınarak belirlenen teknoloji gruplarına göre kadın girişimcilerin sahip oldukları işletmeler arasında 166 işletme yüksek teknolojiye, 1671 işletme orta yüksek teknolojiye, 7601 işletme düşük teknolojiye sahiptir. Geri kalan 36113 işletme ise bu gruplama arasında yer almamaktadır. Diğer kategorisinde yer alan kadın girişimciler evden çalışan kadınları temsil etmektedir. Kadın girişimcilerin ekonomik kalkınmada etkin bir role sahip olmaları için işletmelerini orta-yüksek ya da yüksek teknoloji seviyesindeki gruplara çekilmesi gerekmektedir. Nitekim Türkiye'de yüksek teknoloji sektörlerine yatırımların gerçekleştirilmesi ve yüksek teknoloji sektörlerinde istihdam edilen işgücünün tedarik edilmesi bu sektörlerin daha etkin ve verimli bir şekilde çalışmasını sağlayacaktır (Şeker, vd. 2019: 879).

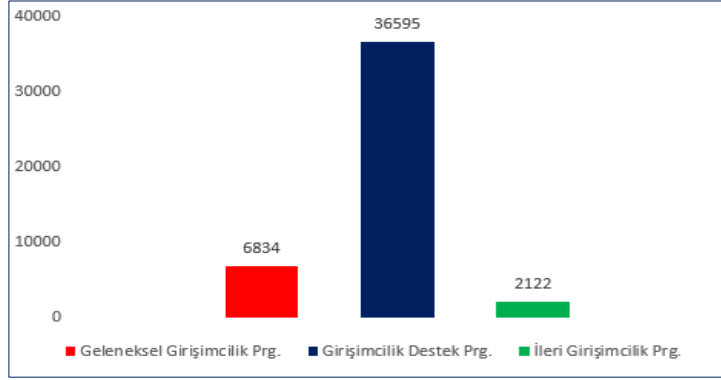
7.4. Kadın girişimcilerin teşvik aldıkları program türleri

Türkiye'de kadın girişimciliği artırmaya yönelik teşviklere ilişkin bilgi eksikliği önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda teşviklerden yararlanacak kadın girişimcilere gerekli bilgilendirmelerin düzenli ve açıklayıcı şekilde bilgilendirilmesi gerekmektedir (Bakanlığı K, 2018). Birçok kadın girişimci

işletmelerinin kurulum sürecinde ve sonrasında finansal zorluklar çekmektedir.

Türkiye'de kadın girişimcilere teşvik sunan kuruluşlar arasında mesleki eğitim ve finansal ödenek sunan en önemli kuruluş KOSGEB'dir. KOSGEB tarafından girişimcilere birçok program dahilinde destekler sunulmaktadır. 2012 -2020 yıllarında Türkiye'deki kadın girişimcilerin destek aldığı programlar özellikle Geleneksel Girişimcilik Programı Girişimcilik Destek Programı ve İleri Girişimcilik Programı etrafında şekillenmiştir.

Grafik 4. Destek Alınan Program Türü

Grafik 4 kadın girişimcilerin KOSGEB ten destek aldıkları programları ve bu programdan yararlanma sayılarını göstermektedir. Destek alınan programlar arasında Girişimcilik destek Programı %80'lik oranla ilk sıradadır. Bu destek programından yararlanan kadın girişimci sayısı 36595 kişidir. Girişimcilik destek programının amacı, ekonomik kalkınma ve istihdam sorunlarının çözümünün temel faktörü olan girişimciliğin desteklenmesi, yaygınlaştırılması ve başarılı işletmelerin kurulmasını sağlamaktır.

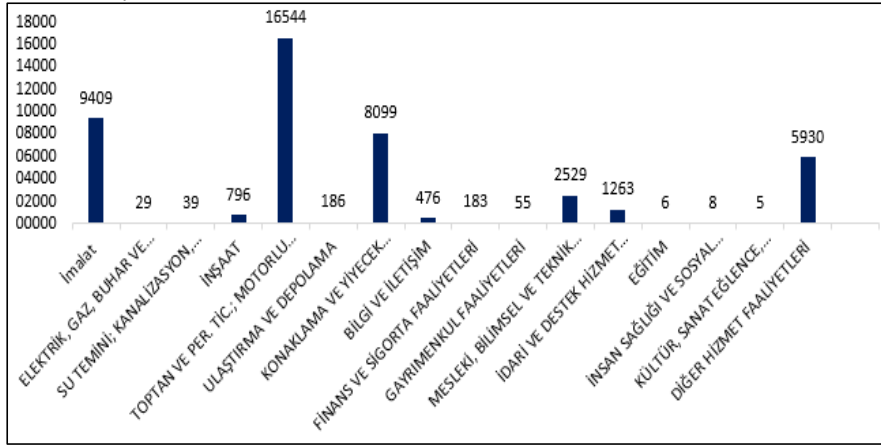
6834 kişi ve % 15'lik dilimle ikinci sırada olan geleneksel girişimcilik programı amacı ise girişimcilerin kurduğu yeni işletmelerin hayatta kalma oranının arttırılmasını sağlamaktır. 2122 kişi ile en son sırada olan ileri girişimcilik programı %5'lik bir dilime sahiptir. Bu programın amacı da Türkiye'deki stratejik öncelikleri doğrultusunda belirlenen sektörlerde girişimcilerin kurduğu yeni işletmelerin hayatta kalma oranının arttırılmasını sağlamaktır. 2012-2020 yılları arasından kadın girişimcilere bu 3 destek programı ile farklı tutarlarda toplamda 1.294.255.162,91 t destek verilmiştir.

7.5. NACE kodlarına göre kadın girişimcilerin faaliyet gösterdikleri sektörler

NACE (Nomenclature des Activites Economiques dans la Communaute Europeenne) kod, ekonomik faaliyetlerin Avrupa'daki istatistiksel sınıflandırmasıdır. NACE kod, örgütleri faaliyetlerine göre gruplandırır. Kadın girişimcilerin işletmeleri NACE kod faaliyet grupları içerisindeki sektörler göre belirlenerek destekler ve teşvikler verilmektedir.

Grafik 5 KOSGEB ten destek alan kadın girişimcilerin sektörel yoğunluğunu göstermektedir. Çalışmada faaliyet gruplandırılmaları üst kodlar baz alınarak oluşturulmuştur. Kadınlar dahil bütün işletmelerin sektörel detaylandırılması üst ve alt kodlara tabi tutularak oluşturulmaktadır.

Grafik 5. Faaliyet Gösterilen Sektörler

Örneğin imalat içerisinde içeceklerin imalatı, gıda ürünlerinin imalatı, tütün ürünleri imalatı, kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı, tekstil ürünlerinin imalatı, kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı, giyim eşyalarının imalatı, kayıtlı medyanın basılması/çoğaltılması, kilden inşaat malzemeleri imalatı vb. alt gruplar girmektedir.

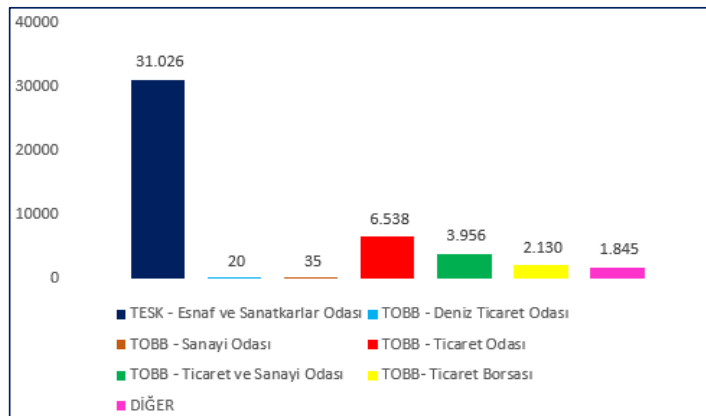
Grafik 5. genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'de kadın girişimcilerin büyük bir bölümünün toptan ve perakende sektöründe yer aldığı görülmektedir. Kadın girişimcilerin içinde bulunduğu sektörler arasında toptan ve perakendenin en yüksek değerler imalat, konaklama, yiyecek ve hizmet sektörlerine aittir.

Türkiye'de ve dünyada kadınların, üretim sektörlerinden, hizmet sektörlerine yönelmesi ülke ekonomilerinde kadınların etkisini daha fazla artıracaktır. (Aslan ve Atabey, 2009). Çünkü hizmet sektörü, kalkınma sürecinin en ileri aşamasındadır ve bu durum girişimciliği yükselterek, girişimcilere daha fazla imkân sunar (Karagöz, 2016: 273).

7.6. Kadın girişimcilerin üye oldukları odalar ve borsalar

Türkiye'de kadın girişimcilerin birçoğu özel sektörün meslekî kuruluşları olan Esnaf ve sanatkârlar odasına/Türkiye odalar ve borsalar birliğine üyedir. Bu kuruluşlar meslekî faaliyetlerini kolaylaştırmak, ticaret ve sanayinin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslekî ve teknik ihtiyaçlarını karşılamak gibi birçok amaca hizmet etmektedir.

Grafik 6. Üye Olunan Oda ve Borsalar

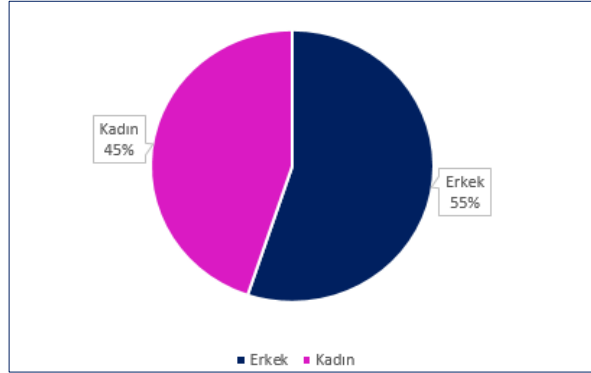
Grafik 6 kadın girişimcilerin bağlı oldukları oda/borsaları ve bu kuruluşlardaki sayılarını göstermektedir. 2012-2020 yılları arasında KOSGEB tarafından desteklenen kadın girişimciler arasında 31026 kişiyle en fazla üyelik Esnaf ve sanatkârlar odasına aittir. Bu sayısı 6538 kişi ile Ticaret odası takip etmektedir. En az üyelikler ise 20 kişi ile deniz ticaret odası ve 35 kişi ile sanayi odasına aittir.

7.7. Kadın/erkek girişimci durum analizi

Erkek girişimcilerin ekonomik beklentileri ve maddi kazanımlarına karşın kadın girişimcilerin kişisel beklentileri ve sosyal faydayı öncelikli konumda tutmalarının doğal sonucu olarak kadın girişimcilerin erkeklere nazaran daha fazla sosyal desteğe ihtiyaç duydukları ileri sürülmektedir (Kutaniş, 2003:60).

2012-2021 yılları arasında KOSGEB tarafından desteklenen girişimciler arasında erkek girişimciler 55930 kişi, kadın girişimciler 45551 kişidir. Her ne kadar erkek girişimci sayısı fazla olsa da destek alan kadın girişimci sayısı da az değildir. Araştırmada destek alan kadın girişimci ve erkek girişimciler arasında bariz bir fark görülmemiştir. 2012-2020 yılları arasında destek alan girişimciler içerisinde erkek girişimcilerin sayısı %55'lik, kadın girişimci sayısı ise %45'lik bir paya sahiptir.

Grafik 7. Desteklenen Kadın/ Erkek Girişimci Yüzdesi

8. SONUÇ

Kadınlar dünya nüfusunun yarısına sahip olmasına rağmen, erkeklere nazaran işgücüne katılım oranları ve seviyeleri aynı düzeyde değildir. Nüfusun bu denli büyük bir kısmını sosyo-ekonomik hayata çekilememesi, girişimcilik açısından gerekli fırsat eşitliğinin sağlanamaması çok büyük bir ekonomik potansiyeli kullanamamak anlamına gelmektedir. Bu potansiyeli önemli ölçüde barındıran kadın girişimcilerin, ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasında kullanılması gerekmektedir.

Geleceğin iş dünyasını düzenlenmesinde etkin kadın girişimciler yetiştirmek, yerel ekonomilerin kalkınmasının yanı sıra ülke ekonomisinin kalkınmasına da büyük katkı sağlayacaktır (Can ve Karataş, 2007). Bu sebepten gelişmiş ülkeler özellikle kadın girişimcileri destekleyerek kadın girişimcilerin sayılarını artırmaya çalışmaktadır (Aktaş, Ece, Öztekin, 2018:438). Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda ise kadın girişimcilerle, yoksulluk azaltılarak kadının sosyoekonomik hayattaki rolü güçlendirilmeye çalışılmaktadır (Soyak, 2010:143). Kadına bu gücü sağlayan en önemli olgu ise onun girişimcilik özelliğidir. Girişimcilik faaliyeti ile kadın, bir taraftan maddi ve manevi kazanımlar elde ederken diğer taraftan ekonomik ve toplumsal hayatta önemli yarar ve fırsatlar sunarak, ülke ekonomilerini geliştirmede ve iş yaratımında önemli katkılar sağlamaktadır (Soysal, 2010:110-111).

Bu doğrultuda Türkiye'de kadın girişimciliğinin durumu ve gelişimine ilişkin koşullar değerlendirildiğinde birçok dünya ülkesine göre geride kaldığı görülmektedir. Türkiye gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında girişimcilik bakımından cinsiyet eşitsizliği göze çarpmaktadır. Kadın girişimciliğinin geliştirilmesi ve uygun ortamların yaratılması üzerine daha çok politika geliştirilerek cinsiyet eşitsizliği minimum düzeylere indirilmelidir.

Türkiye'de kadın girişimcilerin sayılarının ve istihdama katkılarının artırılması adına kadınlar girişimci olmaya teşvik edilmeli, güçlendirilmeli, toplumsal ve bireysel boyutlarını da kapsayan etkin politikalar izlenmelidir. Politikaların etkinliği için kadın ve erkek girişimcilerin ülkedeki durumları iyi analiz edilerek fırsat ve üstünlüklerle donatılmış stratejiler belirlenmelidir.

Kadın girişimci potansiyelini nitelik ve nicelik bakımından geliştirmesi, rol modellerin kadın girişimci potansiyeli taşıyan kişilere tanıtılması, kadın girişimcilerin finansmana erişiminin desteklenmesi, gelişimin sağlanabilmesi için illerdeki kadın girişimcilerin odaklı bir şekilde büyümesinin ve kadın girişimciliğinin desteklenmesinin sağlanması, kadın girişimciler için dijital ve fiziksel ağların kurulması, hizmet ve projelerin hedef kitlenin beklentilerine yönelik olarak yürütülmesi, yenilikçiliği ve girişimciliği ön destekleyici projeler üretilmesi gibi faktörler girişimcilik, potansiyelinin yükselmesine destek sağlayabilir.

Türkiye'de kadın girişimcileri konu alan çalışmalar her geçen gün artmakta ve ekonomiye kazandırılmaları üzerinde durulmaktadır. Çalışmalar genellikle ulusal ve bölgesel nitelik taşımaktadır. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran en önemli özellik kadın girişimcilerin sahip olduğu işletmelerin özellikleri üzerinde durulmuş olmasıdır. Bu sebepten sonuçları diğer çalışmalarla benzerlik göstermemektedir.

Ele alınan çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kadın girişimcilerin durumu analiz edilerek Türkiye'deki kadın girişimciler KOSGEB üzerinden değerlendirilmiştir. 2012-2020 yıllarını kapsayan süreçte 45551 kadın girişimci, KOSGEB'ten destek almıştır. Destek alan kadın girişimcilerin büyük bir bölümünün toptan ve perakende sektöründe yer aldığı ve şahıs işletmesinin çoğunlukta olduğu görülmüştür. Söz konusu yıllar arasında KOSGEB' ten destek alan kadın girişimcilerin %80'i Girişimcilik Destek Programından yararlanmıştır.

Kadın girişimcilerin ülke genelinde daha verimli işletmelere sahip olmaları için destek programlarının ve mesleki eğitim programlarının yaygınlaştırılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Öte yandan kadınların sahip olduğu işletmelerin ekonomiye yüksek katma değerli ürünler sağlayabilmesi adına işletmelerinin orta-yüksek teknolojiye yönlendirilmesi gerektiği ve sektörel çeşitliliğin artırılması gerektiği ön görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABACI, N. İ., DEMİRYÜREK, K., YILDIRIM, Ç., EMİR, M. (2014). Samsun ilinde mikro kredinin kullanılmasını etkileyen faktörler. Proceedings of XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 337-345.
- ACS, Z.J., DESAI, S., HESSELS, J. (2008), "Entrepreneurship, economic development and institutions", Small Business Economics, Vol. 31 No. 3, pp. 219-234.
- AKTAŞ, M., ECE, S., & ÖZTEKİN, S. (2018). Toplumsal cinsiyet ve girişimcilik. 3. Uluslararası El Ruha Sosyal Bilimler Kongresi, Şanlıurfa, Türkiye.
- ALCAN, D. (2018). Türkiye'de işgücüne katılımın belirleyicileri ve işgücüne katılım oranı öngörülleri. TC Kalkınma Bakanlığı.
- AMORÖS, J. E., ve BOSMA, N. (2014). Global entrepreneurship monitor 2013 global report. Recovered on February, 28, 2014.
- ASLAN, Ş ve ATABEY, A. (2009), "Küresel Rekabette Kadın Girişimcilerin Rolü ve Türk Kadın Girişimci Tipolojisi", Journal of Azerbaijani Studies.
- BAKANLIĞI, K. (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023).
- BAKANLIĞI, K. (2018)." Kadının Kalkınmadaki Rolü". Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KadininKalkinmadakiRoluOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf> 27.11.2021
- BAKIRCI, K. (2011). "Business, Women In". Editors Zeiss Stange, M., K. Oyster, C. & Sloan, J.E((Eds.). Encyclopedia of Women in Today's World, Volume 1, (p. 206-210.), Thousands Oaks: Sage Publications.
- BALTACI, N. Ö. (2011). "Kadınları Güçlendirme Mekanizması Olarak Mikro Kredi", T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- BERG, J., HİLAL, A., EL, S., HORNE, R. (2021). World employment and social outlook: Trends 2021. International Labour Organization.
- CAN, Y., ve KARATAŞ, A. (2007). Yerel ekonomilerde kalkınmanın itici gücü olarak kadın girişimcilerin rolü ve mikro finansman: Muğla İli örneği.
- DURUKAN, L. Türkiye'de Kadın Girişimcilerin Desteklenmesinde KOSGEB'in Rolü. Gazi İktisat ve İşletme Dergisi, 7(1), 17-37.
- GAZETE, R. (2017). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Kurulması Hakkında Kanun.
- GÜL, H. (2013). "Türkiye'de Kadın Girişimciliği" Farklı Boyutlarıyla Kadın Girişimcilik. Veritas Akademi.
- HİSRİCH, R. D., ve ÖZTÜRK, S. A. (1999). Women entrepreneurs in a developing economy. Journal of management development.
- <https://www.oecd.org/cfe/smes/31919215.pdf> 27.11.2021
- <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf> 27.11.2021
- İKTİSADİ KALKINMA VAKFI (İKV). (2019). AB katılım sürecindeki Türkiye'nin kadın istihdamı karnesi. Dünya Süper Veb Ofset AŞ, İstanbul.
- KAGİDER (2019). Türkiye Kadın Girişimcilik Endeksi. Erişim Tarihi: 09 Kasım 2021, https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/002/758/original/kagider-t%C3%BCrk-tuborg-kad%C4%B1n_girisimcilik_endeksi_2019.pdf?1571052448
- KAKICI, H., HAMDİ, E. M. E. Ç., ÜÇDOĞRUK, Ş. (2007). Türkiye'de Çalışan Kadınların Çocuk Bakım Tercihleri. Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal, (5), 20-40.
- KARADAL, H. VE ÇELİK, C. (2014). "Kadın Girişimciliğini Destekleyen Başlıca Örgütlenmeler", Kadın Girişimcilik: Farklı Boyutlarıyla. Veritas akademi.

- KARAGÖZ, K. (2016). Girişimcilik-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz.
- KAYGIN, E., ve GÜVEN, B. (2014). KADIN GİRİŞİMCİLİK: Farklı Boyutlarıyla. Veritas akademi.
- KELLEY, D. J., BRUSH, C. G., GREENE, G. P., LİTOVSKY, Y. (2010). Report: Women entrepreneurs worldwide. Babson College and the Global Entrepreneurship Research Association (GERA): London, UK.
- KUTANİS, R. Ö. (2003), "Girişimcilikte Cinsiyet Faktörü: Kadın Girişimciler", 11. Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C. 8, S. 2, 139-153.
- LASHGARARA, F., ROSHANİ, N., NAJAFABADİ, M. O. (2011). Influencing factors on entrepreneurial skills of rural women in Ilam City, Iran. African Journal of Business Management, 5(14), 5536-5540.
- LEE, W. J. (2015). Social capital as a source of business advantages for a woman entrepreneur in the context of small-size business. Asian Social Science, 11(12), 155.
- MÜFTÜOĞLU, T., & DURUKAN, T. (2004). Girişimcilik ve KOBİ'ler. Gazi.
- MWANGI, S. M. (2012). Psychosocial challenges facing female entrepreneurs in rural informal sector and their coping mechanisms: A case study of Gucha District, Kenya. Research on Humanities and Social Sciences, 2(2), 15-27. OECD, Economy, I. A. G. (2004). Women's Entrepreneurship: Issues and Policies.
- ÖZKAYA, M. O. (2009). Kadın Girişimcilere Yönelik "Strateji Geliştirmede" Yerel Yönetimlerle İşbirliği İçinde Olmak, Mümkün Mü?. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(11), 56-72.
- SOLESVİK, M., IAKOVLEVA, T., TRİFİLOVA, A. (2019). Motivation Of Female Entrepreneurs: A Cross-National Study. Journal Of Small Business And Enterprise Development.
- SOYAK, M. (2013). Kadın Girişimciliği ve Mikrofinans: Türkiye Deneyimi. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (24), 129-144.
- SOYSAL, A. (2010). Türkiye'de Kadın Girişimciler: Engeller Ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi, 65(01), 83-114.
- STEFAN, D., Vasile, V., Oltean, A., Comes, C. A., Stefan, A. B., Ciucan-Rusu, L., ... Timus, M. (2021). Women Entrepreneurship And Sustainable Business Development: Key Findings From A Swot-Ahp Analysis. Sustainability, 13(9), 5298.
- STOYANOVSKA, A. (2001). Jobs, Gender And Small Enterprises In Bulgaria (No. 993510263402676). International Labour Organization.
- ŞEKER, A., ve ÖZCAN, S. (2019). Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(3), 865-884.
- TAMER, G. (2013). Dünyaya Kıyasla Türkiye'de Kadın Girişimciliği. In International Conference On Eurasian Economies, Beykent University.
- UZKURT, C. (2020). KOSGEB Girişimcilik El Kitabı. Editör: B. Zafer Erdoğan). KOSGEB.
- WENNEKERS, S., VAN STEL, A., CARREE, M., THURİK, R. (2010). The relationship between entrepreneurship and economic development: Is it U-shaped?. Now Publishers Inc.
- YAVUZ ÖZGÜL, S. (2019). Kamu Desteklerinden Yararlanan Kadın Girişimciler: Ankara İli Örneği (Doctoral dissertation, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- ZANJİRCHİ, S.M., JALİLİAN, N., MEHRJARDİ, M.S. (2019), "Open innovation: from technology exploitation to creation of superior performance", Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship, Vol. 13 No. 3, pp. 326 -340.

ÜLKELERİN İNOVASYON PERFORMANSININ CRITIC TEMELLİ WASPAS YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of the Innovation Performance of Countries with the CRITIC-Based WASPAS Method

ÖZET

Günümüzde ülkelerin sahip oldukları rekabet gücünü arttırabilmeleri için üretkenliklerini arttırmaları gerekmektedir. İnovasyon, üretkenliğin arttırılmasında kritik öneme sahip unsurlardan birisidir. Çünkü ülkelerin yenilikçi teknolojiler kullanarak ürettikleri fikirler ya da ürünler sahip oldukları rekabet gücünün ve ekonomik yapısının güçlenmesini dolayısıyla da yaşam standartlarının ve refahın artmasını sağlamaktadır. Bu nedenle de ülkelerin inovasyon performanslarının değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Sibel SATICI
sibel.ozkardes@kocaeli.edu.tr
0000-0002-2010-833X

Bu çalışmada 2021 yılına ait Avrupa İnovasyon Endeksi Puanlama Tablosu'nda bulunan veriler kullanılarak Avrupa Birliği üyesi 27 ülke ile Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Avrupa Birliği'nde yer almayan 8 ülkenin inovasyon performansının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında Avrupa İnovasyon Endeksi Puanlama Tablosu kapsamında yer alan değerlendirme kriterlerinin ağırlıkları CRITIC yöntemi ile edilmiştir. Elde edilen ağırlıklar yardımıyla ülkelerin inovasyon performansını değerlendirmek için WASPAS yöntemi kullanılmıştır. İnovasyon performansı en yüksek olan ülkelerin İsviçre, İsveç ve Finlandiya olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Romanya, Bosna Hersek ve Makedonya'nın inovasyon performansı en düşük ülkeler olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışmada λ değerinin sonuçlara etkisi de analiz edilmiştir. Farklı λ değerleri ile elde edilen sonuçların birbirine benzerlik gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon Performansı, CRITIC, WASPAS, ÇKKV

ABSTRACT

Today, countries need to increase their productivity in order to increase their competitive power. Innovation is one of the critical elements in increasing productivity. Because the ideas or products produced by countries using innovative technologies ensure that their competitive power and economic structure are strengthened, thus increasing their living standards and welfare. For this reason, it is important to evaluate the innovation performance of countries.

In this study, it is aimed to evaluate the innovation performance of 27 European Union member countries and 8 countries that are not in the European Union, including Turkey, by using the data in the European Innovation Index Scoring Table for 2021. In the first stage of the study, the weights of the evaluation criteria included in the European Innovation Index Scoring Table were calculated using the CRITIC method. With the help of the obtained weights, the WASPAS method was used to evaluate the innovation performance of the countries. It was concluded that the countries with the highest innovation performance were Switzerland, Sweden and Finland. Romania, Bosnia and Herzegovina and Macedonia were found to have the lowest innovation performance. In addition, the effect of λ value on the results was also analyzed in the study. It has been revealed that the results obtained with different λ values are similar to each other.

Keywords: Innovation Performance, CRITIC, WASPAS, MCDM

1. GİRİŞ

Gelişen teknolojinin ve küreselleşmenin etkisiyle ülkelerin gelişmişlik düzeyini arttırabilmesi ve güçlü bir ekonomik yapıya sahip olarak bu durumu sürdürülebilir kılabilmesi diğer ülkeler ile olan rekabet gücüyle ilişkilidir. Oslo El Kılavuzu (2005) inovasyonu yeni veya önemli ölçüde iyileştirilmiş bir ürün (bir mal veya hizmet), süreç, yeni bir pazarlama yöntemi, yeni bir iç organizasyonel yaklaşım veya dış ilişkiler yöntemi olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte inovasyon, ülkelerin rekabet gücünü arttıran en önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yenilikçi teknoloji yardımıyla ortaya çıkarılan yeni düşünceler ve yeni ürünler rekabetin artmasına neden olmaktadır. Artan rekabet ortamında verimlilik de artacağından ülkelerin refah seviyesinin artması, ekonomisinin büyümesi, yaşam kalitesinin artması için inovasyon kritik öneme sahiptir (Elçi, 2007: 32). Schumpeter, ekonomik büyümenin kaynağının inovasyon olduğunu düşünen ve bu durumun önemine dikkat çeken ilk iktisatçılardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Brouwer, 2000: 149-160).

Günümüzde ülkelerin sahip oldukları güç, yeni teknolojiler geliştirebilme kabiliyetleri ile doğru orantılıdır. Bu nedenle ülkeler için inovasyon konusunda diğer ülkelerden bir adım öne geçebilmek, bu konudaki deneyimini arttırabilmek büyük önem arz etmektedir. Son yıllarda ülkeler yenilikçi teknolojiler geliştirmek için inovasyon ve Ar-Ge konusunda önemli yatırımlar yapmaktadır. Bu durumda yapılan bu yatırımların etkinliğini analiz etmek için ülkelerin inovasyon performanslarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Ülkeler, inovasyon performanslarını değerlendirerek diğer ülkelerle kendi performanslarını karşılaştırabilir, yetersiz görülen konular üzerinde çalışmalar yapabilir, başarı sağlanan konuların geliştirilmesi için çalışmalar yürütebilir ve planlamalar yapabilmektedir.

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri birden fazla alternatifin bulunduğu karar verme problemlerinde belirlenen kriterler göz önünde bulundurularak problemin amacına uygun doğrultuda en iyi alternatifi seçmeyi amaçlamaktadır. Literatüre bakıldığında pek çok farklı alanda kullanılan bu yöntemler yalnızca seçim değil sıralama problemlerinin çözümünde de sıklıkla uygulanmaktadır. Bu çalışmada CRITIC ve WASPAS yöntemleri kullanılarak ülkelerin inovasyon performanslarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada göz önünde bulundurulmuş kriterlerin ağırlıkları CRITIC yöntemi ile elde edilirken, ülkelerin inovasyon performanslarına göre değerlendirilmesi WASPAS yöntemi ile yapılmıştır. Bu kapsamda çalışmada 2021 yılına ait Avrupa İnovasyon Endeksi Puanlama Tablosu'nda bulunan Avrupa Birliği üyesi 27 ülke ile Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Avrupa Birliği'nde yer almayan 8 ülkeye ait veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonraki bölümünde ülkelerin inovasyon ve Ar-Ge performansını ÇKKV yöntemleri kullanarak değerlendiren çalışmalara yer verilmiştir. Ardından çalışmada kullanılan yöntemlerin adımlarına ilişkin bilgiler açıklanmıştır. Uygulama bölümünde, analizden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son bölümde de elde edilen bulgular yorumlanarak gelecekte bu konuyla ilgili yapılacak olan çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Ülkelerin gelişmesinde ve kalkınmasında kilit rol oynayan inovasyon faaliyetlerinin geliştirilmesi için yapılan harcamalar ve ayrılan kaynaklar artmaktadır Buna ek olarak, teknolojinin gelişmesi ve küreselleşmenin etkisiyle ülkeler varlıklarını güçlü bir şekilde devam ettirebilmek ve diğer ülkelerle içerisinde buldukları rekabet ortamında öne geçebilmek amacıyla Ar-Ge çalışmalarını da hızlandırmakta ve bu çalışmalar için harcamalar yapmaktadır. Dolayısıyla yapılan bu harcamaların sonuçlarını analiz edebilmek ve Ar-Ge çalışmalarının verimliliğini değerlendirebilmek önemli bir konu

haline gelmektedir. Bu nedenle de ülkelerin Ar-Ge performanslarının değerlendirilmesi araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde çalışmanın konusuna uygun olarak ülkelerin inovasyon performansını ve Ar-Ge çalışmalarını değerlendiren makalelere yer verilmiştir. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinin ülkelerin inovasyon performansını değerlendirirken de yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu bölümde ÇKKV yöntemleri ile yapılmış, ülkelerin inovasyon ve ar-ge performanslarını değerlendiren çalışmalara yer verilmiştir. Ayrıca ülkelerin inovasyon performansını ölçmek için geliştirilen modeller üzerine yapılan çalışmalar da incelenmiştir.

Çakır ve Perçin (2013) tarafından yapılan çalışmada Avrupa Birliği üyesi 27 ülke ile Avrupa Birliği'ne aday 6 ülkenin Ar-Ge performanslarını değerlendirmek için öncelikle Entropi yöntemi ile kriter ağırlıkları belirlenmiş ardından da TOPSIS yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre sırasıyla Almanya, Fransa, İngiltere ve Hollanda en iyi Ar-Ge performansını gösteren ülkeler olmuştur.

Polednikova ve Kashi (2014) tarafından yapılan çalışmanın amacı, Çek Cumhuriyeti'nde NUTS 2 bölgelerinin 2011 yılındaki inovasyon performansını AHP ve VIKOR yöntemlerini kullanarak değerlendirmek ve karşılaştırmaktır.

İnel ve Türker (2016) çalışmalarında ÇKKV yöntemlerinin literatürde yaygın olarak ele alınan kullanım alanı dışında ülkelerin inovasyon endeksinin hesaplanmasında alternatif bir model geliştirmek için kullanmıştır. Çalışmada 2013 ve 2014 yılları göz önünde bulundurulmuştur. Ülkelerin inovasyon endeksini değerlendirmek için çalışmada belirlenen üç kriterden meydana gelen bir karar modeli kullanılarak Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve TOPSIS yöntemleri karşılaştırılmıştır. Her iki yöntem ile elde edilen, ülkelerin 2013 ve 2014 yılına ait inovasyon skorları mevcut inovasyon endeksleri ile karşılaştırıldığında pozitif yönlü yüksek bir ilişki olduğu görülmüştür. AHP ve TOPSIS yöntemleri karşılaştırıldığında TOPSIS yöntemi ile elde edilen korelasyon değerlerinin göz önünde bulundurulmuş her iki yıl içinde AHP yönteminden daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Kaynak, Altuntaş ve Dereli (2017) tarafından yapılan çalışmada amaç, Avrupa Birliği'ne aday ülkelerden Makedonya, İzlanda, Sırbistan ve Türkiye'nin inovasyon performansının karşılaştırılmasıdır. Çalışmada ilk olarak, değişkenler arasındaki farklılıkları yansıtmak için her bir değişkenin önemi Entropi yöntemiyle hesaplanmıştır. Ardından, aday ülkelerin yenilik performanslarına göre önceliklendirilmesi için değişkenlerin değeri ve önemi kullanılarak TOPSIS yöntemi gerçekleştirilmiştir. Önerilen yaklaşımın uygulanabilirliğini göstermek için dört vaka çalışması yapılmıştır. Vakalarda Küresel Rekabet Endeksi (Global Competitiveness Index), İnovasyon Birliği Skor Tabelası (Innovation Union Scoreboard), KAM Metodolojisi (Knowledge Assessment Methodology) ve Küresel İnovasyon Endeksi (Global Innovation Index) raporları kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları, önerilen yaklaşımın İnovasyon Birliği Skor Tabelası ve KAM Metodolojisi ile aynı sıralamayı verdiğini göstermiştir.

Ayçin ve Çakın (2019) tarafından yapılan çalışmada Avrupa İnovasyon karnesi 2018 yılı verileri kullanılarak ülkelerin inovasyon performansları 10 farklı kriter altında değerlendirilmiştir. Kriter ağırlıkları Entropi yöntemi ile elde edilirken, ülkelerin performanslarını sıralamak için MABAC yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgularda İsviçre, İsveç ve Danimarka ülkelerinin inovasyon performansının en yüksek olduğu, Ukrayna, Romanya ve Makedonya ülkelerinin ise inovasyon performansının en düşük olduğu görülmüştür.

2018 yılı için Avrupa Birliği ülkelerinin ve Türkiye'nin inovasyon performansının değerlendirildiği alışma Oralhan ve Büyüktürk (2019) tarafından yapılmıştır. Bu alışmada Avrupa İnovasyon Endeksi hesaplanırken kullanılan 10 kriter göz önünde bulundurulmuştur. TOPSIS ve MOORA yöntemleri kullanılarak ülkelerin inovasyon performansları karşılaştırılmıştır. Her iki yöntemin sonucuna göre inovasyon performansı en yüksek olan ülkeler İsviçre, İsveç ve Danimarka olmuştur. TOPSIS yöntemine göre inovasyon performansı en düşük olan ülkeler Ukrayna, Romanya ve Makedonya olurken, MOORA yöntemine göre en düşük performansa sahip ülkeler Romanya, Ukrayna ve Polonya olarak ortaya çıkmıştır. TOPSIS yöntemine göre Türkiye, incelenen 36 ülke arasında 31.sırada yer alırken, MOORA yöntemine göre 33.sırada yer almıştır.

Gri İlişkisel Analiz yöntemiyle yapılan diğer bir çalışmada Türkiye'de bölgeler ve iller düzeyinde Ar-ge ve yenilik performansları değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuçları incelendiğinde Marmara Bölgesi'nin diğer bölgeler ile karşılaştırıldığında en yüksek Ar-Ge ve yenilik performansına sahip olduğu görölmektedir. İç Anadolu Bölgesinin ise Marmara Bölgesi'nin ardından ikinci sırada yer aldığu tespit edilmiştir. İller düzeyinde yapılan analiz sonuçlarına göre İstanbul Ar-Ge ve yenilik performans sıralamasında ilk sırada yer almıştır. İstanbul'un ardından sırasıyla İzmir ve Ankara illeri gelmektedir (Belgin ve Avşar, 2019: 27-48).

Altıntaş (2020) alışmasında, G7 ülkelerinin 2020 yılı inovasyon performansı değerlendirilmiştir. Küresel İnovasyon Endeksi bileşenlerinin önem dereceleri Entropi yöntemi ile hesaplanmıştır. Sonraki adımda ise elde edilen ağırlıklar kullanılarak Gri İlişkisel Analiz yöntemi ile ülkelerin inovasyon performans değerleri hesaplanarak sıralanmıştır. Çalışmanın sonucunda ABD ve Birleşik Krallık en yüksek inovasyon performansına sahip ülkeler olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışmada kullanılan Entropi tabanlı Gri İlişkisel Analiz yöntemiyle elde edilen sonuçlar ile Küresel İnovasyon Endeksi kapsamındaki ülkelerin inovasyon performans değerleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görölmüştür. Bu durum, çalışmada kullanılan yöntemin ülkelerin inovasyon performanslarını genel olarak değerlendirmede kullanılabileceğini göstermiştir.

Murat (2020) tarafından yapılan çalışmada, 37 OECD ülkesinin inovasyon performansı Veri Zarflama Analizi ile değerlendirilmiştir. Çalışmada Küresel İnovasyon Endeksi 2019 raporlarında yer alan 7 başlık altındaki toplam 21 alt kriter kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, en yüksek inovasyon performansına sahip ilk 3 ülkenin sırasıyla İsviçre, Birleşik Krallık (İngiltere) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olduğunu, en düşük inovasyon performansına sahip ilk 3 ülkenin ise Kolombiya, Meksika ve şili olduğunu göstermiştir.

Çakın ve Özdemir (2020) tarafından yapılan çalışmada Yapay Sinir Ağları (YSA), Bulanık DEMATEL Tabanlı Analitik Ağ Süreci ve Ağırlık Kısıtlı Veri Zarflama Analizi kullanılarak ülkelerin inovasyon performansını değerlendirmek amacıyla bir model geliştirilmiştir. Küresel İnovasyon Endeksi raporlarından faydalanılarak elde edilen 21 gösterge arasındaki ilişkiler YSA ile elde edilmiştir. Daha sonra elde edilen ilişkiler kullanılarak Bulanık DEMATEL Tabanlı Analitik Ağ Süreci ile kriterlerin ağırlıkları belirlenmiştir. Son aşamada ise Ağırlık Kısıtlı Veri Zarflama Analizi kullanılarak 104 ülkenin inovasyon performansı değerlendirilmiştir. Önerilen modelin inovasyon performansı yüksek olan ülkeleri ayırıtırdığu ve iyi sonuçlar ortaya ıkardığu görölmüştür.

Konuyla ilgili yapılan diğer bir çalışmada ise Türkiye ile Avrupa Birliği'ne son katılan ülkelerin Ar-Ge performansları değerlendirilmiştir. Çalışmada, ülkelerin performanslarını değerlendirmek için

kullanılan kriterler literatürde bu konuda yapılmış çalışmalar incelenerek belirlenmiştir. Kriterlerin ağırlıkları CRITIC yöntemi ile hesaplanmıştır. Ardından MAUT ve SAW yöntemleri kullanılarak ülkeler Ar-Ge performanslarına göre sıralanmıştır. Hem MAUT hem de SAW yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre Türkiye'nin, Avrupa Birliği'ne son katılan ülkeler ile kıyaslandığında en yüksek Ar-Ge performansına sahip ülke olduğu görülmüştür (Orhan ve AYTEKİN, 2020: 754-778).

3. YÖNTEM

3.1. CRITIC Yöntemi

Diakoulaki vd. (1995) tarafından geliştirilen CRITIC yöntemi ile karar verici olmadan objektif olarak ağırlıklar belirlenebilmektedir. Bu nedenle literatürde yer alan pek çok çalışmada kriter ağırlıklarının belirlenmesinde bu yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Yöntemin adımları şu şekildedir: (Diakoulaki vd., 1995: 763-770):

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

$(i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n)$

Eşitlik (1)'de m adet alternatif n adet kriterin olduğu bir problem için oluşturulan karar matrisi x gösterilmektedir. x_{ij} i. alternatifin j. kriter altındaki performans değerini ifade etmektedir.

Adım 2: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

Yöntemin ikinci aşamasında fayda ve maliyet türündeki kriterlere sırasıyla Eşitlik (2) ve Eşitlik (3) yardımıyla normalizasyon işlemi uygulanmaktadır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (3)$$

Eşitlik (2) ve Eşitlik (3)'te gösterilen r_{ij} karar matrisi elemanı x_{ij} 'nin normalize edilmiş halini göstermektedir. $x_j^{\min}$, j. kriterin alternatifler arasındaki en küçük değerini ifade ederken, kriterin alternatifler arasındaki en büyük değerini ifade etmektedir.

Adım 3: Kriterler Arasındaki İlişki Derecesinin Hesaplanması

Kriterler arasındaki ilişki derecesini belirlemek için $x_j^{\max}$ j. kriter çiftleri arasındaki korelasyon katsayıları (ρ_{jk}) Eşitlik (4) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (j, k = 1, 2, \dots, n) \quad (4)$$

Adım 4: C_j Değerlerinin Hesaplanması

Bu aşamada C_j ile gösterilen her bir kriterde bulunan toplam bilgi miktarı Eşitlik (5) yardımıyla hesaplanmaktadır. C_j değeri hesaplanırken kullanılan σ_j ise her bir kriterin standart sapma değerini ifade etmektedir ve Eşitlik (6)'da gösterildiği şekilde hesaplanmaktadır.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (5)$$

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}} \quad (6)$$

Adım 5: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Son aşamada w_j ile gösterilen kriter ağırlıkları Eşitlik (7) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k} \quad (j, k = 1, 2, \dots, n) \quad (7)$$

3.2. WASPAS Yöntemi

Zavadskas vd. (2012) tarafından geliştirilen WASPAS (Bütünleşik Ağırlıklı Toplam ve Çarpım) yöntemi, Ağırlıklandırılmış Toplam Modeli (AT) ve Ağırlıklandırılmış Çarpım Modeli (AÇ) yöntemlerinin λ ile gösterilen bir katsayıyla birleşiminden oluşmaktadır ve aşamaları şu şekildedir:

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

İlk adımda alternatiflerin belirlenen kriterler altındaki performanslarını gösteren karar matrisi Eşitlik (1)'de gösterildiği şekilde oluşturulmaktadır.

Adım 2: Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması

Bu adımda karar matrisi değerlerine kriter türüne göre normalizasyon işlemi uygulanmaktadır. Fayda ve maliyet türündeki kriterler için sırasıyla Eşitlik (8) ve Eşitlik (9) kullanılmaktadır (Zavadskas vd., 2012).

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} \quad i = 1, \dots, m \quad j = 1, \dots, n \quad (8)$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} \quad i = 1, \dots, m \quad j = 1, \dots, n \quad (9)$$

Adım 3: Ağırlıklı Toplam (AT) ve Ağırlıklı Çarpım (AÇ) Değerlerinin Hesaplanması

AT ve AÇ yöntemlerine göre . alternatifin toplam görelî önemi ayrı ayrı hesaplanmaktadır. AT, kriter değerlerinin ağırlıklar ile çarpılarak toplanmasıyla hesaplanmaktadır. AÇ ise bir alternatifin kriter bazındaki performans değerinin kriter ağırlığı kadar üssü alınıp bu değerlerin çarpılmasıyla hesaplanır. $Q_i^{(1)}$, AT'ye göre i . alternatifin toplam görelî önemini ifade ederken, $Q_i^{(2)}$, AÇ'ye göre i . alternatifin toplam görelî önemini ifade etmektedir ve sırasıyla Eşitlik (10) ile Eşitlik (11) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$Q_i^{(1)} = \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} w_j \quad (10)$$

$$Q_i^{(2)} = \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (11)$$

Adım 4: Toplam Görelî Önemin Hesaplanması

AT ve AÇ yöntemlerine göre hesaplanan alternatiflerin toplam görelî önemleri, Eşitlik (12) gösterildiği şekilde genelleştirilebilmektedir.

$$Q_i = 0,5Q_i^{(1)} + 0,5Q_i^{(2)} = 0,5 \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} w_j + 0,5 \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (12)$$

Eşitlik (12)'de gösterilen Q_i WASPAS yöntemine göre i . alternatifin toplam görelî önemini göstermektedir. λ ise WASPAS yönteminde kullanılan bir parametre olup 0 ile 1 arasında değer almaktadır. En yüksek Q_i değerine sahip alternatif, en iyi alternatif olarak seçilmektedir.

4. BULGULAR

Bu çalışmada 2021 yılına ait Avrupa İnovasyon Endeksi Puanlama Tablosu'nda bulunan Avrupa Birliği üyesi 27 ülke ile Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Avrupa Birliği'nde yer almayan 8 ülkeye ait veriler kullanılarak ülkelerin inovasyon performansının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. İsrail, Ukrayna ve Montenegro ülkelerine ait eksik bilgiler bulunduğu için üç ülke veri setinden çıkarılmıştır. Avrupa İnovasyon Endeksi kapsamında yer alan ve aynı zamanda bu çalışmada ülkelerin inovasyon performansını değerlendirmek için göz önünde bulundurulacak kriterlere ilişkin bilgiler Tablo 1'de gösterilmektedir. Tüm kriterlerin optimizasyon yönü maksimizasyondur.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Kriterlere İlişkin Bilgiler

Sembol	Değerlendirme Kriterleri
K1	İnsan Kaynakları
K2	Araştırma Sistemleri
K3	Dijitalleşme
K4	Finansman ve Destekler
K5	Firma Yatırımları
K6	Bilgi Teknolojilerinin Kullanımı
K7	Yenilikçilik
K8	Bağlantılar
K9	Fikri Varlıklar
K10	İstihdam Etkisi
K11	Satışların Etkisi
K12	Çevresel Sürdürülebilirlik

Tablo 1'de ifade edilen "İnsan Kaynakları" kriteri ülkelerin yüksek vasıflı ve eğitilmiş işgücünün mevcudiyetini ölçmektedir. "Araştırma Sistemleri" kriteri ise uluslararası bilimsel ortak yayınlara, en çok alıntı yapılan yayınlara ve yabancı uyruklu doktora öğrencilerine odaklanarak bilimin uluslararası

rekabet gücünü ölçmektedir. “Dijitalleşme”, dijital teknolojilerin seviyesini ölçmeye yardımcı bir kriterdir. “Finansman ve Destekler”, girişim sermayesi yatırımlarını, üniversitelerdeki ve devlet araştırma kuruluşlarındaki Ar-Ge harcamalarını ve ticari anlamda Ar-Ge için doğrudan devlet tarafından sağlanan finansmanı ve devlet vergi desteğini ifade etmektedir. “Firma Yatırımları”, firmaların yenilik üretmek için yaptıkları Ar-Ge ve Ar-Ge dışı yatırımları ölçmektedir. “Bilgi Teknolojilerinin Kullanımı” kriteri personelinin Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) becerisini arttıran işletmeleri ve BİT uzmanı olarak çalışanları kapsamaktadır. “Yenilikçilik”, hem ürün hem de iş süreci yeniliklerini kapsayan, piyasaya veya organizasyonları içinde yenilikler sunan KOBİ’lerin payını ölçmektedir. “Bağlantılar”, yenilikçi firmalar arasındaki işbirliği çabalarını, özel sektör ve kamu sektörü arasındaki araştırma işbirliğine ve bilim ve teknolojiye insan kaynaklarının işten işe hareketliliğine bakarak yenilik yeteneklerini ölçen bir kriterdir. “Fikri Varlıklar”, patent başvurularını, ticari marka ve tasarım başvurularını ifade etmektedir. “İstihdam Etkileri”, bilgi yoğun faaliyetlerdeki ve yenilikçi işletmelerdeki istihdam göstergelerini göz önünde bulundurmaktadır. “Satış Etkisi”, orta ve yüksek teknoloji ürünlerin ihracatı, bilgi yoğun hizmetlerin ihracatı ve yenilikçi ürünlerden kaynaklanan satışları kapsayarak yeniliğin ekonomik etkisini ölçmektedir. “Çevresel Sürdürülebilirlik”, çevre üzerindeki olumsuz etkiyi azaltmak için yapılan iyileştirici faaliyetleri kapsamaktadır.

4.1. CRITIC Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Kriter ağırlıklarının belirlenebilmesi için öncelikle karar matrisi normalize edilmiştir. Tüm kriterler maksimizasyon yönlü olduğundan normalizasyon işlemi için Eşitlik (2) kullanılmıştır. Elde edilen normalize karar matrisi Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Normalize Karar Matrisi

Ülkeler/Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12
Belçika	0,532	0,696	0,667	0,808	0,886	0,767	0,789	0,781	0,503	0,818	0,824	0,753
Bulgaristan	0,163	0,000	0,111	0,069	0,192	0,123	0,176	0,058	0,466	0,225	0,239	0,510
Çek Cumhuriyeti	0,364	0,255	0,351	0,439	0,544	0,524	0,538	0,350	0,293	0,483	0,736	0,576
Danimarka	0,821	0,783	1,000	0,710	0,500	0,737	0,723	0,845	0,995	0,671	0,503	0,848
Almanya	0,445	0,352	0,639	0,585	1,000	0,507	0,928	0,672	0,855	0,819	1,000	0,753
Estonya	0,597	0,424	0,556	0,584	0,723	0,600	0,973	0,901	0,725	0,847	0,520	0,343
İrlanda	0,708	0,586	0,570	0,475	0,553	0,654	0,565	0,753	0,310	0,631	0,963	0,586
Yunanistan	0,298	0,217	0,188	0,316	0,467	0,102	0,978	0,514	0,227	0,601	0,653	0,459
İspanya	0,651	0,348	0,774	0,459	0,395	0,397	0,167	0,400	0,415	0,272	0,494	0,720
Fransa	0,695	0,490	0,402	0,957	0,617	0,375	0,634	0,538	0,434	0,612	0,658	0,725
Hırvatistan	0,215	0,138	0,451	0,315	0,344	0,406	0,801	0,437	0,149	0,485	0,245	0,415
İtalya	0,237	0,396	0,258	0,522	0,608	0,301	0,879	0,387	0,598	0,717	0,689	0,801
Kıbrıs	0,467	0,507	0,363	0,423	0,339	0,387	1,000	0,926	0,260	0,845	0,766	0,054
Letonya	0,314	0,137	0,347	0,153	0,153	0,293	0,235	0,233	0,340	0,260	0,327	0,000
Litvanya	0,485	0,138	0,664	0,390	0,455	0,242	0,668	0,578	0,327	0,491	0,181	0,644
Lüksemburg	0,804	0,869	0,728	0,598	0,321	0,679	0,593	0,713	0,811	0,828	0,714	0,741
Macaristan	0,167	0,220	0,414	0,529	0,397	0,308	0,200	0,372	0,224	0,220	0,703	0,391
Malta	0,337	0,307	0,711	0,077	0,324	0,639	0,623	0,442	0,671	0,689	0,413	1,000
Hollanda	0,659	0,822	0,962	0,699	0,490	0,677	0,567	0,742	0,749	0,674	0,705	0,802

ÜLKELERİN İNOVASYON PERFORMANSININ CRITIC TEMELLİ WASPAS YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ
Evaluation of the Innovation Performance of Countries with the CRITIC-Based WASPAS Methods

Ülkeler/Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12
Avusturya	0,556	0,609	0,588	0,717	0,687	0,437	0,842	0,722	0,881	0,731	0,694	0,643
Polonya	0,275	0,061	0,384	0,352	0,370	0,310	0,071	0,291	0,442	0,130	0,382	0,312
Portekiz	0,427	0,485	0,727	0,597	0,257	0,448	0,472	0,477	0,396	0,339	0,394	0,130
Romanya	0,024	0,037	0,196	0,177	0,052	0,021	0,000	0,000	0,132	0,000	0,551	0,125
Slovenya	0,513	0,331	0,522	0,379	0,385	0,531	0,644	0,548	0,484	0,549	0,560	0,472
Slovakya	0,330	0,156	0,367	0,157	0,353	0,339	0,147	0,183	0,225	0,221	0,661	0,689
Finlandiya	0,796	0,605	0,999	0,760	0,711	1,000	0,780	0,891	0,940	0,804	0,790	0,446
İsveç	0,869	0,734	0,952	0,749	0,900	0,898	0,884	0,640	0,935	0,868	0,874	0,536
Bosna Hersek	0,000	0,185	0,000	0,000	0,000	0,217	0,678	0,046	0,095	0,463	0,000	0,044
İzlanda	0,616	0,719	0,962	1,000	0,433	0,692	0,613	1,000	0,320	0,725	0,076	0,359
Makedonya	0,137	0,216	0,113	0,053	0,246	0,081	0,328	0,219	0,000	0,131	0,373	0,080
Norveç	0,721	0,620	0,794	0,708	0,515	0,571	0,961	0,890	0,300	1,000	0,330	0,707
Sırbistan	0,226	0,090	0,255	0,188	0,734	0,223	0,832	0,336	0,013	0,570	0,515	0,109
İsviçre	1,000	1,000	1,000	0,502	0,553	0,809	0,807	0,796	1,000	0,986	0,795	0,806
Türkiye	0,181	0,070	0,385	0,407	0,286	0,000	0,332	0,279	0,030	0,096	0,409	0,214
Birleşik Krallık	0,788	0,740	0,762	0,975	0,554	0,745	0,261	0,881	0,458	0,861	0,919	0,432

Kriterler arasındaki korelasyon değerleri Eşitlik (4) kullanılarak hesaplanmıştır. Tablo 3'te kriterler arasındaki korelasyon değerlerine yer verilmiştir. Eşitlik (5) ile hesaplanan C_j değerleri ise Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 3: Kriterler Arasındaki Korelasyon Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12
K1	1	0,874	0,853	0,732	0,534	0,836	0,363	0,815	0,708	0,725	0,463	0,524
K2	0,874	1	0,789	0,745	0,449	0,827	0,425	0,813	0,680	0,776	0,460	0,470
K3	0,853	0,789	1	0,695	0,457	0,846	0,263	0,759	0,696	0,590	0,278	0,523
K4	0,732	0,745	0,695	1	0,608	0,655	0,316	0,783	0,488	0,601	0,413	0,363
K5	0,534	0,449	0,457	0,608	1	0,559	0,588	0,592	0,529	0,651	0,636	0,458
K6	0,836	0,827	0,846	0,655	0,559	1	0,389	0,766	0,731	0,750	0,451	0,491
K7	0,363	0,425	0,263	0,316	0,588	0,389	1	0,607	0,363	0,805	0,206	0,245
K8	0,815	0,813	0,759	0,783	0,592	0,766	0,607	1	0,550	0,837	0,391	0,359
K9	0,708	0,680	0,696	0,488	0,529	0,731	0,363	0,550	1	0,610	0,450	0,617
K10	0,725	0,776	0,590	0,601	0,651	0,750	0,805	0,837	0,610	1	0,423	0,467
K11	0,463	0,460	0,278	0,413	0,636	0,451	0,206	0,391	0,450	0,423	1	0,363
K12	0,524	0,470	0,523	0,363	0,458	0,491	0,245	0,359	0,617	0,467	0,363	1

Tablo 4: Kriterlere Ait C_j Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12
	0,915	1,002	1,193	1,229	1,111	0,929	1,857	1,025	1,337	1,028	1,589	1,641

Son aşamada ise Eşitlik (7) yardımıyla her bir kriterin ağırlığını gösteren değerleri hesaplanmıştır. Tablo 5'te kriter ağırlıkları gösterilmektedir.

Tablo 5: Kriter Ağırlıkları (w_j)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12
	0,062	0,067	0,080	0,083	0,075	0,063	0,125	0,069	0,090	0,069	0,107	0,110

Tablo 5'te gösterilen, CRITIC yöntemi ile elde edilen kriter ağırlıkları incelendiğinde ülkelerin inovasyon performansını değerlendirmede en önemli kriterin K7 ile gösterilen "Yenilikçilik" olduğu görülmektedir. K12 ile gösterilen "Çevresel Sürdürülebilirlik" ile K11 ile gösterilen "Satışların Etkisi" kriterleri ülkelerin inovasyon performansının değerlendirilmesinde sırasıyla en önemli ikinci ve üçüncü öneme sahiptir.

4.2. WASPAS Yöntemi ile Ülkelerin İnovasyon Performansının Değerlendirilmesi

WASPAS yönteminin ilk adımında Eşitlik (8) yardımıyla normalize karar matrisi elde edilmiştir. Ardından Eşitlik (10) ve Eşitlik (11) yardımıyla alternatiflerin AT ve AÇ değerleri hesaplanmıştır. Yöntemin son adımında gösterildiği gibi Eşitlik (12) kullanılarak alternatiflerin toplam görelî önemleri λ 'nın 0,5 olduğu durum için hesaplanmıştır. Hesaplanan değerler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Alternatiflerin AT, AÇ ve Toplam Görelî Önemi Değerleri

Ülkeler	$Q_i^{(1)}$	$Q_i^{(2)}$	Q_i	Sıralama
Belçika	0,766	0,758	0,762	5
Bulgaristan	0,288	0,246	0,267	32
Çek Cumhuriyeti	0,521	0,505	0,513	20
Danimarka	0,780	0,766	0,773	4
Almanya	0,770	0,746	0,758	6
Estonya	0,694	0,675	0,685	11
İrlanda	0,644	0,625	0,634	14
Yunanistan	0,514	0,465	0,490	22
İspanya	0,500	0,460	0,480	23
Fransa	0,648	0,635	0,642	13
Hırvatistan	0,449	0,415	0,432	25
İtalya	0,617	0,587	0,602	16
Kıbrıs	0,585	0,518	0,551	17
Letonya	0,302	0,278	0,290	31
Litvanya	0,507	0,482	0,495	21
Lüksemburg	0,720	0,701	0,710	9
Macaristan	0,412	0,380	0,396	26
Malta	0,578	0,504	0,541	19
Hollanda	0,732	0,721	0,726	7
Avusturya	0,725	0,718	0,721	8
Polonya	0,349	0,309	0,329	29
Portekiz	0,476	0,454	0,465	24
Romanya	0,202	0,130	0,166	35
Slovenya	0,549	0,540	0,545	18

ÜLKELERİN İNOVASYON PERFORMANSININ CRITIC TEMELLİ WASPAS YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ
Evaluation of the Innovation Performance of Countries with the CRITIC-Based WASPAS Methodks

Ülkeler	$Q_i^{(1)}$	$Q_i^{(2)}$	Q_i	Sıralama
Slovakya	0,390	0,339	0,364	28
Finlandiya	0,802	0,790	0,796	3
İsveç	0,835	0,826	0,831	2
Bosna Hersek	0,249	0,128	0,188	34
İzlanda	0,639	0,590	0,614	15
Makedonya	0,254	0,213	0,234	33
Norveç	0,711	0,679	0,695	10
Sırbistan	0,429	0,350	0,389	27
İsviçre	0,842	0,825	0,834	1
Türkiye	0,312	0,272	0,292	30
Birleşik Krallık	0,696	0,650	0,673	12

WASPAS yönteminin sonucunda her bir alternatif için hesaplanan değerlerine göre sıralama yapıldığından, Tablo 6'da görüldüğü gibi inovasyon performansı en yüksek ülke İsviçre'dir. İsveç ve Finlandiya, İsviçre'nin ardından sırasıyla ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır. İnovasyon performansı en düşük ülkeler ise Romanya, Bosna Hersek ve Makedonya olarak tespit edilmiştir.

Her bir alternatife ait Q_i değerleri farklı λ değerleri dikkate alınarak hesaplanmıştır. Böylece λ değerinin sonuçlara etkisi analiz edilmiştir. Farklı λ değerleri ile elde edilen sonuçlar Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: Farklı λ Değerleri ile Elde Edilen Sonuçlar

Ülkeler	$\lambda=0$	$\lambda=0,1$	$\lambda=0,2$	$\lambda=0,3$	$\lambda=0,4$	$\lambda=0,5$	$\lambda=0,6$	$\lambda=0,7$	$\lambda=0,8$	$\lambda=0,9$	$\lambda=1$
Belçika	5	5	5	5	5	5	5	5	6	6	6
Bulgaristan	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
Çek Cumhuriyeti	19	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
Danimarka	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Almanya	6	6	6	6	6	6	6	6	5	5	5
Estonya	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	12
İrlanda	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14
Yunanistan	22	22	22	22	22	22	22	22	21	21	21
İspanya	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23
Fransa	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13
Hırvatistan	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25
İtalya	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16
Kıbrıs	18	18	18	18	17	17	17	17	17	17	17
Letonya	30	30	30	30	31	31	31	31	31	31	31
Litvanya	21	21	21	21	21	21	21	21	22	22	22
Lüksemburg	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
Macaristan	26	26	26	26	26	26	26	27	27	27	27
Malta	20	19	19	19	19	19	18	18	18	18	18
Hollanda	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
Avusturya	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
Polonya	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29

Ülkeler	$\lambda=0$	$\lambda=0,1$	$\lambda=0,2$	$\lambda=0,3$	$\lambda=0,4$	$\lambda=0,5$	$\lambda=0,6$	$\lambda=0,7$	$\lambda=0,8$	$\lambda=0,9$	$\lambda=1$
Portekiz	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24
Romanya	34	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35
Slovenya	17	17	17	17	18	18	19	19	19	19	19
Slovakya	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28
Finlandiya	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
İsveç	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Bosna Hersek	35	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34
İzlanda	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15
Makedonya	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33
Norveç	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
Sırbistan	27	27	27	27	27	27	27	26	26	26	26
İsviçre	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Türkiye	31	31	31	31	30	30	30	30	30	30	30
Birleşik Krallık	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	11

Tablo 7 incelendiğinde farklı λ değerleri ile elde edilen sonuçların birbirine benzerlik gösterdiği ortaya çıkmıştır. İnovasyon performansı en yüksek ve en düşük olan ülkelerin kendi içerisinde sıralaması bazı λ değerlerinde değişse de ülkeler aynı kalmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin en önemli göstergelerinden birisi de inovasyondur. Kendi teknolojisini üreten ülkeler bu sayede yenilikçi ürünler, hizmetler ya da fikirler geliştirip bunları ihraç ederek büyüme sağlayabilmektedir. Ayrıca bu ülkeler diğer ülkeler ile olan rekabet gücünü arttırarak onların önüne geçebilmektedir. Ülkelerin sahip oldukları rekabet gücünü arttırabilmesi ve bunu sürdürülebilir hale getirmesi inovasyon konusundaki deneyim ve çalışmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Rekabet gücünün artması verimliliğin artmasına neden olmaktadır. Böylece ülkenin ekonomik yapısı güçlenmekte, yaşam standartları gelişmekte ve refah düzeyi artmaktadır. Bu nedenle ülkeler için inovasyon kavramı oldukça önemlidir. Ayrıca son yıllarda inovasyona önem veren ve bunu kalkınmanın önemli bir aracı olarak gören ülkelerin bu konudaki faaliyetlerini geliştirmek için yaptıkları yatırım ve harcamalar artmıştır. Bu durumda da yapılan bu harcamaların sonuçlarının analiz edilmesi, yatırımların doğruluğunun tespit edilmesi ve ülkelerin inovasyon konusundaki performanslarının değerlendirilmesi bir gereklilik haline gelmiştir. Ülkeler inovasyon faaliyetlerini değerlendirerek diğer ülkelerle kendi performanslarını karşılaştırarak mevcut durumlarını analiz edebilir, yetersiz görülen konular üzerinde çalışmalar yapabilir, başarı sağlanan konuların geliştirilmesi için çalışmalar yürütebilir ve planlamalar yapabilmektedir.

Bu noktadan hareketle bu çalışmada günümüzde ülkeler için büyük önem arz eden inovasyon performansının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. 2021 yılına ait Avrupa İnovasyon Endeksi Puanlama Tablosu'nda bulunan veriler kullanılarak Avrupa Birliği üyesi 27 ülke ile Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Avrupa Birliği'nde yer almayan 8 ülkenin inovasyon performansı değerlendirilmiştir. Çalışmada ÇKKV yöntemlerinden CRITIC ve WASPAS yöntemi kullanılmıştır. Avrupa İnovasyon Endeksi Puanlama Tablosu'nda bulunan kriterler değerlendirme kriteri olarak belirlendikten sonra CRITIC yöntemiyle objektif bir şekilde kriter ağırlıkları hesaplanmıştır. CRITIC yöntemi ile elde edilen kriter ağırlıklarına göre en önemli kriterlerin sırasıyla "Yenilikçilik", "Çevresel Sürdürülebilirlik"

ÜLKELERİN İNOVASYON PERFORMANSININ CRITIC TEMELLİ WASPAS YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of the Innovation Performance of Countries with the CRITIC-Based WASPAS Methodks

ve “Satışların Etkisi” olduğu görülmüştür. Ardından çalışmada ele alınan 35 ülke WASPAS yöntemi kullanılarak inovasyon performanslarına göre sıralanmıştır. WASPAS yöntemiyle elde edilen sonuçlara göre en yüksek inovasyon performansına sahip ülkeler İsviçre, İsveç ve Finlandiya olmuştur. Romanya, Bosna Hersek ve Makedonya'nın ise inovasyon performansı en düşük ülkeler olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışmada λ değerinin sonuçlara etkisi de analiz edilmiştir. Farklı λ değerleri ile elde edilen sonuçların birbirine benzerlik gösterdiği ortaya çıkmıştır. Literatür incelendiğinde bu çalışmadan elde edilen sonuçların Ayçin ve Çakın (2019) ile Oralhan ve Büyüktürk (2019) çalışmalarından elde edilen sonuçlar ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda elde edilen sonuçların bu çalışmaların sonuçları ile benzerlik göstermesi CRITIC temelli WASPAS yönteminin ülkelerin inovasyon performansının değerlendirilmesinde kullanılabileceğini göstermektedir.

Gelecekte bu konuyla ilgili yapılacak olan çalışmalarda ülkelerin inovasyon performansının ölçülmesinde farklı kriterler kullanılabilir, kullanılan kriterlerin sayısı artırılabilir. Kriter ağırlıklarının CRITIC yönteminden farklı ÇKKV yöntemleri ile elde edildiği çalışmalara yer verilebilir. Ülkelerin inovasyon performansının değerlendirilmesinde farklı ÇKKV yöntemleri kullanılarak elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir. Kullanılan farklı yöntemlerin tutarlılıkları değerlendirilebilir. Ayrıca ülkelerin inovasyon performansına katkı sağlayacak özellikleri göz önünde bulundurularak bu özelliklere ilişkin kriterler belirlenebilir. Ülkelerin inovasyon performansları yıllar bazında değerlendirilerek sonuçlar yorumlanabilir. İnovasyon konusunda yapılan yatırımların ülkelerin inovasyon performansının geliştirilmesine ne derecede katkı sağladığı araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- ALTINTAŞ, F. F. (2020). "İnovasyon Performanslarının ENTROPİ Tabanlı Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Değerlendirilmesi: G7 Grubu Ülkeleri Örneği", Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7: 2- 151-172.
- AYÇİN, E., ÇAKIN, E. (2019). "Ülkelerin İnovasyon Performanslarının Ölçümünde Entropi ve MABAC Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Bütünleşik Olarak Kullanılması", Akdeniz İİBF Dergisi, 19: 2- 326-351.
- BELGİN, Ö., APAYDIN AVŞAR, B. (2019). "Türkiye'de Bölgeler ve İller Düzeyinde Ar-Ge ve Yenilik Performansının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Ölçülmesi", Verimlilik Dergisi, 27-48.
- BROUWER, M. T. (2000). "Entrepreneurship and Uncertainty: Innovation and Competition Among the Many", Small Business Economics, 15: 2- 149-160.
- ÇAKIN, E., ÖZDEMİR, A. (2020). "Ülkelerin İnovasyon Performansının Ölçülmesinde Yapay Sinir Ağları, Bulanık DEMATEL Tabanlı Analitik Ağ Süreci ve Ağırlık Kısıtlı Veri Zarflama Analizi Yaklaşımlarının Bütünleşik Olarak Kullanılması ve Bir Uygulaması", Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 21: 2- 287-314.
- ÇAKIR, S., PERÇİN, S. (2013). "AB Ülkeleri'nde Bütünleşik Entropi Ağırlık-TOPSIS Yöntemiyle Ar-Ge Performansının Ölçülmesi", Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 77-95.
- DIAKOULAKI, D., MAVROTAS, G., PAPAYANNAKIS, L. (1995). "Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The CRITIC Method", Computers & Operations Research, 22: 7- 763-770.
- ELÇİ, Ş. (2007). İnovasyon: Kalkınma ve Rekabetin Anahtarı. İNOMER: İstanbul.
- İNEL, M. N., TÜRKER, M. V. (2016). "Ulusal İnovasyon Performansının Ölçümü için Çok Nitelikli Karar Verme Teknikleri ile Bir Model Denemesi", Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 38: 2- 147-166.

- KAYNAK, S., ALTUNTAŞ, S., DERELİ, T. (2017). "Comparing the innovation performance of EU candidate countries: an entropy-based TOPSIS approach", *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30: 1- 31-54.
- MURAT, D. (2020). "The Measurmeent of Innivation Perfromance in OECD Countries", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18: 4- 209-226.
- OECD (2005). Oslo Klavuzu: Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler. Avrupa Komisyonu.
- ORALHAN, B., BÜYÜKTÜRK, M. A. (2019). "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin İnovasyon Performansının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Kıyaslanması", *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 471-484.
- ORHAN, M., AYTEKİN, M. (2020). "Türkiye ile AB'ye Son Katılan Ülkelerin Ar-Ge Performanslarının CRITIC Ağırlıklı MAUT ve SAW Yöntemleriyle Kıyaslanması", *Business & Management Studies: An International Journal*, 8: 1- 754-778.
- POLEDNÍKOVÁ, E., & KASHI, K. (2014). "Using MCDM methods: Evaluation of Regional Innovation Performance in the Czech Republic", *Kidmore End: Academic Conferences International Limited*. .
- ZAVADSKAS, E. K., TURKIS, Z., ANTUCHEVICIENE, J. (2012). "Optimization of Weigted Aggregated Sum Product Assesment", *Electronics and Electrical Engineering*, 122: 6.

SOSYAL VE EKONOMİK DEĞİŞİM DAVRANIŞI ÖLÇEĞİ UYARLAMA VE KARŞILAŞTIRMA ÇALIŞMASI

Social and Economic Change Behavior Scale Adaptation and Comparison Study

Vildan DURMAZ

vkorul@eskisehir.edu.tr

0000-0003-3649-1780

Yılmaz YILDIRIM

yyildirim1983@hotmail.com

0000-0002-1765-7258

ÖZET

Sosyal ve ekonomik değişim davranışları bireyin davranışlarını hangi nedene dayalı olarak yapıldığını açıklamaya çalışan bir teoridir. Bu çalışmada öncelikle sosyal ve ekonomik değişim davranışları kavramları açıklanmış daha sonra Türkçe'ye çevirisi yapılan anketin uyarlama, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarına yönelik bir yöntem sunularak elde edilen bulgular tartışılmıştır. Elde edilen sonuçlar ile Türkçe'ye çevrilen anketin geçerlilik ve güvenilirliğinin yüksek olduğu kanıtlanmıştır ve Türkiye'de yapılacak olan araştırmalarda kullanılabilir olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Değişim, Ekonomik Değişim, Havayolu Pilotu, Davranış

ABSTRACT

Social and economic exchange behaviour is a theory that tries to explain the reasons for the behaviour of the individual. In this study, initially, the concepts of social and economic exchange behaviours were explained, then a method for the adaptation, validity and reliability studies of the questionnaire translated into Turkish was presented and the findings were discussed. With the results obtained, the validity and reliability of the questionnaire translated into Turkish have been proven to be high and can be used in studies to be conducted in Turkey.

Keywords: Social Exchange, Economic Exchange, Airline Pilot, Behaviour

1. GİRİŞ

Sosyal ve ekonomik değişim teorisi, alan yazında “çalışan – örgüt” ilişkisini anlamak adına önem kazanmış ve örgütlerdeki değişim davranışını anlamak için en etkili çerçevelerden biri olmuştur (Cropanzano ve Mitchell, 2005: 874 – 900; Shore vd., 2009: 289 – 302). Dinamikleri anlık değişebilen çevrede sosyal ve ekonomik değişim davranışlarına sahip olan örgüt bireylerini tanımak, bir örgütün değişime neden olacak belirsizliklerle başa çıkma ve buna yanıt verme konusunda hazır olma yeteneği sağlamak için bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışma ile Türkçe alan yazına geçerliliği ve güvenilirliği olan bir anket kazandırmanın yanında, işletmelerin personellerinin davranışlarını anlamalarını kolaylaştıracak bir ankete sahip olmaları sağlanmıştır.

2. KAVRAMSAL OLARAK SOSYAL VE EKONOMİK DEĞİŞİM

2.1. Sosyal ve Ekonomik Değişim Davranışının Boyutları

Ekonomik değişim var olan değişimlerin para, statü ve güç üzerinden değişimin sağlanması şeklinde açıklanmıştır (Wan ve Antonucci, 2016: 1-9). Ekonomik değişim teorisindeki merkez öncül sağlanacak faydanın, harcanılan maliyetleri karşılayıp karşılamaması ve rasyonel bir değişim olmasıdır (Lavrakas,

2008). Ekonomik değişim teorisine göre sağlanacak faydanın maliyetleri karşılaması durumunda, örgütte çalışan bireyin bu maliyetleri yerine getireceği öngörülmektedir. Ancak maliyet-fayda ilişkisinin eşit veya sağlanan faydanın daha fazla olması durumunda bireyin örgüt ile olan ilişkisini keseceği veya sağladığı faydayı azaltacağı varsayılmaktadır. Yapılan bir araştırmada, çalıştıkları iki gruba anketleri doldurmaları için verilen ücretin aynı miktarda olmasına rağmen (verilen ücretler farklı isimler ile adlandırılmıştır: “anket ücreti” ve “katılım için teşekkür”) “anket ücreti” olarak para alan bireylerin, diğer gruba göre ankete daha fazla yanıt verdiği gözlemlenmiştir (Biner ve Kidd, 1994: 483–492). Bu örnekten yola çıkıldığında anketi dolduranların rasyonel bir bakış açısı ile maliyet – fayda ilişkisini tamamen aldıkları ücret ile değerlendirdikleri görülmektedir. Bununla birlikte ekonomik değişimlerde kararlar nadiren tek bir faktörle sınırlıdır ve bu da rasyonel karar verme ile karıştırılır (Blau, 1964).

Değişim veya Sosyal Değişim Teorisi (SDT) çoğu sosyal davranışın, bireyin başkalarına karşı eylemlerinin bir çeşit orantılı geri dönüş ile sonuçlanacağı beklentisine dayanan sosyal yapı modelidir (Reber ve Reber, 2009). Sosyal etkileşimleri, katılımcıların adil ya da adil olarak nitelendirilen sınırlar dâhilinde faydalarını (aldıkları ödüller - yaptıkları maliyetler) maksimize etmeye çalıştıkları bir değişim olarak öngören teorinin (VandenBos, 2015) özü karşılıklılık normudur. İnsanların aldıkları faydalar için karşılık vermeleri beklenir. SDT, insanların sosyal ilişkilerde adalet aradıklarını belirten ve ilişkideki her bir tarafın sonuçlar (faydalar) ve girdiler (ilişkiye getirilen kaynaklar) aynı oranda olduğu zaman adaletin varlığını korunduğuna inanılan eşitlik teorisine benzemektedir. SDT’ de sosyal ve maddi kaynak alışverişinin insan etkileşiminin temel bir biçimi olduğu varsayılmaktadır. Teoride ödül ve maliyet olarak yer alan davranışlar iki farklı şekilde açıklanmaktadır. Birinci davranış tamamen ekonomik olarak açıklanan ve parasal bir karşılık ile sonuçlanırken, ikinci davranış sosyal davranışlar olarak tanımlanmıştır. Her ne kadar para gibi ekonomik ödüller önemini korusa da bireysel fayda, kişisel tatmin ve sosyal kabul gibi sosyal ödüller, ekonomik ödüllerin önüne geçmektedir (Lambe vd., 2001: 1-36). Ayrıca bireyin davranışı maliyet olarak ve karşılığında alacağı davranışlar veya beklentiler de ödül olarak tanımlanmıştır.

Tablo 1. Kısa Dönemli Stratejik Birlikler: Sosyal Değişim Bakış Açısı*

Sosyal Değişim Teorisi	Ekonomik Değişim Teorisi
<ul style="list-style-type: none"> Kaynak alışverişini şekillendiren sosyal ilişkilere ve kişisel bağlara odaklanır, 	<ul style="list-style-type: none"> Alışverişini yönetme mekanizması olarak fiyata odaklanır,
<ul style="list-style-type: none"> Ekonomik ve ekonomik olmayan değişimlerin birleşimlerini inceler, 	<ul style="list-style-type: none"> Sadece ekonomik değişimleri inceler,
<ul style="list-style-type: none"> Değişim gönüllüdür, 	<ul style="list-style-type: none"> Değişim zorunludur,
<ul style="list-style-type: none"> Değişim açıkça sözleşmeli değildir, 	<ul style="list-style-type: none"> Değişim açıkça sözleşmelidir,
<ul style="list-style-type: none"> Değişim sosyal bir sistem içinde gerçekteşir. 	<ul style="list-style-type: none"> Değişim bir pazar içinde gerçekteşir.

Kaynak: Bignoux, 2006: 615-627.

* Yılmaz Yıldırım yayınlanmış doktora tezinden alıntıdır.

Homans (1958) ile başlayan ve Blau (1964) ile genel değişim yaklaşımı getirilen teorinin başlangıcı Skinner’ ın (1938) organizmaların davranışına kadar ilişkilendirilebilmektedir. Skinner’ ın (1938) yaptığı araştırmada yer alan değer, ödül ve benzeri kavramlar Homans (1958) tarafından bu teoride kullanılmış ve bunların eşitliği üzerine odaklanılmıştır. Bununla birlikte, Thibaut ve Kelley’ nin (1959) ikili ilişkilerin araştırılması Homans’ ın (1958) araştırmalarını genişleten niteliktedir. Thibaut ve Kelley (1959), bireyin

SOSYAL VE EKONOMİK DEĞİŞİM DAVRANIŞI ÖLÇEĞİ UYARLAMA VE KARŞILAŞTIRMA ÇALIŞMASI
Social and Economic Change Behavior Scale Adaptation and Comparison Study

seçilen davranışlar yoluyla bir ilişkide kendi sonuçlarını tek taraflı olarak etkileyebileceği anlamına gelen refleksif kontrol kavramını ortaya çıkartmışlardır (Roeckelein, 2006). Bireyler ilişkilerde maliyetleri asgari düzeye indirerek ödülleri azami düzeye çıkartmaya çalışmaktadır. Blau (1964) ise karşı taraftan beklenen ve genellikle gerçekleştirilen davranışlar ile motive olan bireylerin gönüllü davranışlarını SDT olarak tanımlanmıştır. Zevkler, tatminkârlık, doyumlar da dâhil olmak üzere olumlu pekiştirme kaynakları ödül olarak tanımlanabilirken, karşılığında verilen davranışlar ise maliyetler ve kaynaklar olarak tanımlanabilir. Maliyetler (ceza ve kaybedilen ödüller), üç ana başlık altında incelenebilir. Bunlar:

- Yatırım, başkalarını ödüllendirmek için kullanılacak becerilerin geliştirilmesi için harcanan zaman ve çaba;
- Doğrudan maliyetler, başka bir şey karşılığında başkasına verilen kaynak;
- Fırsat, başka bir yerde var olacak ödül kaybı.

Kaynaklar ise kişilerarası iletilebilecek her şey (mal, malzeme veya sembolik madde dâhil olmak üzere davranış şekilleri) olarak tanımlanmıştır. Bu durumda, Blau' nun (1964) çıkış noktasına göre aşağıdaki denklem oluşturulabilir.

$$\text{İlişkilerden kâr} = \text{Etkileşimin ödülleri} - \text{Etkileşimin maliyetleri}$$

Eğer ilişkiden elde edilen sonuç pozitif çıkar ise, birey var olan ilişkiye devam etme eğilimi gösterir. Eğer sonuç negatif ise, beklenti bireyin sahip olduğu ilişkiyi bitirmesi veya maliyetleri azaltması yönündedir (Blau, 1964).

Blau' ya (1964) göre insanları bir birey olarak örgütlere bağlayan en önemli güç sosyal cazibedir. Bu tanıma göre yüksek ödüller öneren örgütler çekici olarak öngörülebilir. Örgütlerin sundukları ödüller sosyal bağları güçlendirirken, yetersiz ödüller sosyal bağların yok olmasına neden olmaktadır. Ödüllerin türleri ise içsel ve dışsal olarak belirtilmiştir. Blau' ya (1964) göre 6 tip sosyal ödül bulunmaktadır. Bunlar kişisel cazibe, sosyal kabul, sosyal onay, sözsüz hizmetler, saygı / itibar, uyum / güç olarak sıralanmaktadır. İçsel ödüller ise başka faydalar elde edebilmek adına yeni araçlar sağladıkları için değil, var oldukları için zevkli bulunan ve bireyleri güdüleyen ödüllerdir. Dışsal ödüller elde edildikleri örgütten bağımsız olarak kazanılabilir. Başka bir deyişle, dış fayda olarak kabul edilen ödüller, örgütün kendisinden değil, örgüt sayesinde iletişim kurulan başka bir örgütten sağlanmaktadır. Ayrıca dış ödüllere ulaşma isteği, daha ileri bir amaç için araç görevini görür (Blau, 1964). Şekil 1'de SDT' nin tarihi kısaca açıklanmıştır.

Şekil 1. Sosyal Değişim Teorisinin Tarihi

1938- 1960'LAR	<ul style="list-style-type: none"> • Skinner, B.F. (1938). Organizmaların davranışı: Deneysel bir analiz. • Homans, G. (1958). Değişim olarak Sosyal Davranış. • Thibaut, J.W.; Kelley, H.H. (1959). Grupların sosyal psikolojisi. • Blau, P.M. (1964). Sosyal hayatta değişim ve güç.
1970'LER	<ul style="list-style-type: none"> • Altman, I.; Taylor, D. (1973). Sosyal nüfuz: Kişilerarası ilişkilerin gelişimi. • Simpson, R. (1973). Sosyal değişim teorileri. • Foa, U.; Foa, E. (1974). Zihnin toplumsal yapıları. • Heath, A. (1976). Rasyonel seçim ve sosyal değişim: Değişim teorisinin bir eleştirisi. • Thibaut, J.W.; Kelley, H.H. (1978). Kişilerarası ilişkiler: Bir karşılıklı bağımlılık teorisi.
1980'LER VE SONRASI	<ul style="list-style-type: none"> • Gergen, K., Greenberg, M.; Willis, R. (Ed)(1980). Sosyal değişim: Teori ve araştırmadaki gelişmeler. • Aronson, E. (1972/1984). Sosyal Hayvan. • Alessio, J. (1990). Heiderian Denge ve Sosyal Değişim Teorisinin Sentezi ve Biçimlendirilmesi.

Kaynak: Yılmaz Yıldırım doktora tezinden alınmıştır.

Sonuç olarak Blau' nun (1964) önermeleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Bulkan, 2013):

- Sosyal ödüllere duyulan arzu, insanın birbirleriyle değişim ilişkilerine girmesine yol açar;
- Karşılıklı sosyal değişimler insanlar arasında güven ve sosyal bağlar yaratır. Tek taraflı hizmetler güç ve durum farkları yaratır;
- Güç farklılıkları kuruluşları mümkün kılar. İktidarın adil kullanımı toplumsal onayı ve gücün haksız kullanılmasını toplumsal reddi doğurur;
- Eğer astlar, üstün davranışlarının cömertçe güç verdiğini toplu olarak kabul ederse, üstün gücünü meşru kılacaklardır;
- İstikrarlı organizasyon için meşru güç gereklidir;
- Eğer astlar topluca haksız güç egzersizi yaşarlarsa, bir muhalefet hareketi gelişecektir.

SDT' nin temeli bireylere örgüt tarafından verilen hakların ve ödüllerin tatminkâr seviyede olmasının nedeni bireylerin örgüt için bazı sorumlulukları üstlenmesini sağlamayı amaçlamasına dayanmaktadır (Masterson ve Stamper, 2003: 473-490). Bu açıklamada ilk taraf olarak birey ve örgütten bahsedilmiştir. Bu durumda birey ve örgüt arasındaki bağların karşılıklı çıkar ilişkisine dayandığı söylenebilir. Yani ödül beklentisinde olan birey ve çalışanından da beklentiye giren örgüt ikilisi arasında alışveriş devam ettiği sürece iletişimin devam edeceği öngörülmektedir. Bireyin beklentisi, harcadığı maliyetin karşılığında sahip olduğu veya olacağı ödül oranını arttırmaya çalışmaktır (Homans, 1958). Aynı durum SDT kapsamında örgüt için de geçerli olmaktadır. Yani bir tarafın ödül seviyesi artarken, diğer tarafın maliyeti artacaktır. Bu da SDT' nin kapsamında bir tarafın sosyal değişimden beklenen faydayı sağlayamaması anlamına gelebilir. Sürecin devam etmesi için bir orantı gerekliliği tartışılabilir. Sadece ödülleri, maliyetlerinin üstünde olan birey veya örgüt için SDT' den bahsedilebilir.

Teori karşılıklı ilişkilerin gereksinimi olan maliyetler ve ödüller olarak şekillenmeye başlamaktadır. Sosyal değişim sürecinin başlaması için bireyin bir beklentisinin oluşması gerekmektedir. Aynı zamanda birey için ödüllerin artması durumunda, ödülleri veren tarafın beklentilerinde de artış gözlemlenecektir (Heath, 2013). Tek tarafın beklentilerinin karşılanmaması durumunda da sonuç verilen maliyetlerin azalmasına veya ilişkinin tamamen sonlandırılmasına neden olacaktır (Thibaut ve Kelley, 1959). Örneğin araştırma evrenini oluşturan Türkiye merkezli havayolu işletmelerinin yazın daha yoğun bir program ile uçtuğu Devlet Hava Meydanları İşletmesi' ne ait istatistikî bilgilerde yer almaktadır. Bu durumda işletmeler için en kârlı yöntem kendi işletmelerinde çalışan pilotların yıllık izinlerini kışa denk gelecek şekilde ayarlamasıdır. Böylece yazın artan pilot ihtiyacını sahip olduğu pilot kaynağı ile karşılayacaktır. Ancak belirli bir süre aynı işletmede görev yapan pilotların beklentileri sadece kış aylarında değil, uçuşların yoğun olduğu yaz aylarında da izne çıkmak olacaktır. Bu durumda havayolu pilotları için bir ödül oluşurken, işletme açısından bakıldığında da bir maliyet (pilotlarını yazın izne göndermek) ortaya çıkacaktır. Havayolu pilotları için maliyet, belirli bir süre zarfında azami limitler aşılmadan yoğun tempoda çalışmak, gerekirse boş günlerinde de uçuşa gitmek olabileceği gibi, havayolu işletmesi için ödül, uçuş değişikliğinin oluşması durumunda yedek olarak fazladan pilot bulundurmadan boş günlerinde müsait olan pilotları uçurmak olarak kabul edilebilir.

2.2. Türkiye' de Yapılan Çalışmalar

15 Kasım 2021 tarihine kadar Sosyal ve Ekonomik Değişim üzerine yapılan araştırmalarda, anket uygulama konusunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır. Bununla birlikte Türkçe alan yazında bu

konu hakkında araştırmalar oluşturulmaya başlanmıştır. Araştırmacı tarafından Türkçe' ye çevrilen Sosyal ve Ekonomik Değişim Davranış Ölçeği, alan yazında ilk defa yer almıştır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Oluşturulan kuramsal çerçeve içinde bu araştırmanın amacı, Sosyal ve Ekonomik Değişim Davranış Ölçeğinin Türkçe' ye uyarlanması, ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliğine ilişkin bulguların ortaya konulmasıdır.

4. YÖNTEM

4.1. Sosyal ve Ekonomik Değişim Ölçeği

Çalışmada kullanılan ölçek Shore ve diğerleri (2009: 289-302) tarafından hazırlanmış ve 2 farklı boyut araştırılmıştır. Sosyal değişim davranışları sergileyen bireylerin tanımlanması için 8 madde ve ekonomik değişime önem veren bireylerin davranışlarını ölçen 9 madde ile anket oluşturulmuştur. Oluşturulan ankete örnek olarak alırım / uygularım gibi yargı cümleleri kullanıldığı gibi, anket 5'li likert tipi ölçek kullanılarak değerlendirilmiştir.

4.2. Türkçe' ye Çeviri Çalışması

Ölçeğin Türkçe' ye uyarlanmasında Basım ve Şeşen (2006) tarafından da kullanılan ve Brislin ve diğerleri (1973) tarafından önerilen yöntem uygulanmıştır. Bu model sırası ile aşağıdaki gibi şekillenmiştir:

- Anketin Türkçe' ye çevirisi;
- Hazırlanan çevirinin değerlendirilmesi;
- Çevrilen anketin tekrar İngilizce' ye çevrilmesi;
- Yapılan çevirinin değerlendirilmesi;
- Son değerlendirme.

İlk İngilizce – Türkçe çeviri birbirinden bağımsız ve İngiliz dili ve edebiyatı mezunu 3 kişi tarafından yapılmıştır. Çevirmenlerden bir tanesi araştırmacının kendisi, ikincisi uluslararası bir inşaat firmasında İngilizce – Türkçe ve Türkçe – İngilizce çevirilerden sorumlu bir yönetici, 3. kişi ise bir üniversitede İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde görev yapmaktadır. Yazar dışında çeviri yapan kişilere konu hakkında bilgi verilmiş ve çevirinin İngilizce kelime anlamlarına en yakın kelimeler ile çevrilmesi istenmiştir. Oluşan Türkçe anket 'Türkiye' de bir havayolu işletmesinde pilot alımlarında görevli insan kaynakları uzmanı, uluslararası bir firmada Doğu Avrupa insan kaynakları direktörü ve ana işletme konusu havaalanları olan uluslararası bir firmada görev yapan insan kaynakları direktörü olan 3 uzman tarafından değerlendirilmiştir. Türkçe ve İngilizce çevirilerin karşılaştırılması ve anketin özelliğini kaybetmemesi için gereken düzenlemeler yapıldıktan sonra Türkçe anket İngiltere' de bir kolejde İngilizce öğretimliği yapan ve anadili Türkçe olan bir kişi ve Türkiye' de özel bir kolejde İngilizce bölüm başkanı olan bir kişi tarafından tekrar İngilizce' ye çevrilmiştir. Yapılan çevirilerde bazı eş anlamlı kelimeler dışında farklı anlamlara neden olabilecek kelimeler ile karşılaşılmamıştır. Anketin son hali, Türkiye' de bir üniversitede İngilizce hazırlık bölümünde görev yapan öğretim üyesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde görev yapan öğretim üyesi, çalışma ekonomisi alanında uzman öğretim üyesi, yönetim bilimleri alanında uzman öğretim üyesi ve havacılık yönetiminde uzman öğretim üyesi tarafından oluşan uzman grup tarafından kontrol edilmiştir. Türkçe hazırlanan ölçekte oluşan cümlelerin İngilizce' de yer alan anket ile uyumlu

olup olmadığı bu aşamada tekrar gözden geçirilmiştir. Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra Türkçe çevirinin asıl çeviriye uyduğuna ve bu alanda yapılacak olan araştırmalar için kullanılabilir olduğuna karar verilmiştir.

4.3. Örneklem

İlk örneklem grubu Covid-19 kısıtlamalarının yavaş yavaş tekrar devreye sokulması gibi görülen kamu kurum ve kuruluşlarında dönüşümlü, esnek ve uzaktan çalışmaya izin verilmesinin başlangıcı olan 26 Ağustos 2020 tarihine kadar anketi dolduran havayolu pilotlarıdır. Bu tarihten sonra uçuş sayılarında bir önceki aylara göre tekrar azalma olduğu gibi, Covid19 kısıtlamaları artarak devam etmiştir. Yapılan araştırmada kullanılan yöntem olan kolayda örnekleme tekniği ile toplanan anket sayısı 102 olup herhangi bir kayıp veri veya geçersiz anket tespit edilmemiştir. İlk örneklem grubunun 102 kişi olduğu katılımcıların 24' ü kadın (%23.5), 78'i erkektir (%76.5). Pilotların %43.1' i bekâr, %56.9'u evli iken, %58.8' i çocuk sahibi olmadığını, %19.6'sı 1 çocuğa ve %21.6'sı 2 veya 3 çocuğa sahip olduklarını belirtmişlerdir. Anketi yanıtlayanların %31.4' ü havayolu sponsorluğunda pilotaj eğitimini alırken, %20 .6'sı yurt içinde bir havacılık kurumundan, %15.7'si devlet üniversitelerin pilotaj bölümünden ve yine %15.7' si harp okullarından, geriye kalan %8.8' lik kısım özel üniversitelerden, %7.8' lik kısım ise yurt dışından eğitimlerini aldıklarını belirtmiştir.

Araştırmanın ikinci örneklem grubu ise 26 Ağustos 2020 tarihinden sonra anketi tamamlayan 382 kişilik bir gruptan oluşmaktadır. 3 adet geçersiz anket tespit edilen ve 379 anket ile değerlendirilen ikinci örneklemin 49' u kadın (%12.9), 330'u erkektir (%87.1). Pilotların %51.2' si bekâr, %48.8'i evli iken, %51.2' i çocuk sahibi olmadıklarını, %21.1'i 1 çocuğa, %26.6'sı 2 veya 3 çocuğa ve %1.1'i 4 çocuğa sahip olduklarını belirtmişlerdir. Anketi yanıtlayanların %7.4' ü havayolu sponsorluğunda, %35.6'sı yurt içinde bir havacılık kurumunda, %14.2'si devlet üniversitelerin pilotaj bölümünde, %21.9' u harp okullarında, geriye kalan %6.6' lık kısım özel üniversitelerde ve %14.2' lik kısım ise yurt dışında pilotaj eğitimlerini tamamladıklarını belirtmiştir.

5. BULGULAR

Tabloların anlaşılabilirliği adına ifadeler Ekonomik ve Sosyal olarak iki bölüme ayrılmış ve aşağıdaki kısaltmalar şeklinde adlandırılmıştır:

- Organizasyonum ile olan ilişkim tamamen profesyonel bir ilişki- Çalışırım ve karşılığında maaşımı alırım. (Ekonomik 1 / E1)
- Organizasyonumun uzun vadede benim için ne yaptığını değil, sadece şu anda ne yaptığını umursarım. (Ekonomik 2 / E2)
- İşim için harcadığım çaba, aldığım maaş ve olanaklar ile eşittir. (Ekonomik 3 / E3)
- Benim için beklenenden fazlasını yaptıklarını gördükten sonra, organizasyonumun için daha fazla emek harcamak isterim. (Ekonomik 4 / E4)
- Organizasyonumdan ne kazandığımı ve benim ne kattığımı çok dikkatli bir şekilde takip ederim. (Ekonomik 5 / E5)
- Organizasyonumdan gerçekten beklediğim tek şey emeğimin karşılığının ödenmesidir. (Ekonomik 6 / E6)
- Çalışma durumumu tanımlamanın en doğru yolu, emeğimin karşılığında adil bir ücret aldığımı

söylemektir. (Ekonomik 7 / E7)

- Organizasyonum ile olan ilişkim kişisel değil- işe duygularımı çok az katarım. (Ekonomik 8 / E8)
- Görevimin gerektirdiği şeyi yaparım, çünkü sadece bana bunun için para verilir. (Ekonomik 9 / E9)
- Organizasyonum bana önemli bir yatırım yapmıştır. (Sosyal 1 / S1)
- Bugün işte yaptığım şeyler uzun vadede organizasyondaki pozisyonuma fayda sağlayacaktır. (Sosyal 2 / S2)
- Organizasyonum ile olan ilişkimde çok fazla karşılıklı fedakârlık bulunur. (Sosyal 3 / S3)
- Organizasyonum için gösterdiğim çabalarımın hiçbir zaman ödüllendirilmeyeceğinden endişe ederim. (Sosyal 4 / S4)
- Kısa vadede gereğinden fazla çalışmayı önemsemiyorum - eninde sonunda organizasyonum tarafından ödüllendirileceğimi bilirim. (Sosyal 5 / S5)
- Organizasyonum ile ilişkim karşılıklı güvene dayanır. (Sosyal 6 / S6)
- Organizasyonum için yüksek menfaat gözetmeye çalışırım çünkü organizasyonumun bana sahip çıkacağına güvenirim. (Sosyal 7 / S7)
- Her ne kadar her zaman hak ettiğim takdiri kazanamasam da, çabalarımın gelecekte organizasyonum tarafından ödüllendirileceğini bilirim. (Sosyal 8 / S8)

İlk aşamada birinci örnekleme ait veriler yapı geçerliğinin incelenmesi amacı için faktör analizine tabi tutulmuş ve faktör analizinde kullanılan “Varimax” eksen döndürmesi tekniği ile verinin faktör analizine uygunluğuna bakılmıştır. KMO test sonucu 0.905 ve Bartlett testi de anlamlı sonuç vermiştir ($p < 0.05$). Bu değerler sonucunda örneklem boyutunun yeterli olduğu ve verilerin normal dağılım gösterdiği söylenebilmektedir.

5.1. Geçerlilik Bulguları

Faktör analizi sonucunda Tablo 2’ ye göre öz değeri 1’ den büyük iki faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapı daha önce hazırlanan orijinal yapı ile uyumluluk göstermektedir (Shore vd., 2009: 289-302).

Araştırmanın ikinci safhasında ise ikinci örneklem tarafından doldurulan anketlerde faktör analizi uygulanmıştır. Ölçeğin yakınsama ve ayrışma geçerlilikleri kontrol edilmiştir. Tablo 2’ ye göre ikinci örneklem grubunda yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ortaya, ilk araştırmaya yakın faktör yük değerleri ve açıklanan varyanslar ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar ise ilk araştırmayı doğrulamaktadır.

Tablo 2. Sosyal ve Ekonomik Değişim Davranışlarının Faktör Yük Değerleri ve Ortak Varyansları

Faktör	Faktör Yüğü			
	Örneklem 1		Örneklem 2	
	Öz değer	%Varyans	Öz değer	%Varyans
Ekonomik	10,800	63,540	12,046	70,86
Ekonomik1	0,911		0,929	
Ekonomik2	0,700		0,854	
Ekonomik3	0,839		0,843	
Ekonomik4	0,883		0,863	
Ekonomik5	0,875		0,893	

Faktör	Faktör Yüğü			
	Örneklem 1		Örneklem 2	
	Öz değęer	%Varyans	Öz değęer	%Varyans
Ekonomik6		0,870		0,910
Ekonomik7		0,880		0,911
Ekonomik8		0,847		0,883
Ekonomik9		0,750		0,859
Sosyal	2,14	12,57	1.276	7,51
Sosyal1		0,854		0,886
Sosyal2		0,799		0,869
Sosyal3		0,824		0,910
Sosyal4		0,374		0,675
Sosyal5		0,887		0,897
Sosyal6		0,902		0,906
Sosyal7		0,936		0,931
Sosyal8		0,928		0,921

İlk yapıda ölçeğın açıklanan toplam varyans değeri 76.12 iken, ikinci örnekleme bu değeri 78.37'dir. Ölçeğın yakınsama geçerliğinin belirlenmesi için hazırlanan değişkenlerin korelasyonları Ek A' da verilmiş ve korelasyon değeri incelendiğinde de boyutların tümünde anlamlı ve yüksek korelasyonlar görülmüştür ($p < 0.01$). Ayrıca, Şencan'a [30] göre ayrılma geçerliğinde, maddeler arasındaki korelasyon katsayıları düşük ise ayrılma geçerliğinin sağlandığından bahsedilmektedir.

Yapılan analiz sonucu aynı boyutta yer alan maddeler arasındaki katsayıların yüksek, farklı boyutta yer alan maddeler arasındaki katsayıların düşük olduğu göz önünde tutulur ise araştırmacı tarafından Türkçe' ye çevrilen ölçeğın yakınsama ve ayrılma geçerliliklerine sahip olduğu söylenebilir.

5.2. Güvenirlik Bulguları

17 maddeden oluşan Sosyal ve Ekonomik Değişim Davranışları ölçeğine güvenirlik analizi yapılmıştır. Cronbach's Alpha değeri anketin kabul edilebilir güvenirlige ulaştığını göstermiştir. İlk örneklem için, ekonomik değişim $\alpha = 0.956$ ve sosyal değişim $\alpha = 0.940$ iken, sosyal değişim sorularından olan 4. ögenin çıkartılması durumunda $\alpha = 0.958$ ' e çıkmıştır. İkinci örneklemde ise Cronbach's Alpha değeri ekonomik değişim için $\alpha = 0.965$, sosyal değişim için $\alpha = 0.958$ çıkmıştır. İlk örneklem için geçerli olan sosyal değişim sorularından 4. ögenin çıkartılması durumunda ise ikinci örnekleme sosyal değişim $\alpha = 0.962$ olacaktır. Cronbach's Alpha değeri yükseltilmesi amacı ile sosyal değişim davranışını ölçeğinden 4. öge anketten çıkartılmıştır.

6. SONUÇ

Basım ve Şeşen'in [28] de belirttiği gibi sosyal araştırmalar için hazırlanan ve uygulanan ölçüm araçları, dilin yapısı, kullanım şekli ve genel olarak kültürel farklılıklardan dolayı çalışmaların amacına yönelik geçerliliğini kaybedebilir. Bu nedenle, orijinal dilde kullanılmayan ölçüm araçlarının geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları zorunlu olmaktadır.

Faktör analizi yapıldıktan sonra yakınsama ve ayrışma geçerlilikleri araştırılan Türkçe ölçeğin faktör yapısı ile orijinal ölçek benzerlik göstermektedir. Korelasyon sonuçları ölçeğin yakınsama ve ayrışma geçerliliğinin olduğunu göstermektedir. Bu sonuca bağlı olarak, araştırmacı tarafından hazırlanan Türkçe ölçek, Türkçe olarak yapılacak olan araştırmalar için geçerli bir ölçek olarak kabul edilmektedir.

Orijinal araştırmada yer alan ve insan ilişkilerini iki farklı bakış açısında değerlendiren sosyal ve ekonomik değişim bakış açısı, yapılan araştırmada da yinelenmiştir. Havayolu pilotları üzerine yapılan araştırmada sosyal değişim bakış açısına sahip insanların daha az ekonomik değişime değer verdikleri gözlemlenirken, ekonomik değişim bakış açısına sahip insanların da daha az sosyal değişime değer verdiklerini göstermiştir. Bu durum orijinal ankette yapılan araştırma ile uyumluluk göstermektedir.

Anket Türkçe alan yazında ilk defa kullanıldığından dolayı sadece araştırmada yer alan sonuçlara bakarak kesin bir yargıya sahip olmak mümkün olmayacaktır. Bununla birlikte bu alanda yapılacak olan çalışmalara veri kaynağı olarak yardımcı olacaktır. Anketin farklı sektörlerde kullanılması ise genel olarak sosyal ve ekonomik değişim davranışlarının ayırt edilmesinde ve bu konu hakkında Türkçe alan yazının daha da gelişmesine yardımcı olacaktır.

7. KAYNAKÇA

- Alessio, J. C. (1990). A synthesis and formalization of Heiderian balance and social exchange theory. *Social Forces*, 68(4), 1267–1285.
- Altman, I., Taylor, D. A. (1973). *Social Penetration: The Development of Interpersonal Relationships*. Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Aronson, E. (1972). *The Social Animal*. Viking Press, New York.
- Basım, N. ve Sesen, H. (2006). "Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği uyarlama ve karşılaştırma çalışması" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64(4), 83-102.
- Bignoux, S. (2006). "Short-term strategic alliances: A social exchange perspective". *Management Decision*, 44(5), 615-627.
- Biner, P. ve Kidd, H. (1994). "The interactive effects of monetary incentive justification and questionnaire length on mail survey response rates". *Psychology and Marketing*, 11(5), 483–492.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. John Wiley & Sons, Inc., New York.
- Brislin, R. M., Lonner, W. J., Thorndike, R. M. (1973). *Cross – Cultural Research Methods*. John Wiley & Sons, Inc., New York.
- Bulkan, S. "Blau' s Social Exchange Theory", <https://www.slideshare.net/SinemBulkan/blaus-social-exchange-theory>, 14.06.2013.
- Cropanzano, R., Mitchell, M. S. (2005). Social exchange theory: An interdisciplinary review. *Journal of Management*, 31(6), 874 – 900.
- Foa, U. G., Foa, E. B. (1974). *Societal structures of the mind*. Thomas, Springfield.
- Gergen, K., Greenberg, M., Wills, R. (1980). *Social Exchange: Advances in Theory and Research*. Springer Science & Business Media, New York.

- Heath, R. L. (2013). *Encyclopedia of Public Relations*. SAGE Publications, Inc., California.
- Homans, G. C. (1958). "Social behavior as exchange". *American Journal of Sociology*, 63(3), 606, 1958.
- Masterson, S. S., Stamper, C. L. (2003). Perceived organizational membership: an aggregate framework representing the employee-organization relationship. *Journal of Organizational Behavior*, 24(5), 473–490.
- Lambe, C. J., Wittmann, C. M. and Spekman, R. E. (2001). Social exchange theory and research on business to business relational exchange. *Journal of Business to Business Marketing*, 8(3), 1- 36.
- Lavrakas, D. (2008). *Encyclopedia of Survey Research Methods (1st Ed.)*. SAGE Publications Inc., California.
- Reber, A.S., Reber, E, S. (2009). *The Penguin Dictionary of Osychology*. Penguin, New York.
- Roeckelein, J. E. (2006). *Elsevier's Dictionary of Psychological Theories*. Elsevier Science.
- Shore, L. M., Coyle-Shapiro, J. A., M., Chen, X. P. ve Tetrick, L. E. (2009). "Social exchange in work settings: Content, process, and mixed models", *Management and Organization Review*, 5(3), 289 – 302.
- Simpson, R. L. (1973). *Theories of Social Exchange*. General Learning Press, New Jersey.
- Skinner, B.F. (1938). *The Behavior of Organisms: An Experimental Analysis*. Appleton-Century, New York.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Geçerlilik ve Güvenirlik*. Seçkin Matbaası, Ankara.
- Thibaut, J. W., Kelley, H. H. (1959). *The Social Psychology of Groups*. John Wiley & Sons, New York.
- VandenBos, G. R. (2015). *APA Dictionary of Psychology*. American Psychological Association.
- Wan, W. H. ve Antonucci, T. C. (2016). *Social Exchange Theory and Aging*. *Encyclopedia of Geropsychology*, 1–9, Springer, Singapore.
- Y. Yıldırım, "Havayolu İşletmelerinde Görev Alan Pilotların Örgütsel Vatandaşlık Davranışları ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Sosyal ve Ekonomik Değişim Davranışlarının Aracılık Etkisi: Türk Havayolu İşletmelerinde Bir Araştırma," *Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi*, 2021.

SOSYAL VE EKONOMİK DEĞİŞİM DAVRANIŞI ÖLÇEĞİ UYARLAMA VE KARŞILAŞTIRMA ÇALIŞMASI
Social and Economic Change Behavior Scale Adaptation and Comparison Study

Ek A. Ölçekte Yer Alan Değişkenler Arası Korelasyonlar

		Korelasyonlar															
Boyut	Ort.	Std. Sp.	E1	E2	E3	E4	E5	E6	E7	E8	E9	S1	S2	S3	S5	S6	S7
Ekonomik1	3,31	1,356															
Ekonomik2	2,71	1,466	,719**														
Ekonomik3	2,89	1,337	,728**	,687**													
Ekonomik4	3,04	1,570	,747**	,655**	,645**												
Ekonomik5	3,06	1,403	,814**	,687**	,666**	,692**											
Ekonomik6	3,15	1,558	,852**	,769**	,670**	,742**	,747**										
Ekonomik7	3,02	1,472	,808**	,722**	,691**	,748**	,819**	,764**									
Ekonomik8	2,82	1,471	,793**	,795**	,646**	,687**	,772**	,795**	,723**								
Ekonomik9	3,07	1,502	,779**	,744**	,662**	,609**	,723**	,761**	,736**	,759**							
Sosyal1	3,44	1,561	-,616**	-,625**	-,559**	-,556**	-,602**	-,660**	-,605**	-,632**	-,646**						
Sosyal2	3,53	1,398	-,592**	-,625**	-,526**	-,516**	-,576**	-,606**	-,585**	-,622**	-,586**	,763**					
Sosyal3	3,37	1,577	-,656**	-,686**	-,526**	-,609**	-,633**	-,693**	-,608**	-,677**	-,669**	,741**	,708**				
Sosyal5	3,15	1,502	-,720**	-,660**	-,518**	-,666**	-,634**	-,740**	-,685**	-,677**	-,687**	,710**	,710**	,793**			
Sosyal6	3,26	1,418	-,596**	-,635**	-,483**	-,543**	-,552**	-,614**	-,548**	-,622**	-,634**	,691**	,722**	,767**	,731**		
Sosyal7	3,43	1,443	-,671**	-,670**	-,548**	-,594**	-,660**	-,680**	-,626**	-,694**	-,700**	,770**	,740**	,813**	,810**	,801**	
Sosyal8	3,28	1,468	-,690**	-,694**	-,540**	-,636**	-,620**	-,723**	-,657**	-,674**	-,690**	,750**	,724**	,816**	,870**	,756**	,835**

** 0,01 düzeyinde anlamlı (N=379)

Ort. : Ortalama, Std. Sp.: Standart Sapma

GİRİŞİMCİLERİN LİDERLİK DAVRANIŞLARININ SOSYAL SERMAYE VE GİRİŞİMSEL ÖZ YETKİNLİK ALGILARI İLE OLAN İLİŞKİSİ: TEKNO PARKLARDAKİ ŞİRKET SAHİPLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA^{1,2}

*The Relationship Between The Leadership Behaviors And Entrepreneur's Social Capital and Percept Entrepreneurial Self-Efficacy:
A Research on The Owners Of The Companies in Technoparks*

Özet

Özge KIZILÖZ

ozgekiziloz@gmail.com
0000-0002-4911-3175

Gülsevım YUMUK GÜNAY

gulsevımyumuk@trakya.edu.tr
0000-0001-6184-0714

Ali İhsan DURGUT

ihsandurgut1@gmail.com
0000-0002-8129-5538

Liderlik kavramına ilişkin literatürde çok sayıda çalışma yapılmış olmasına rağmen kavram hala güncelliğini korumaktadır. Çünkü liderlik, bir organizasyonun belirlenen amaca ulaşması için fayda sağlayan, onu hedefe yönlendiren, başarı için sahip olduğu araçları etkili kullanan ve faaliyetlerin denetimini etkin bir şekilde gerçekleştiren en önemli güçlerden biridir. Faydaları ve ölçüm şekliyle ilgili pek çok tartıőmaya konu olan sosyal sermaye ise, fiziki olmayan sosyal ilişkilere, sosyal ağların verimli kullanılmasına dayalı bir kavram olup güven ve iletişim gibi liderlikte de önemli olan kavramlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Belirli bir göreve veya davranışa yönelik, öğrenme, motivasyon, performans ve hedefi gerçekleőtirmeye olan inanç olarak nitelendirilebilen ve bireysel performansı olumlu etkileyen girişimsel öz yetkinliğin de aslında, liderlik özellikleri ve sahip olunan sosyal sermayenin etkisi gibi içsel ve dışsal faktörlerle şekillenebileceği düşünölmektedir.

Bu bağlamda çalışmada; liderlik davranışları, sosyal sermaye ve girişimsel öz yetkinlik kavramlarının birbirleri ile olan ilişkinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Nicel bir araştırma yöntemi olan anket tekniği kullanılarak, 38 farklı teknoparkta yer alan 360 Şirket sahibine ulaőılarak gerçekleştirilen bu çalışmada liderlik davranışları, sosyal sermaye ve girişimsel öz yetkinlik değişkenlerinin birbirleri arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğu bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Liderlik, Sosyal Sermaye, Girişimsel Öz Yetkinlik

Abstract

Although there have been many studies in the literature on the concept of leadership, the concept is still up-to-date. Since leadership is one of the most important powers that provides benefits for an organization to reach the determined goal, directs it to the target, effectively uses the tools it has for success, and effectively controls the activities. Social capital, which is the subject of many discussions about its benefits and the way of measurement, is a concept based on non-physical social relations and the efficient use of social networks, and it has been tried to be explained with concepts such as trust and communication that are also important in leadership. It is thought that entrepreneurial self-efficacy, which can be described as learning, motivation, performance and belief in achieving a goal, towards a specific task or behavior, and positively affects individual performance, can actually be shaped by internal and external factors such as leadership characteristics and the effect of social capital owned.

In this context; It is aimed to reveal the relationship between the concepts of leadership behavior, social capital and entrepreneurial self-efficacy. In this study conducted by using the questionnaire technique, which is a quantitative research method, reaching 360 company owners in 38 different technoparks, it was found that leadership behavior, social capital and entrepreneurial self-efficacy variables have significant and positive relationships between each other.

Keywords: Leadership, Social Capital, Interventional Self-Efficacy

- 1 Bu makale "Özge KIZILÖZ (2020), Girişimcilerin Sosyal Sermaye ve Girişimsel Öz Yetkinlik Algılarının Liderlik Davranışları ile Olan İlişkisi: Teknoparklardaki Şirket Sahipleri Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, EDİRNE" künyesinden üretilmiştir.
- 2 Dipnot olarak yazar sıralaması 16/1 sayısında sehven hatalı girilmiőtir. İlgili düzenleme yapılmıştır.

GİRİŞİMCİLERİN LİDERLİK DAVRANIŞLARININ SOSYAL SERMAYE VE GİRİŞİMSSEL ÖZ YETKİNLİK ALGILARI İLE OLAN İLİŞKİSİ: TEKNOPARKLARDAKİ ŞİRKET SAHİPLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

*The Relationship Between The Leadership Behaviors And Entrepreneur's Social Capital and Percept Entrepreneurial Self-Efficacy:
A Research on The Owners Of The Companies in Technoparks*

1. GİRİŞ

Ülke ekonomileri içinde önemli bir yer tutan girişimcilikte, girişimci ve girişimcilerin sahip olduğu özellikler başarıyı etkileyen en önemli kriterlerdendir. Çevresel gözlem, kişiler arası ilişki, örgütlenme, yönetim, şebeke kurabilme, karar verme, risk alma, vizyon sahibi olma, pazarlama ve değişimi yönetmek gibi özellikler girişimciliği diğer yönetsel alanlardan ayırmaktadır. Girişimcilerin bu özellikleri liderlik davranışlarını etkilemekle birlikte sosyal sermaye düzeylerine de etki etmektedir.

Lider, organizasyonun amaçlarına ulaşabilmesi için çalışmakta ve ekip üyelerini bu doğrultuda yönlendirerek gerekli faaliyetin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Organizasyonlar, başarıya ulaşmak için liderlere ihtiyaç duymaktadır. Liderlerin davranış tarzları, organizasyonun yapısı, mevcut koşullar, liderin özellikleri gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermekte ve bu durum da başarıya etki etmektedir. Liderlerin sahip oldukları özellikler her zaman eğitim gibi, problem çözme becerisi gibi somut olmayıp, sosyal sermaye gibi fiziksel olmayan unsurlardan da oluşmaktadır. sosyal sermaye sosyal ilişkilere dayanmakta olup, güven, sosyal değerler, normlar ve ağlardan etkilenecek şekilde ortaya çıkmaktadır. Güven duygusunun sağlandığı, sosyal iletişim ağlarının ve sosyal değerlerin verimli kullanıldığı topluluklarda sosyal sermaye daha verimli olmaktadır. Kaliteli bir sosyal çevre ve güçlü sosyal ağlar, liderin sosyal sermayesini arttırabilmektedir.

Risk almak, başarı isteği, zorluklarla mücadele etme şekli ve kendine güven girişimsel öz yetkinliği tanımlamaktadır. Bireyin amacına ulaşmak için sahip olduğu yeteneklerin farkında olması, bunu başarmak için kendisine olan güveninin ve inancının yüksek olması kendisini girişimsel öz yetkinliği yüksek birey yaparken liderlik özelliklerine de olumlu etki yapabileceği düşünülmektedir. Birey yeteneklerini, edindiği bilgileri ve tecrübelerini girişimsel öz yetkinlikleri sayesinde etkin bir şekilde kullanarak amaçlarının gerçekleştirilmesi yönünde hareket ettirebilecektir.

Girişimcinin sahip olduğu vizyona göre hareket etme, çalışanları bu doğrultuda örgütlenme ve değişimi yönetme gibi becerileri liderlik yönünü ön plana çıkarmaktadır. İnsan ilişkileri ise girişimcinin sosyal sermaye düzeyine etki etmektedir. Girişimcinin sahip olduğu bu özelliklerle, bir işi başarmasına dair inancı girişimsel öz yetkinlik yönünü ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada öncelikle, girişimcilik ve girişimsel öz yetkinlik, sosyal sermaye ve liderlik kavramları açıklanmıştır. Daha sonra teknoparklardaki şirket sahipleriyle yapılan anket çalışmasıyla ulaşılan veriler analiz edilerek yorumlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Liderlik ve Liderlik Davranışları

Liderlik, 1930' lardan günümüze kadar hakkında en fazla araştırma yapılan, çok sayıda kitap ve makalenin yazılmış olduğu konulardan biridir. Liderlik konusuyla ilgili yapılan ilk çalışmalar, daha çok liderin kişilik özelliklerine yönelirken, sonrasında yapılan çalışmalar liderin görevine yönelik olmuştur. 1970' li yıllardan sonra yapılan çalışmalar liderlerin davranışlarının nasıl olması gerektiğini ve davranışlarını etkileyen unsurları içermektedir. 1990' lardan sonra yapılan çalışmalar ise çeşitli adlarla liderliği kavramlaştırmaya, liderin başarısında ve etkinliğinde belirleyici olan unsurları araştırmaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir (Turan ve Ebiçlioğlu., 2002:447). Liderliğin gerçekte ne olduğu konusunda çok fazla anlaşmazlık olsa da mevcut liderlik alan yazınının hemen hemen tamamında

bulunabilecek tek ortak nokta liderliğin örgütsel davranış açısından önemli bir kavram olduğudur (Gandolfi ve Stone, 2018:262).

Liderlik, bir grup insanı bir vizyona veya bir dizi hedefe ulaşmada etkileme yeteneğidir (Robbins ve Judge, 2017; Jong ve Hartog, 2007). Kalsoom, Khan ve Zubair'e (2018) göre liderlik, bir kuruluştaki en kritik bileşen ve kuruluşun liderleri için en **önemli** beceri olarak tanımlanmaktadır. Liderlik, **çalışanın** performansına doğrudan ve dolaylı olarak etki etmekte ve kuruluşun başarısını veya başarısızlığını daha iyi öngörebilmektedir (Wen vd., 2019:58). Liderlik özelliklerinin hepsi bireylerin doğuştan sahip oldukları özellikler değildir. Bu özelliklerin büyük bir kısmı bireylerin eğitimlerle ve örgüt ikliminin uygun olmasıyla birlikte kazanılabilir, öğrenilebilir ve geliştirilebilir özelliklerdir. Şirketlerin bu özellikleri ödüllendirilebilecek nitelikte kurumsal bir yapıya sahip olması önemlidir (Baltaş, 2001:108). Liderin verdiği kararlar günlük olarak görünmekle birlikte kritik kararlardır. Liderlik, geleceğe dair öngörü sahibi olmayı, kurumun geleceği için amaç ve vizyon belirlemeyi ve bireylerin de bu amaç ve vizyonu gerçekleştirebilmek için bir arada hareket etmesini sağlamayı içermektedir (Cemaloğlu, 2007:76). Bir liderin başarılı olmasını sağlayan faktörler dört temel grupta toplanmaktadır. Bu faktörler; (1) liderin bireysel özellikleri, (2) izleyenlerin davranışları, karakterleri ile ihtiyaçları, (3) örgütün yapısı ve misyonu, (4) siyasi, sosyal ve ekonomik ortamdır. Liderin astlarına karşı hoşgörülü davranması, anlayışlı bir tutum sergilemesi, dürüst olması ve astlarıyla ilgilenmesi ve onlara destek vermesi liderin başarılı olmasına etki eden liderlik davranışları olarak sıralanabilmektedir (Şimşek ve Fidan, 2005:47).

Krausz (1986) ve Zaleznik (1992:126) tarafından bireylerin davranışlarını ve düşüncelerini etkilemek için sahip olunan gücün liderlik davranışları ile kullanılması gerektiği savunulmaktadır (Arıkan, 2003:2). Glass (1991)'a göre liderliğin temelindeki güç, "başkalarının davranışını veya olayların sonucunu etkileyebilme yeteneğidir." Schermerhorn, Osborn ve Uhl-Bien (2010) ise gücü "bir işi istenilen şekilde sonuçlandırmak için başkalarına bir şeyler yaptırabilme becerisi" olarak tanımlamaktadır (Karadaş ve Yıldırım, 2019:2). Geleneksel liderlik ve çağdaş liderlik (Küçük, 2019:11) çerçevesinde yapılan ilk liderlik çalışmaları, bir kişinin hangi özelliklerinden dolayı lider olduğuna dair yoğunlaşarak gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada liderin ilk olarak sahip olduğu özellikleri ve olaylar/durumlar karşısında gösterdiği liderlik davranışları ön planda tutulmuştur. Geleneksel liderlik anlayışına göre, bir kişi liderlik vasfına doğuştan sahiptir ya da değildir (Canpolat, 2011:52). Bu liderlik yaklaşımı; bürokratik liderlik, demokratik liderlik ve otokratik liderlik olarak türlere ayrılmıştır (Küçük, 2019:11). Çağdaş liderlik ise 1978 yılından bu yana B.M. Bass ve J.M. Burns'un yaptıkları çalışmalarla farklı bir boyut edinmiştir. Söz konusu çalışmalar liderlikle ilgili yeni türler oluşturmaktadır (Beктаş, 2016:45). Değişen koşullar ve değişen insan anlayışı da bu türlerin oluşumuna etki etmiştir (Çağlar, 2004:97). Bunlar; etkileşimci liderlik, dönüşümcü liderlik, karizmatik liderlik, stratejik liderlik, vizyoner liderlik, paternalist liderlik ve otantik liderliktir (Topaloğlu, 2019:37).

2.2. Sosyal Sermaye

Sosyal sermaye kavramı, karmaşık bir kavram olduğu için üzerinde fikir birliğine varılmış tek ve net bir tanım bulmak oldukça zordur. Sosyal sermaye ile ilgili yapılan tanımların çoğu kavramın kendisine yönelik değil, işlevine yöneliktir (Aslan, 2012:204). En kısa tanımıyla sosyal sermaye; güvene dayalı olan ve en az iki bireyin arasında var olan iletişim olarak tanımlanabilir. Daha kapsamlı olarak ise, Karagül ve Masca (2005:38-39) sosyal sermayeyi toplumu oluşturan bireyler, kamu kurumları ve sivil

**GİRİŞİMCİLERİN LİDERLİK DAVRANIŞLARININ SOSYAL SERMAYE VE GİRİŞİMSSEL ÖZ YETKİNLİK ALGILARI İLE OLAN İLİŞKİSİ:
TEKNOPARKLARDAKİ ŞİRKET SAHİPLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

*The Relationship Between The Leadership Behaviors And Entrepreneur's Social Capital and Percept Entrepreneurial Self-Efficacy:
A Research on The Owners Of The Companies in Technoparks*

toplum örgütleri arasındaki ilişkiyi sağlayarak toplumun üretkenliğini etkileyen güven, norm, iletişim ağı olarak tanımlamıştır. Sosyal sermaye diğer sermaye çeşitlerinin tersine, bireylerin birbirleriyle olan ilişkisinden doğmakta ve bireylerarası ilişkilerde var olmaktadır (Demir, 2011:901). Sosyal sermaye kavramını, toplumu birlikte tutan, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönden gelişmesini sağlayan, gelenekler, görenekler, örfler, adetler, insan ilişkileriyle, ulusal ve uluslararası ağları belirleyen kurallar bütünü olarak ele almak mümkündür (Aslan, 2012:47). Dünya Bankası sosyal sermayeyi toplumun bir arada olmasını sağlayan tutkal olarak nitelendirmektedir (Demir, 2011:898). OECD ise yalnızca fiziksel teşvik ve girdilerin ekonomik faaliyetleri etkilemediğini, bireylerarası ilişkilerin, güvenin sağlandığı ilişki ağlarının, karşılıklı yaptırımların ve beklentilerin de etkisi olduğunu vurgulayarak, sosyal sermayenin önemini ön plana çıkarmaya çalışmıştır (Yıldız ve Topuz, 2011:210).

Bireylerin farklı disiplinlere sahip olması ve farklı amaçlar doğrultusunda sosyal sermayeyi kullanması, kavram üzerine çok yönlü ve farklı tanımlamaların yapılmasına neden olmuştur. Fakat kavramı oluşturan hoşgörü, güven, sivil toplum örgütleri, sosyal ağlar gibi unsurlar arasında bir örtüşme bulunmaktadır (Duman ve Alacahan, 2011:182). Putnam (1993) ve Coleman (1988) güveni, nitelikli bir sosyal sermayenin ilk şartı olarak görmektedir. Sosyal sermaye alan yazınında önemli bir role sahip olan güven, sosyal sermaye ile birbirlerini destekleme özelliği göstermektedir (Çekiç, 2012:182). Narayan ve Cassidy (2001:67), çalışmalarında sosyal sermayenin genel unsurlarını grup özelliği, genel değerler, birliktelik, günlük sosyallik, komşuluk ilişkileri, gönüllülük ve güven şeklinde özetlemektedir. Putnam (1993) ve Coleman (1988)'a göre sosyal normlar, sosyal sermayenin ana unsurlarından biridir. Sosyal normların, resmi kontrol birimlerini azalttığı düşünülmektedir. Çünkü, sosyal normlar bireyler için resmi olmayan bir kontrol biçimi oluşturabilmektedir (Kapu, 2008:272). Bununla birlikte ailelerin sahip oldukları ekonomik ve kültürel sermaye genellikle bireylerin sosyal sermayelerine de etki etmektedir. Yapılan çalışmalara göre, sosyal ve ekonomik anlamda iyi bir statüye sahip olan ailelerin çocukları da bu anlamda iyi durumda olmayan ailelerin çocuklarına göre daha avantajlı bir konumdadır (Field, 2006:65). Teorisyenlere göre toplumsal sermayenin çekirdek kavramları topluluk üyeleri arasındaki sivil katılım ve karşılıklı güven seviyelerinden oluşmaktadır. Sivil katılım, vatandaşların çoğunlukla gruplar ve dernekler halinde üyelikleri ile ölçülmüş olarak, kendi topluluklarında kendilerini dahil ettiklerine işaret etmektedir (Kennedy vd., 1997:1492). Kamu kesiminin sosyal ve siyasi yapısı sosyal sermayenin bir diğer kaynağını oluşturmaktadır. Çünkü bireylerin ilişki içinde bulunduğu kurum ve kuruluşlara karşı düşüncelerini özgür ve rahat bir şekilde ifade edebilmesine bağlıdır (Karagül ve Masca, 2005:45). Eğitim, bireyin sosyal yeteneklerinin gelişmesine katkı sağladığı gibi sosyal sermayesinin gelişmesine de katkı sağlar. Eğitim, sosyal sermaye için yapılan ilk yatırım olarak görülmektedir. Grup çalışması, yardımlaşma gibi durumlar eğitim sayesinde bireye kazandırılır. Bireyler eğitimle sosyal ağların ve bunlara katılımın yarar sağlayacağını öğrenmektedir (Öksüzler, 2006:120).

Bazı gelişmiş ülkeler benzer insan sermayesi, doğal sermaye ve fiziki sermayeye sahip olduğu halde, diğer ülkelerle aynı gelişmişlik düzeyine sahip değildir. Bu durum bir ülkenin bölgeleri arasında bile farklılık gösterebilmektedir. Bölgeler arasında söz konusu olan bu gelişim seviyesindeki farklılığın nedeni olarak iklim, coğrafi yapı, maden yatakları, bitki örtüsü ve ulaşım gibi koşulların benzer olmaması gösterilmiş, sosyal sermaye durumu üzerinde durulmamıştır. Ancak son zamanlarda sosyal sermayenin bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyindeki farklılıklarda önemli bir rol oynadığı kabul görmektedir. Putnam (1993)'in yapmış olduğu çalışmalar düşük ekonomik etkinliğe sahip olan bölgelerin düşük sosyal

sermayeye de sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, sosyal sermayenin ekonomik kalkınmada en az mali sermaye kadar değerli olduğu görülmektedir (Yıldız ve Topuz, 2011:211). Bu sebeple sosyal sermayenin toplumsal olarak yararlanabileceği kamusal bir iyi oluş ve en genelinin de sosyal kaynaşma olduğu düşünülmektedir (Alacahan ve Duman, 2011:111). Bu bağlamda sosyal sermayenin yalnızca güçlü olan toplumlara değil, kenarda kalmış güçsüz topluluklara da fayda sağladığını göstermektedir (Field, 2006:28). Diğer değişkenler sabit iken, sosyal sermaye düzeyi yüksek olan ülkelerin; daha zengin, güvenli, kültürlü, genel anlamda daha mutlu oldukları belirtilmektedir (Çalışkan ve Meçik, 2011:11). Ayrıca Putnam (1993), sosyal sermaye düzeyinin yüksek diğer faktörlerin eşit olması halinde, suç oranlarının düşük oranda olacağını söyleyerek, devlet düzeyinde, sosyal sermaye endeksi ile şiddetli suç arasında yüksek düzeyde negatif bir ilişki olduğunu kanıtlamıştır (Field, 2006:85). Toplumsal faydalarının yanında bireysel olarakta yüksek sosyal sermayeye sahip olan bireylerin teknolojik gelişimleri daha çabuk kavradığı ve benimsediği görülmüştür (Çetin, 2006:6). Hatta çocukların ve gençlerin gelişimi için de sosyal sermayenin önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Bu çağlarda sahip olunan sosyal sermaye bireyler arası sağlıklı ilişkileri doğururken çalışma hayatına gelindiğinde de hem akranlar hem de ast ve üst ilişkileri açısından sağlıklı iletişime neden olmaktadır.

2.3. Girişimcilik ve Girişimsel Öz Yetkinlik

Girişimcilik kavramı, “bir şey yapmak” anlamına gelen ve Fransızca “entreprendre” kelimesinden türetilmiştir. 18. yy da ise ilk kez ekonomik anlamda, Richard Cantillon tarafından kullanılmıştır. Daha sonra Frank Knight bu kavramın Amerikan literatürüne girmesini sağlamıştır. Girişimcilik kavramı, 20. yy da Jean Baptiste Say ile Joseph Schumpeter ile birlikte sosyoloji, ekonomik teori, ekonomik antropoloji ve psikoloji çalışmalarında kullanılmaya başlanmıştır (Çarıkçı ve Koyuncu, 2010:6). Joseph Schumpeter kavramı yeniden yorumlayarak, günümüzde de geçerli olan girişimciliğin, temel fikrini ortaya koymuştur (Ağca ve Kandemir, 2008:64). Girişimcilikle ilgili yapılan tanımların büyük bir çoğunluğunda ortak görüşe varılan husus, kaynakları pratiğe çevirme, inisiyatif kullanma, sosyal ve ekonomik araçların organizasyonu, değer yaratmak, risk alma ve başarısız olmayı göze alma, yeni bir iş kurma ve bunu geliştirme gibi faktörleri içinde bulunduran bir kavram olmasıdır. Kavram, günümüzde hem mevcut hem de yeni bir işletme için faaliyette olmayı ifade etmektedir (Karcıoğlu ve Kaygın, 2003:3). Girişimci ise girişimcilik faaliyetinde bulunan yani; risk olasılığına rağmen, fırsatları değerlendirerek, kar sağlamak ve büyümek amacıyla, sermaye elde etmek için ihtiyaç duyulan kaynakları bir araya getirerek, yeni bir iş veya işletme kuran kişidir (Özkan vd., 2003:147). Girişimciyi girişimci yapan şey diğer kişilerden farklı birtakım özelliklere sahip olmasıdır.

Öz yetkinlik, Bandura'nın sosyal-bilişsel kuramından türetilen kilit bir yapıdır. Son on yılda, örgütsel araştırmalarda yoğun olarak çalışılmıştır. Merterova, Prochazka, Vaculik ve Smutny (2015:112)'e göre öz yetkinlik, kişinin durumsal talepleri karşılamak için gerekli motivasyonu, bilişsel kaynakları ve gerekli hareket tarzlarını harekete geçirme yeteneklerine olan inanç olarak tanımlanmıştır. Bandura (1997:3) öz yetkinliği, “birinin kazanılması için gereken eylem derslerini düzenleme ve yürütme yetkinliğine olan inanç” olarak tanımlamıştır (Akt. Başol ve Karatuna, 2017:29). Öz yetkinlik bir kişinin belirli durumları ele alma konusundaki kendi kapasitesine ilişkin kararına atıfta bulunduğundan, yalnızca insanların yeteneklerine değil, aynı zamanda ne yapabileceklerine bakılmaksızın yapabilecekleri inançlarına da odaklanmamızı sağlamaktadır. Ampirik araştırmalar, belli görevleri yerine getirme yeteneğine sahip olan kişilerin, bu görevlerin daha iyisini yaptığını, çabalarını (sıkıntı karşısında bile) sürdürdüğünü ve değişimin daha iyi ele alınabileceğini göstermektedir (Buenaventura, 2017:827).

GİRİŞİMCİLERİN LİDERLİK DAVRANIŞLARININ SOSYAL SERMAYE VE GİRİŞİMSEL ÖZ YETKİNLİK ALGILARI İLE OLAN İLİŞKİSİ: TEKNOPARKLARDAKİ ŞİRKET SAHİPLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

*The Relationship Between The Leadership Behaviors And Entrepreneur's Social Capital and Percept Entrepreneurial Self-Efficacy:
A Research on The Owners Of The Companies in Technoparks*

Girişimcilik davranışı ve öz yetkinlik konusunda zengin bir araştırma geçmişi söz konusudur. Geçmiş çalışmalar (Boyd ve Vozikis, 1994), kendi kendine yeterliliğin girişimcilik niyetleri ile girişimcilik davranışlarının öncülü olabileceğini modellemişlerdir. Bazı araştırmacılar Bird'ün modelini (1988) temel alarak niyetlerin bir inanç işlevi olduğunu ve inançlar ile sonraki davranışlar arasında bir bağlantı olduğunu öne sürmüşlerdir. Kendine olan inancın davranışa yol açmadığı, ancak inancı eyleme dönüştürme niyetinin ortaya çıkmasını gerektirdiği ifade edilmiştir (König, 2016:312). Girişimcilik bağlamında, girişimsel öz yetkinlik, bireyin girişimcilik rollerinde ve görevlerinde başarılı olabilmeye becerisine olan güvenini ifade etmektedir. Buna göre, girişimsel öz yetkinlik seviyesine yönelik gerçekleştirilen araştırmalar, özellikle yeni ürün ve pazar fırsatları yaratma, yenilikçi bir ortam oluşturma, yatırımcı ilişkileri kurma, temel amacı tanımlama, beklenmeyen zorluklarla başa çıkma ve kritik insan kaynakları geliştirme becerisine olan inanca odaklanmaktadır (Başol ve Karatuna, 2017:29). Girişimcilikte, araştırmacılar öz yetkinliği, girişimcilik öz yeterliği olarak adlandırılan, göreve özgü doğuştan gelen kavram olarak nitelendirmektedirler. Girişimcilerin çoğu doğada kendi kendine yeterliliğe sahiptirler, bu nedenle girişimci öz yetkinliğin girişimcileri girişimci olmayanlardan ayırabilen farklı bir karakteristik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, girişimcilik öz yetkinliği fırsat tanınmasını önemli ölçüde etkilemekte ve söz konusu fırsatın başarılı bir şekilde kullanılmasını sağlamak için devamlılık ve sürekliliği etkilemektedir. Özünde, girişimcilik öz yetkinliği yapısının çok yeni olmasına rağmen, girişimcilik eyleminin belirlenmesinde ve açıklanmasındaki rolü önemlidir. Dolayısıyla, girişimci öz yetkinlik anlayışını anlamak çok önemlidir, çünkü sadece girişimci olmak isteyenlerin değil, girişimci olanların davranışlarını da açıklamaktadır (Bakar vd., 2017:122).

4.ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

4.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Organizasyonlar, devamlılığını ve verimliliğini sağlamak, kar elde etmek ve başarıya ulaşmak için iyi bir yönetime ihtiyaç duymaktadır. Liderler, organizasyonların bu amacına ulaşmasında önemli bir role sahiptir. Lider, takipçilerini ya da iş arkadaşlarını organizasyon vizyon ve amacına yönlendirerek, bu doğrultuda çalışmalarını sağlamaktadır. Bunun için lider, yeterli donanıma sahip olmalıdır. Gerekli bilgi ve yeteneğe sahip, kriz yönetiminde soğukkanlı, çalışanlarla iletişim gücünün yüksek, motive edici ve pozitif enerji veren, organize edici ve birliği sağlayıcı olması gerekmektedir. Liderlerin bu özelliklerinin yanında güven, norm ve iletişim ağlarına dayalı, maddi olmayan bir sermaye türü olan sosyal sermayeye sahip olmaları da önemlidir. Bu sermaye türünde, insan ilişkileri ya da insan birikimi önemli olmaktadır. Güvene dayalı iletişim ağları ne derece güçlüyse, sosyal sermaye de o derece güçlü olmakta ve bu durum liderin takipçileri karşısındaki gücünü arttırmaktadır. Girişimsel öz yetkinlik algısı, bireylerin üstlendikleri görevleri yapabileceklerine dair duydukları inançtır. Liderlerin bilgi, beceri, tecrübe ve deneyimlerini etkin bir şekilde amacına yönelik kullanması girişimsel öz yetkinliğe sahip olduğunu gösterirken risk alma, zorluklarla mücadele etme, başarıya isteği ve özgüven gibi faktörlerin girişimsel öz yetkinliği oluşturduğu ve liderin başarısında etkili olduğu bilinmektedir.

Şirketlerin artan rekabet ortamına uyum sağlaması, hedeflerine ulaşabilmesi, gelişim sağlaması ve kar elde edebilmesi için mevcut yapının ve koşulların iyi analiz edilerek çalışanların bu doğrultuda yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda en önemli görev şirketlerde liderlik rolü üstlenen yönetici veya şirket sahiplerine düşmektedir. Teknoparkta faaliyet gösteren şirketlerin sahipleri üzerinde yapılan

bu çalışmanın amacı şirketlerin başarısı için sosyal sermayenin ve girişimsel öz yetkinliğin liderlik davranışları ile olan ilişkisinin ortaya konulması yanında katılımcıların demografik özelliklerine göre liderlik davranışları, sosyal sermaye ve girişimsel öz yetkinliklerinin farklılaşp farklılaşmadığını belirlemektir. Şirket sahiplerinin sahip oldukları ve gösterdikleri liderlik davranışlarının içinde oldukları sosyal ağlar ile mücadeleci ruhu temsilen girişimsel öz yetkinliklerine nasıl yansıdığına görülmesi açısından bu ilişkilerin ortaya konulması önemlidir.

Sosyal sermaye ve girişimsel öz yetkinlik kavramlarının liderlik ile ilişkisinin incelendiği bu çalışma kalkınma, gelişme ve girişimcilikte önemli bir yere sahip olan teknoparklarda şirket kuran işletme sahipleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle çalışmanın hem alan yazına hem de uygulamacılara katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

4.2.Araştırma Hipotezleri ve Araştırma Modeli

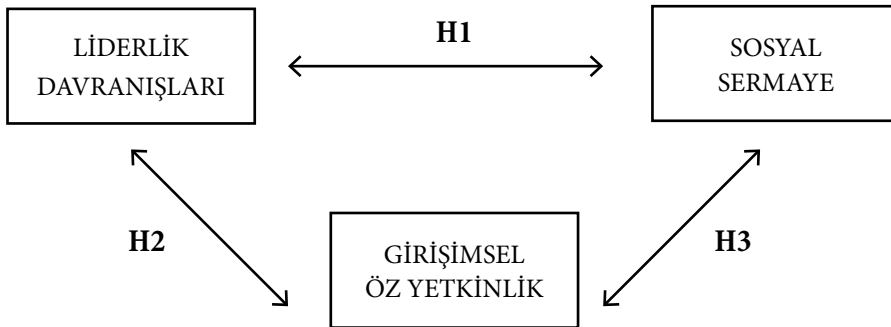
Değişkenler arasındaki ilişkiye dair yapılan yönetim alan yazını incelendiğinde, girişimsel öz yetkinlik ve liderlik davranışları arasında anlamlı bir ilişki olduğuna (Özbezek ve Paksoy, 2017:264; Sığırdı vd., 2010:59; Çelik, 2013:122; Artık, 2019:94; Chiang ve Wang, 2012:2; Rafferty ve Griffin, 2006:38), sosyal sermaye ve liderlik davranışları arasında anlamlı bir ilişki olduğuna (Bayhan, 2018:351; Roberts, 2013:126; Van De Valk, 2008:58; Özmen, 2009:166) , sosyal sermaye ve girişimsel öz yetkinlik arasında anlamlı bir ilişki olduğuna (Işık ve Çiçek, 2020:198; Ergüven Akbulut, 2019:151; Özbilen, 2019:77; Söylemez, 2019:67; Aksoy, 2019:72; Pekkan, 2017:130; Saygın, 2006:194; Brouwer vd.(2016) yönelik çalışmalar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu alan yazına dayanılarak araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H1: Liderlik Davranışları ile Sosyal Sermaye arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Liderlik Davranışları ile Girişimsel Öz Yetkinlik arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Sosyal Sermaye ile Girişimsel Öz Yetkinlik arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Şekil 1’de liderlik davranışları, sosyal sermaye ve girişimsel öz yetkinlik arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için kurgulanan hipotezlere dayanılarak oluşturulan model verilmektedir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

GİRİŞİMCİLERİN LİDERLİK DAVRANIŞLARININ SOSYAL SERMAYE VE GİRİŞİMSSEL ÖZ YETKİNLİK ALGILARI İLE OLAN İLİŞKİSİ: TEKNOPARKLARDAKİ ŞİRKET SAHİPLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

*The Relationship Between The Leadership Behaviors And Entrepreneur's Social Capital and Percept Entrepreneurial Self-Efficacy:
A Research on The Owners Of The Companies in Technoparks*

4.3. Veri Toplama Yöntemi

Veri toplama yöntemi olarak nicel araştırma yöntemlerinden olan anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde; teknoparktaki şirket sahiplerinin demografik bilgilerini ve sahip olduğu şirkete dair bilgi edinmeye yönelik 13 soru yer almaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde, Halpin ve Winer (1957) tarafından geliştirilen, Ünlü (2018) tarafından Türkçe kullanıma uygunluğu, geçerlilik ve güvenilirliği gerçekleştirilmiş “Liderlik Davranışları Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek orijinal hali ile Yapıyı Kurma ve Anlayış Gösterme olarak iki alt boyuttan meydana gelirken araştırma modeli çerçevesinde tek boyutlu bir yapı olarak ele alınmıştır. Beşli likert tipindeki ölçeğin ifadeleri “1=Kesinlikle katılmıyorum; 5=Kesinlikle katılıyorum” şeklinde belirlenmiştir. Üçüncü bölümde, Lucas ve Cooper (2005) tarafından geliştirilen Karabey (2009:177) tarafından Türkçe’ye çevirisi yapılan “Girişimsel Öz Yetkinlik Ölçeği” kullanılmıştır. Tek boyut ve 10 maddeden oluşan ölçek orijinal halinde değişiklik yapılmadan kullanılmıştır. Ölçek beşli likert tarzında “1=Hiç başarılı değilim; 5=Çok başarılıyım” şeklinde uygulanmıştır. Son bölümde ise, Liao ve Welsch (2005:354) ve Tsai ve Ghoshal (1998:470) tarafından geliştirilen Karabey (2009:177) tarafından Türkçe’ye çevrilen “Sosyal Sermaye Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin orijinal hali Yapısal Sosyal Sermaye ve İlişkisel Sosyal Sermaye olarak iki alt boyuttan oluşurken uygulanan faktör analizi sonucunda tek boyutlu bir yapı olarak ele alınmıştır. Bu ölçekte de “1=Kesinlikle katılmıyorum; 5=Kesinlikle katılıyorum” şeklinde beşli likert tarzı kullanılmıştır.

4.4. Evren ve Örneklem

Çalışma, Türkiye’deki teknoparklarda faaliyet gösteren şirketlerin sahipleri üzerinde yapılmıştır. Online iletişim kurulabilen teknoparklara toplamda 500 adet anket gönderilmiştir. Geri dönüş yapılan anketler, ODTÜ Teknokent, Hacettepe Teknokent, OSTİM Teknopark, Teknopark Ankara, Gazi Teknopark, İTÜ ARI Teknokent, Yıldız Teknopark, Teknopark İstanbul, Marmara Teknokent, Ulutek Teknopark, Kocaeli Teknopark, Çukurova Teknokent, Zafer Teknopark, Kırıkkale Teknopark, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesi Sağlık Teknokenti, Sakarya Teknokent, Gaziantep Teknopark, Bilişim Vadisi Teknopark, Düzce Teknopark, ADÜ Teknokent, Teknopark İzmir, Cumhuriyet Teknokent, Mersin Teknopark, Van Teknokent, Anadolu Teknoloji Araştırma Parkı (ATAP), Fırat Teknokent, Balıkesir Teknokent, Çanakkale Teknopark, Pamukkale Teknokent, Göller Bölgesi Teknokent, Trabzon Teknokent, Bolu Teknokent, Kapadokya Teknopark, Ata Teknokent, Konya Teknokent, Trakya Teknopark, Dicle Teknokent ve İstanbul Aydın Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Merkezi’den olmak üzere 38 teknoloji merkezine aittir. Çalışma toplam 360 şirket sahibinden geri dönüş yapılarak elde edilen veriler analiz edilerek gerçekleştirilmiştir. Anketler 28 Aralık 2019 -25 Şubat 2020 tarihleri arasında yapılmıştır.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

5.1. Kullanılan Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlikleri ile Faktör Analizi Sonuçları

Ölçeklerin güvenilirliğini ortaya koymak amacıyla Cronbach Alfa Katsayısı hesaplanmış ve liderlik ölçeğinin 0,877, öz yetkinlik ölçeğinin 0,830 ve sosyal sermaye ölçeğinin 0,878 olduğu görülmüştür. Bu durumda söz konusu üç ölçeğin de güvenilirlik değerlerinin %80’inin üstünde olmasından dolayı yüksek güvenilirlikte oldukları söylenebilir.

Ölçeklerin güvenilirlik değerlerinin yanı sıra normal dağılım gösterip göstermediğini saptamak amacıyla Kolmogorov-Smirnov normallik istatistikleri incelenmiş ve analiz neticesinde significant değeri değerlerinin 0,05 düzeyinde anlamlı olması sonucunda normallik varsayımını karşılamadığı görülmüştür. Bu nedenle verilere parametrik olmayan testlerin uygulanması uygun görülmüştür.

Açımlayıcı faktör analizi ile sonucu 360 kişiden oluşan örneklem büyüklüğünün faktör analizi kriterlerine, veri yapısının uygun olup olmadığıda Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ölçütü ile test edilmiştir. Liderlik ölçeğinin KMO ölçütünün 0,899 olduğu görülmektedir. Bu durumda liderlik ölçeğinin 0,50'nin üzerinde olması beklenen veri uygunluğunu yüksek oranla sağladığı saptanmaktadır. Veri setinin faktör analizine uygunluğunu ortaya koyan diğer bir ölçüt de Barlett testidir. Bartlett's testi sonuçlarına bakıldığında maddeler arası korelasyonun yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır ($\chi^2=2171,418$; $df=153$, $p=0,000$; $p<0,05$). Faktör analizi neticesinde orijinal hali iki boyuttan meydana gelen ölçeğin çalışma kapsamında tek boyut halinde kullanılabileceği tespit edilmiştir. Üç ifade farklı boyuta kayması nedeniyle ölçekten çıkarılarak analizlere dahil edilmemiştir. Bu durumda katılımcıların bütün soruları liderlik başlığı altında tek boyutlu olarak algıladıkları görülmektedir. Girişimsel öz yetkinlik ölçeğinin KMO ölçütünün 0,824 olduğu ve 0,50 sınırını aşarak yüksek oranda veri uygunluğunu sağladığı anlaşılmaktadır. Bartlett's testi sonuçlarına bakıldığında maddeler arası korelasyonun yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır ($\chi^2=1183,231$; $df=45$, $p=0,000$; $p<0,05$). Girişimsel öz yetkinlik ölçeğinde uygulanan faktör analizi sonucu orijinalinde de 10 madde ve tek boyut olan ölçeğin aynı şekilde kullanılması uygun görülmüştür. Sosyal sermaye ölçeğinin KMO ölçütünün 0,876 olduğu ve veri uygunluğunu sağlaması için sınır olan 0,50'yi aşarak yüksek oranda uygunluğu sağladığı görülmektedir. Bartlett's testi sonuçlarına bakıldığında maddeler arası korelasyonun yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır ($\chi^2=1217,657$; $df=21$, $p=0,000$; $p<0,05$). Orijinali iki boyut ve dokuz sorudan oluşan sosyal sermaye ölçeğine yapılan faktör analizi sonucu iki ifadenin düşük faktör yükleri nedeniyle analizlerden çıkarılması ve tek boyut olarak kullanılması uygun görülmüştür.

5.2. Demografik Faktörler

Katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, iş hayatlarındaki çalışma süreleri, şirketteki görevleri ile şirketlerin faaliyet süreleri, çalışan sayısı ve statüsüne dair dağılım frekans analizi ile açıklanmaktadır. Cinsiyet açısından, çalışmaya katılanların %86,7' sinin erkek (312 kişi), %13,3' ünün kadın (48 kişi) olduğu ortaya konulmaktadır. Çalışmaya katılım sağlayanların yaşları incelendiğinde ise 35-44 yaş aralığında olan katılımcıların 40,6 (146 kişi) oranla çoğunlukta olduğu saptanmaktadır. 25-34 yaş aralığının 27,8'lik (100 kişi) ve 45-54 yaş aralığının da 24,2'lik (87 kişi) oranlarıyla takip ettiği görülmektedir. 18-24 yaş aralığı 3,3 (12 kişi) ve 55 yaş ve üstünün 4,2 (15 kişi) oranıyla az sayıda katılım sağladığı anlaşılmaktadır. Eğitim durumu açısından ise, çalışmaya katılanların %47,5'inin lisansüstü (171 kişi), %45,8'ünün lisans 165 kişi), %3,3'inin lise (12 kişi), %3,1'sinin yüksekokul (11 kişi) ve %0,3'ünün ilköğretim mezunu olduğu belirtilmektedir. Çalışma hayatındaki toplam süre açısından, çalışmaya katılanların %8,3'ünün (30 kişi) 1-5 yıl, %18,9'unun (68 kişi) 6-10 yıl, %19,4'ünün (70 kişi) 11-15 yıl, %19,7'sinin (71 kişi) 16-20 yıl ve %33,6'sının (121 kişi) 20 yıl üzeri olduğu ortaya konulmaktadır. Katılımcıların %57,5'inin (207 kişi) yönetici, %33,6'sının (121 kişi) kurucu ve %8,9'unun (32 kişi) öğretim üyesi-bilgisayar/yazılım uzmanı olduğu saptanmaktadır. Firmanın faaliyet durumu açısından, çalışmaya katılanların %55'inin (198 kişi) 5 yıldan az, %24,7'sinin (89 kişi) 6-10 yıl, %11,7'sinin (42 kişi) 11-15

GİRİŞİMCİLERİN LİDERLİK DAVRANIŞLARININ SOSYAL SERMAYE VE GİRİŞİMSSEL ÖZ YETKİNLİK ALGILARI İLE OLAN İLİŞKİSİ: TEKNOPARKLARDAKİ ŞİRKET SAHİPLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

*The Relationship Between The Leadership Behaviors And Entrepreneur's Social Capital and Percept Entrepreneurial Self-Efficacy:
A Research on The Owners Of The Companies in Technoparks*

yıl, %3,1'inin (11 kişi) 16-20 yıl ve %5,6'sının (20 kişi) 21 yıl ve üzeri faaliyette olduğu görülmektedir. Toplam çalışan sayısı açısından, çalışmaya katılanların %73,1'inin (263 kişi) 1-9 çalışan, %16,4'ünün (59 kişi) 10-24 çalışan, %7,2'sinin (26 kişi) 25-49 çalışan, %1,7'sinin (6 kişi) 50-99 çalışan, %1,7'sinin (4 kişi) 100-249 çalışan ve %0,6'sının (2 kişi) 250 ve üzeri çalışan olduğu belirlenmektedir. Firma statüsü açısından, çalışmaya katılanların %0,3'ünün adi ortaklık, %0,6'sının kolektif şirket, %12,8'inin (46 şirket) şahıs şirketi, %28,9'unun (104 şirket) anonim şirket ve %57,5' inin (207 şirket) limited şirket olduğu görülmektedir.

Özetle katılımcıların çoğunluğunun erkek ve evli olduğu görülmektedir. 35-44 yaş aralığının diğer gruplara göre daha fazla olduğu sonucuna varılmaktadır. Katılımcıların büyük bir kesimin lisans ve lisanüstü mezunu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. İş hayatlarındaki çalışma sürelerinin 20+ olanların çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğu müdür pozisyonunda görev almaktadır. 1-5 yıl aralığında faaliyette bulunan firmalar çoğunlukta yer almaktadır. Çalışan sayısı 1-9 kişi aralığında olan firmalar büyük bir kesimi oluşturmaktadır. Bu firmaların önemli bir çoğunluğu limited şirket statüsünde bulunmaktadır.

5.3. Korelasyon Analizi

Liderlik Davranışları, Girişimsel Öz Yetkinlik ve Sosyal Sermaye arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla normal dağılım göstermeyen verilerimize Spearman Korelasyon Analizi uygulanmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 1: Değişkenler Arası Korelasyonlar

Değişkenler	Ortalama (%)	Standart Sapma	Liderlik Davranışları	Girişimsel Öz Yetkinlik	Sosyal Sermaye
Liderlik Davranışları	4,17	0,48872	1		
Girişimsel Öz Yetkinlik	3,89	0,52905	0,456**	1	
Sosyal Sermaye	3,82	0,73716	0,388**	0,443**	1

Korelasyon kat sayılarının değeri, +1 veya -1'e yakın olduğunda yüksek pozitif veya negatif, sıfıra yaklaştıkça düşük korelasyon olarak yorumlanmaktadır (Gupta vd., 2014; Akt. Kafle, 2019:128). Bu durumda, liderlik davranışları ile sosyal sermaye arasında pozitif yönlü ve ortaya yakın bir düzeyde bir ilişki vardır ($r=0,388$; $p<0,01$). Dolayısıyla; "H₁: Liderlik Davranışları ile Sosyal Sermaye arasında anlamlı bir ilişki vardır." hipotezi **kabul** edilmiştir. Liderlik davranışları ile girişimsel öz yetkinlik arasında ise pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki görülmektedir ($r=0,456$; $p<0,01$). Buna göre; "H₂: Liderlik davranışları ile Girişimsel Öz Yetkinlik arasında anlamlı bir ilişki vardır." hipotezi **kabul** edilmiştir. Son olarak sosyal sermaye ile girişimsel öz yetkinlik arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki görülmüştür ($r=0,443$; $p<0,01$). Bu durumda da; "H₃: Sosyal Sermaye ile Girişimsel Öz Yetkinlik arasında anlamlı bir ilişki vardır." hipotezi **kabul** edilmiştir.

5.4. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Araştırma Değişkenlerindeki Farklılıklar

Katılımcıların demografik özelliklerine göre liderlik davranışları, girişimsel öz yetkinlikleri ve sosyal sermayelerinin farklılaşıp farklılaşmadığı Mann-Whitney U Testi ve Kruskal Wallis Testi istatistiksel yöntemleri ile açıklanmıştır. Yapılan Mann-Whitney U Testleri ve Kruskal Wallis Testleri sonucunda

cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, iş hayatlarındaki çalışma süresi, çalışan sayısı ve firma statüsüne göre liderlik davranışları farklılık göstermektedir. Fakat kurumdaki görevlerine göre ($p=0,034$) liderlik davranışlarının farklılık gösterdiği saptanmıştır. Katılımcıların kurumdaki görevlerindeki farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için ikili karşılaştırmalar Mann-Whitney U Testi ile gerçekleştirilmiştir. Test sonucuna göre, öğretim üyesi-bilgisayar/yazılım uzmanı pozisyonundaki kişilerin (Sıra Ort.: 95,44) liderlik algılarının kurucu pozisyonunda olan kişilere (Sıra Ort.: 72,12) göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Katılımcıların cinsiyet, eğitim durumu, iş hayatlarındaki çalışma süresi, çalışan sayısı, kurumdaki görevi ve firma statüsü özelliklerinin girişimsel öz yetkinliklerinde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Fakat medeni durum ve yaşa göre girişimsel öz yetkinliklerinde anlamlı bir farklılık görülmüştür. Sıra ortalamaları değerlendirildiğinde bekar (Sıra Ort.: 198,77) katılımcıların evli (Sıra Ort.: 173,18) katılımcılara göre girişimsel öz yetkinliklerinin daha yüksek değere sahip olduğu görülmüştür. Mann-Whitney U Testi yapılarak yaş için hangi gruplar arasında farklılık olduğuna bakılmıştır. Buna göre, 18-24 yaş grubunun (Sıra Ort.: 70,42) 45-54 yaş grubuna (Sıra Ort.: 47,18) göre daha yüksek, 25-34 yaş grubunun (Sıra Ort.: 104,41) 45-54 yaş grubuna (Sıra Ort.: 82,04) göre daha yüksek, 35-44 yaş grubunun (Sıra Ort.: 130,51) 45-54 yaş grubuna (Sıra Ort.: 94,33) göre daha yüksek, 55+ (Sıra Ort.: 70,67) yaş grubunda 45-54 yaş grubuna göre daha yüksek girişimsel öz yetkinliği olduğu anlaşılmıştır.

Katılımcıların cinsiyet, eğitim durumu, iş hayatlarındaki çalışma süresi, çalışan sayısı, kurumdaki görevi ve firma statüsü özelliklerinin sosyal sermayelerinde anlamlı bir farklılık tespit etmediği görülmüştür. Fakat katılımcıların medeni durum ve yaşına göre sosyal sermayelerinde anlamlı farklılık görülmüştür. Sıra ortalamaları değerlendirildiğinde bekar (Sıra Ort.: 201,87) katılımcıların evli (Sıra Ort.: 171,93) katılımcılara göre sosyal sermayelerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Mann Whitney U Testi uygulanarak farklılığın hangi yaş grupları arasında olduğu incelenmiştir. Buna göre, sıra ortalamalarına bakıldığında 18-24 yaş grubunun (Sıra Ort.: 67,25) 45-54 yaş grubuna (Sıra Ort.: 47,62) göre daha yüksek, 25-34 yaş aralığında bulunan katılımcıların (Sıra Ort.: 106,79) 45-54 yaş aralığındaki katılımcılara (Sıra Ort.: 79,30) göre daha yüksek, 35-44 yaş grubunun (Sıra Ort.: 129,21) 45-54 yaş grubuna (Sıra Ort.: 96,51) göre daha yüksek, 55+ katılımcıların (Sıra Ort.: 105,47) 35-44 yaş aralığındaki katılımcılara (Sıra Ort.: 78,49) göre daha yüksek, 55+ katılımcıların (Sıra Ort.: 75,57) 45-54 yaş aralığındaki katılımcılara (Sıra Ort.: 47,35) göre daha yüksek sosyal sermayeye sahip olduğu görülmüştür.

TARTIŞMA

Çalışmanın içeriğini oluşturan liderlik davranışları, girişimsel öz yetkinlik ve sosyal sermaye kavramları arasındaki ilişkinin incelenmesiyle ilgili olarak 38 teknoparktan katılım sağlayan ve bu teknoparklarda faaliyet gösteren toplam 360 şirket sahibine ait veriler analiz edilmiştir.

Gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucuna göre liderlik davranışları ile sosyal sermaye arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki görülmektedir. Katılımcıların liderlik davranışlarının, güvene dayalı iletişim ağı, norm, insan ilişkilerinin önemi ve sosyal ilişkilerin birikimi gibi sosyal sermaye faktörleri ile ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Bayhan (2018) otel işletmelerinde yapmış olduğu araştırma neticesinde, liderlik davranışlarının sosyal sermayeyi olumlu yönde etkilediğini gözlemlemiştir. Roberts (2013), sağlık sistemindeki liderlik gelişimi ile sosyal sermaye arasındaki bağlantıyı destekleyen bir çalışma sunmuştur. Van De Valk (2008) çalışmasında, liderlik geliştirme çabaları ile sosyal sermaye arasında bir

**GİRİŞİMCİLERİN LİDERLİK DAVRANIŞLARININ SOSYAL SERMAYE VE GİRİŞİMSSEL ÖZ YETKİNLİK ALGILARI İLE OLAN İLİŞKİSİ:
TEKNOPARKLARDAKİ ŞİRKET SAHİPLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

*The Relationship Between The Leadership Behaviors And Entrepreneur's Social Capital and Percept Entrepreneurial Self-Efficacy:
A Research on The Owners Of The Companies in Technoparks*

ilişki olduğunu belirtmiştir. Özmen (2009), liderlik davranışlarını etkileyen toplumsal normlar üzerine yapmış olduğu çalışmada, sosyal sermayenin de unsurları olan norm ve aile kavramlarına değinmiş ve ailenin sosya-ekonomik durumunun ve baba mesleğinin liderlik davranışlarını etkilediğini saptamıştır.

Çalışmada ikinci olarak liderlik davranışları ile girişimsel öz yetkinlik arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Katılımcıların liderlik davranışları ile bir görevi yerine getirmedeki inanç, kendine güven ve motivasyonu içeren girişimsel öz yetkinlik arasında pozitif yönlü bir ilişki görülmüştür. Özbezek ve Paksoy (2017) çalışmalarında liderlik etme motivasyonu ile öz yeterlilik arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Sığı, Tabak ve Güngör (2010) öz yeterliliğin dönüştürücü liderlik üzerine etkisine dair yapmış oldukları çalışmada öz yeterlilik ve dönüşümcü liderlik arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çelik (2013) eğitim alanında yapmış olduğu çalışmada dönüşümcü liderlik ve girişimci becerileri arasındaki ilişkinin orta düzeyde ve pozitif yönde olduğunu saptamıştır. Artık (2019) da eğitim alanında yaptığı araştırmasında yöneticilerin liderlik stilleri ile girişimcilik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Chiang ve Wang (2012) ise, etkileşimli liderliğin öz yeterlilik üzerine istatistiksel olarak negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu saptayarak, çalışmamızın aksine sonuçlar bulmuşlardır. Rafferty ve Griffin (2006) de çalışmalarında destekleyici liderlik ile öz yeterlilik arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmiştir.

Çalışmada ayrıca sosyal sermaye ve girişimsel öz yetkinlik arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Bu durum teknoparklardaki şirket sahiplerinin girişimcilik faaliyetlerinde bulunurken sahip oldukları tecrübe, eğitim, motivasyon, başarıma isteği, zorluklarla mücadele edebilme konusunda kendisine olan inancıyla sahip oldukları sosyal ilişki ağlarının birbirlerini etkilediklerini göstermektedir. Işık ve Çiçek (2020) yaptıkları çalışmada sosyal sermaye ve öz yetkinlik arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu neticesine varmışlardır. Ergüven Akbulut (2019) sınıf öğretmenleri üzerine yapmış olduğu çalışmada kültürel sermaye, sosyal sermaye ve öz yeterlilik arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki olduğunu belirterek çalışmamızı destekler nitelikte sonuçlar bulmuştur. Özbilen (2019) de öğretmen adaylarının sosyal sermaye ve girişimcilik düzeyleri üzerine yapmış olduğu çalışmada, sosyal sermayenin girişimciliği yüksek düzeyde etkilediğini belirtmiştir. Söz konusu çalışmada girişimcilik boyutu olarak yer alan ve girişimsel öz yetkinliği de kapsayan, kendine güven, risk alma ve fırsatları görme boyutlarının sosyal sermayeyi pozitif olarak etkilediği ancak yenilikçi olma boyutunu ise etkilemediği sonucuna varılmıştır. Söylemez (2019) ise, öz yeterliliğin sosyal sermayeyi etkilediğini, Aksoy (2019) ve Brouwer vd. (2016) ise yaptıkları farklı çalışmalarla tam tersi olarak sosyal sermayenin girişimcinin öz yeterliliğini etkilediğini ifade etmektedir. Pekkan (2017), sosyal sermayenin öz yeterlilik üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Saygın (2006), Genç Girişimciler Kurulu üzerine yapmış olduğu çalışmada, sosyal sermaye özelliklerinin girişimci kişilik özelliklerini kısmen etkilediğini saptamıştır.

Çalışmada son olarak katılımcıların demografik özelliklerine göre liderlik davranışları, girişimsel öz yetkinlik ve sosyal sermaye değişkenleri arasında fark olup olmadığını test etmek amacıyla farklılık analizleri uygulanmıştır. Bu analizler neticesinde, cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, iş hayatlarındaki çalışma süresi, çalışan sayısı ve firma statüsüne göre liderlik davranışlarında anlamlı bir farklılaşma görülmemektedir. Literatürde de; Küçük (2020) cinsiyete göre liderlik davranışlarının, Haykır (2020) medeni duruma göre etik liderlik davranışlarının, Tin (2020) yaşa göre dönüşümcü liderlik, serbest liderlik ve etkileşimli liderlik davranışlarının, Dinç (2019) eğitim durumuna göre

etkileşimci liderlik, dönüşümcü liderlik ve liderlik tarzlarının, Ünal (2020) mesleki kıdeme göre hizmetkar liderlik davranışlarının ve Metin (2019) ise çalışan sayısına göre liderlik tarzlarının (otokratik liderlik, serbesiyetçi liderlik, demokratik liderlik) farklılık göstermediği sonucuna varmıştır. Yapılan bu çalışmalar neticesinde ortaya çıkan sonuçlar çalışmamızı destekler niteliktedir. Katılımcıların kurumdaki görevlerine göre ise liderlik davranışlarının istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analizlere göre, kurucu ve öğretim üyesi-bilgisayar/yazılım uzmanı grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Öğretim üyesi-bilgisayar/yazılım uzmanı pozisyonunda olan kişilerin kurucu pozisyonunda olan kişilere göre liderlik davranışlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Buna göre, kurucu pozisyonundaki kişilerin şirket kurabilmedeki yetilerini liderlik davranışlarında yeteri kadar gösteremedikleri düşünülebilmektedir.

Çalışmada katılımcıların cinsiyet, eğitim durumu, iş hayatlarındaki çalışma süresi, kurumdaki görevleri, çalışan sayısı ve firma statüsüne göre girişimsel öz yetkinliklerinde anlamlı bir farklılaşma bulunmamaktadır. Köybaşı (2016), cinsiyet ile girişimcilik ve öz yeterlik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığını belirlemiştir. Tarakcı (2009) yöneticilerin eğitim durumlarına göre öz yeterliklerinde, Yüceol (2018) çalışma tecrübesine göre girişimsel öz yetkinliğin unsurlarını barındıran girişimcilik özelliklerinde (risk alma, başarıma ihtiyacı duyma, belirsizliğe tolerans, kendine güven, yenilikçilik, kontrol odağı), Korkmaz (2020) katılımcıların çalıştıkları pozisyon gruplarına göre genel öz yeterlik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ortaya koyamamışlardır. Bu çalışmalar sonucu ortaya çıkan sonuç çalışmamızla uyum sağlamakta, çalışmamızı desteklemektedir. Katılımcıların medeni durum ve yaş değişkenlerine göre girişimsel öz yetkinliklerinde ise anlamlı bir farklılaşma bulunmaktadır. Bekar katılımcıların bir girişimde bulunmada kendilerine olan inanç ve güvenle, risk alma potansiyellerinin daha yüksek olduğu ve kendilerini daha yetkin hissettikleri söylenebilir. 18-24 yaş grubunun yeni bir iş kurma konusunda daha heyecanlı ve hevesli, yenilikleri takip eden ve araştırmacı yapılarından, 25-34 yaş grubunun iş hayatında daha aktif rol alma isteği ve risk alma potansiyellerinden, 35-44 ile 55 ve üstü yaş gruplarının iş hayatlarında edindikleri tecrübe ve birikimi kendi işlerinde yapabileceklerine olan inancından dolayı 45-54 yaş grubuna göre girişimsel öz yetkinliklerinin yüksek olduğu düşünülebilir. Alan yazında da Ersoy (2019) medeni durum ile girişimcilik niyeti ve girişimci kişilik özellikleri açısından fark olduğunu saptamıştır. Uçar (2018) da farklı bir çalışmada yaş gruplarına göre genel öz-yeterlik ölçeğinin “kararlılık” ve “girişkenlik” alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık saptamıştır.

Katılımcıların cinsiyet, eğitim durumu, iş hayatlarındaki çalışma süresi, kurumdaki görevleri, çalışan sayısı ve firma statüsü ne göre sosyal sermayelerinde anlamlı bir farklılaşma görülmemektedir. Celep (2019) cinsiyete göre sosyal sermaye algılamalarında, Evin (2019) eğitim durumlarına göre sosyal sermayenin alt boyutları olan ilişkisel sosyal sermaye, yapısal sosyal sermaye ve bilişsel sosyal sermayelerinde, Hamad (2017) genel iş tecrübesine göre katılımcıların sosyal sermayelerinde, Yıldırım (2019) pozisyon düzeyine göre sosyal sermaye faktörlerinden güven, sosyal etkileşim ve paylaşılan dilde farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Yapılan bu çalışmalar, çalışmamızı destekler niteliktedir. Fakat, Cüreoğlu (2018) yapmış olduğu çalışmada, çalışan sayısına göre dışsal sosyal sermaye, bilgi paylaşımı, güven ve paylaşılan vizyon değişkenlerinde ve firma statüsüne göre ise dışsal sosyal sermaye, bilgi paylaşımı, güven, paylaşılan vizyon arasında anlamlı bir farkın olduğunu gözlemlemiştir. Dolayısıyla, çalışmamızla uyum sağlamamaktadır. Çalışmamızda medeni durum ve yaş özelliklerine göre sosyal

GİRİŞİMCİLERİN LİDERLİK DAVRANIŞLARININ SOSYAL SERMAYE VE GİRİŞİMSSEL ÖZ YETKİNLİK ALGILARI İLE OLAN İLİŞKİSİ: TEKNOARKLARDAKİ ŞİRKET SAHİPLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

*The Relationship Between The Leadership Behaviors And Entrepreneur's Social Capital and Percept Entrepreneurial Self-Efficacy:
A Research on The Owners Of The Companies in Technoparks*

sermaye arasında ise anlamlı farklılaşma saptanmaktadır. Yapılan analizlere göre, bekar katılımcıların daha yüksek değere sahip olduğu görülmektedir. Bu da bekar katılımcıların sosyal sermaye düzeylerinin evli katılımcılara göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Evli olan katılımcıların hayat tarzlarından ve sorumluluklarından dolayı sosyal çevrelerinin daha belirgin ve sınırlı olduğu söylenebilir. Çalışmada, 18-24, 25-34, 35-44, 55 ve üstü yaş gruplarının 45-54 yaş gruplarına göre sosyal sermayelerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, 55 ve üstü yaş gruplarının da 35-44 yaş gruplarına göre daha yüksek sosyal sermayeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. 18-24 yaş grubunun eğitim hayatında ve sosyal etkinliklerde, 25-34 ve 35-44 yaş gruplarında iş hayatının ve sosyal hayatın daha aktif olduğu ve buna göre sosyal kaynakların daha yoğun olduğu, 55 ve üstü yaş grubunda ise emekli hayatının yaklaşması ile birlikte sosyal ilişkilerin de arttığı aynı zamanda geçmişten kaynaklı insan birikiminin de fazla olduğu ve bundan dolayı sosyal sermayenin 45-54 yaş grubuna göre yüksek olduğu söylenebilir. Bundan hareketle, 55 ve üstü yaş grubunun da 35-44 yaş grubuna göre sosyal sermayesinin yüksek olmasının sebebi olarak, geçmişten gelen birikim ve yeni sosyalleşme hareketleri olduğu düşünülebilir. Alan yazında da Tüzemen (2013) medeni durumu ile sosyal sermaye stoğu arasında istatistiksel olarak fark olduğunu belirlemiştir. Gemicioğlu (2019) da yine çalışma sonuçlarına paralellik gösteren yaş ile sosyal sermaye arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada liderlik davranışları, sosyal sermaye ve girişimsel öz yetkinliğin birbirleri ile pozitif ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların sadece kurumdaki görevlerine göre liderlik davranışlarının farklılık yarattığı, medeni durum ve yaşa göre ise hem sosyal sermaye birikimleri hem de girişimsel öz yetkinliklerinde farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Teknoparkta yer alan şirketlerin sahipleri üzerine yapılan bu çalışmanın ulusal ve uluslararası alan yazına katkı sağlayacağı ve yapılacak olan çalışmalar için de kaynak niteliği kazanacağı düşünülmektedir. Alan yazında liderlik davranışları, sosyal sermaye ve girişimsel öz yetkinlik kavramlarının ayrı ayrı incelendiği kaynaklara ulaşılsa da üç faktörün de bir arada ele alındığı bir kaynak yoktur. Dolayısıyla, bu üç kavramın birlikte ele alınarak incelenmesi, alan yazında ilk kaynaklardan olma özelliğini sağlamaktadır. Bu yüzden yaptığımız araştırmanın gelecekteki çalışmalar için yol gösterici nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın en önemli kısıtı teknoparkta faaliyet gösteren 360 şirket sahibinin katılımıyla gerçekleşmiş olmasıdır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalar ve iş hayatı açısından şu öneriler de bulunulabilir:

Araştırma 38 teknoparkta ve farklı sektörlerden şirketlerle yapılmıştır. Teknopark sayısının arttırıp daha fazla şirkete ulaşarak sektörel bazlı sonuçlar elde edilmesine veya sektörel karşılaştırmalara yönelik yeni çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Çalışmadaki değişkenler ana modele uygun olarak tek boyut olarak ele alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Liderlik davranışları ve sosyal sermaye değişkenlerinin alt boyutlar bazında ele alınarak, aralarındaki ilişkiler daha detaylı incelenebilir. Özellikle liderlik davranışları alt boyutları olarak görev odaklı ve ilişki odaklı olarak ele alınması hem alan yazınına hem de çalışma hayatına faydalı olabilir.

Ana kütlenin Türkiye geneli olarak değil de bölgesel olarak ele alınıp, bölgeye yönelik sonuçlara göre öneriler sunulması iş hayatı açısından daha gerçekçi olabilir.

Katılımcıların liderlik davranışlarının kurumdaki görevlerine göre farklılık göstermesi, bu çalışma özelinde şirketin kurucu pozisyonunda olanların liderlik özelliklerini geliştirmeye ihtiyaçları olduğunu göstermekte olup, bu konuda alınacak eğitim ve seminerlerin faydalı olabileceği ifade edilebilir.

Katılımcıların sosyal sermaye birikimi ve girişimsel öz yetkinliklerinin medeni durumlarına göre farklılık göstermesi de evli şirket sahiplerinin hem sosyal sermaye hem de girişimsel öz yetkinliklerinin artırılması yönünde çabalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu durumda şirketlerin haftasonu aktiviteleri (piknik, akşam yemeği, spor turnuvaları vb) düzenleyerek, şirket içi iletişim ve güveni artırıcı çabaları önemli olabilir.

Son olarak yine katılımcıların sosyal sermaye ve girişimsel öz yetkinliklerinin yaşlara göre farklılık göstermesi, "Ağaç yaş iken eğilir" atasözünden de yola çıkarak, şirket sahiplerinin mümkün olduğunca kendilerine yatırım yaparak (kişisel gelişimlerini ve deneyimlerini artırıcı eğitim ve seminerler vb. katılarak) zamanı iyi yönetmeleri önerilebilir.

KAYNAKLAR

- AĞCA, V., ve KANDEMİR, T. (2008). Aile İşletmelerinde İç Girişimcilik Finansal Performans İlişkisi: Afyonkarahisar'da Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 209-230. Aksoy, M. (2019). *Beşeri Sermaye, Sosyal Sermaye ve Öz Yeterliliğin Restoran Performansına Etkisi*. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKSOY, M. (2019). *Beşeri Sermaye, Sosyal Sermaye ve Öz Yeterliliğin Restoran Performansına Etkisi*. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ALACAĞAN, O. ve DUMAN, B. (2011, Bahar). Güven ve Sivil Bağlılık Boyutuyla Sosyal Sermaye ve Mezhep: Kahramanmaraş Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 108-131.
- ARIKAN, S. (2003, Bahar). Kadın Yöneticilerin Liderlik Davranışları ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-20.
- ARTIK, L. (2019). *Okul Yöneticilerinin Liderlik ve Girişimcilik Özelliklerinin İncelenmesi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- ASLAN, S. (2012). Demokrasi Bağlamında Sosyal Sermaye ve Sivil Toplum İlişkisi. *Mustafa Kemal Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 45-58.
- BAKAR, M. S., RAMLI, A. B., İBRAHİM, N. A., ve MUHAMMAD, I. G. (2017). Entrepreneurial Self-Efficacy Dimensions and Higher Education Institution Performance. *IJMS*, 24(1), 119-137.
- BALTAŞ, A. (2001). *Değişimin İçinden Geleceğe Doğru: Ekip Çalışması ve Liderlik* (Cilt 1). İstanbul: Remzi Kitabevi. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The Exercise Of Control*. New York: NY: W. H. Freeman.
- BANDURA, A. (1997). *Self-efficacy: The Exercise Of Control*. New York: NY: W. H. Freeman.
- BAŞOL, O., ve KARATUNA, I. (2017). Entrepreneurial Self-Efficacy of University Students: A Cross-Cultural Study. *Management*, 12(1), 27-40.
- BAYHAN, İ. (2018). *Liderlik Davranışının Duygusal Emek ve Yenilikçi İklim Üzerindeki Etkisinde Sosyal Sermaye İle Entelektüel Sermayenin Aracılık Rolü: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BEKTAŞ, Ç. (2016). Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (7), 44-53.
- BIRD, B. J. (1988). Implementing Entrepreneurial Ideas: The Case For Intention. *Academy of Management Review*, 13 (3), 442-453.
- BOYD, N. G., ve VOZIKIS, G. S. (1994). The Influence Of Self-Efficacy On The Development Of Entrepreneurial Intentions and Actions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 18 (4), 63-77.
- BROUWER, J., ELLEN, J., ANDREAS, F., ve ADRIAAN, H. (2016). The Impact of Social Capital on Self-Efficacy and Study Success Among First-Year University Students. *Learning and Individual Differences* (52), 109-118.
- BUENAVENTURA, G. (2017). The Impact of Leader Self Efficacy On The Characteristic Of Work Teams. *Omnia Science*, 13(4), 824-849.

**GİRİŞİMCİLERİN LİDERLİK DAVRANIŞLARININ SOSYAL SERMAYE VE GİRİŞİMSSEL ÖZ YETKİNLİK ALGILARI İLE OLAN İLİŞKİSİ:
TEKNOPARKLARDAKİ ŞİRKET SAHİPLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

*The Relationship Between The Leadership Behaviors And Entrepreneur's Social Capital and Percept Entrepreneurial Self-Efficacy:
A Research on The Owners Of The Companies in Technoparks*

- CANPOLAT, B. (2011). *Yöneticilerin Liderlik Yaklaşımları: Kamu İşletmelerinde Bir Alan Çalışması*. Edirne : Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CELEP, O. (2019). *Dönüşümsel ve Etkileşimsel Liderlik Tarzlarının Sosyal Sermaye ve Lider-Üye Etkileşimine Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CEMALOĞLU, N. (2007, Kış). Okul Yöneticilerinin Liderlik Stilllerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 73-112.
- CHIANG, C.-F., ve WANG, Y.-Y. (2012). The Effects of Transactional and Transformational Leadership on Organizational Commitment in Hotels: The Mediating Effect of Trust. *Journal of Hotel & Business Management* , 1 (1), 1-11.
- COLEMAN, J. S. (1988). Social Capital in the Creation Human Capital. *American Journal of Sociology* , 94 (1), 1-9.
- CÜREOĞLU, M. (2018). *Aile İşletmelerinde Sosyal Sermayenin Örgütsel Performansa Etkisi ve Bir Uygulama*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇAĞLAR, İ. (2004). İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri ile Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin Liderlik Tarzına İlişkin Eğilimlerinin Karşılaştırmalı Analizi ve Çorum Örneği. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi* (2), 91-107.
- ÇALIŞKAN, Ş., ve MEÇİK, O. (2011, Temmuz). Sosyal ve Beşeri Sermayenin Bireysel Ekonomik Getirisi Üzerine. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 7(2), 7-26.
- ÇARIKÇI, İ. H., ve KOYUNCU, O. (2010, Güz). Bireyci-Toplum Kültür ve Girişimcilik Eğilimi Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 1-18.
- ÇEKİÇ, T. İ. (2012, Aralık). Türkiye'de Sosyal Sermaye ve Sivil Toplum Bölgesel Yapısı. *Megaron*, 7(3), s. 181-190.
- ÇELİK, M. (2013). *Öğretmen Algılarına Göre İlkokul Yöneticilerinin Dönüşümcü Liderlik ve Girişimcilik Becerileri Arasındaki İlişki (Bağcılar ve Bakırköy İlçeleri Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- ÇETİN, M. (2006). Bölgesel Kalkınmadan Sosyal Ağların Rolü: Silikon Vadisi Örneği. *D.E.Ü.İ.B.F Dergisi*, 21(1), 1-25.
- DEMİR, S. A. (2011). Aile ve Sosyal Sermaye İlişkisi. *e-Journal of New World Sciences Acadedemy (NWSA)*, 6(4), 897-915.
- DİNÇ, N. (2019). *Liderlik Tarzı ve İşe Yabancılaşmanın İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DUMAN, B., ve ALACAĞAN, O. (2011). Sosyal Sermaye / Güven Boyutunda Etniklik. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 181-208.
- ERGÜVEN AKBULUT, S. (2019). *Sınıf Öğretmenlerinin Kültürel Sermayeleri, Öz-Yeterlilikleri ve Okullarındaki Sosyal Sermayeye Yönelik Algılarının İncelenmesi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERSOY, B. (2019). *Girişimci Kişilik Özelliklerinin Girişimcilik Niyetine Etkisinde Stratejik Güven ve Ortak Değerlerin Moderatör Rolü Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EVİN, E. (2019). *Kurumsal Sosyal Sermaye Uygulamaları İle Örgütsel Bağlılık İlişkisi Niğde Belediyesi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma*. Niğde: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- FIELD, J. (2006). *Sosyal Sermaye* (Cilt 1). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- GANDOLFI, F., ve STONE, S. (2018). Leadership, Leadership Styles, and Servant Leadership. *Journal of Management Research* , 18 (4), 261-269.
- GEMİCİOĞLU, A. (2019). *Bölgesel Kalkınmada Sosyal Sermayenin Rolü: Zonguldak İli Örneği*. Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GLASS, J. F. (1991). Understanding Organizations and The Workplace. *Working Paper Series-227* , 1-35.
- GUPTA, S. C., ve KAPOOR, V. (2014). *Fundamentals of Mathematical Statistics*. Mumbai: Sultan Chand and Sons.
- HALPIN, A. W. (1957). *Leader Behavior Description Questionnaire*. Columbus, Ohio: The Ohio State University.
- HAMAD, A. A. (2017). *The Effect of Social Capital on Operational Performance: A resarch in Erbil* . Ankara : Atılım University Graduate School of Social Science.
- HAYKIR, Ş. V. (2020). *Etik Liderlik ve Örgütsel Adaletin İş Tatminine Etkisi: İstanbul İli Vakıf Üniversiteleri Üzerinde Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İŞİK, M., ve ÇİÇEK, B. (2020). Planlı Davranış Teorisi Perspektifinden Girişimcilik Niyeti Üzerinde Sosyal Sermaye Öz Yeterlilik ve Öz Saygının Rolü. *Turkish Studies - Economics Finance Politics* , 15 (1), 185-206.
- JONG, J. P., ve HARTOG, D. N. (2007). How Leaders Influence Employees' Innovative Behaviour. *European Journal of Innovation Management* , 10 (1), 41-64.

- KAFLE, S. C. (2019). Correlation and Regression Analysis Using SPSS. *OCEM Journal of Management, Technology & Social Sciences* , 126-132.
- KALSOOM, Z., KHAN, M. A., ve ZUBAIR, S. S. (2018). Impact of Transactional Leadership and Transformational Leadership on Employee Performance: A Case of FMCG Industry of Pakistan. *Industrial Engineering Letters* , 8 (3), 23-30. Karagül, M., ve Masca, M. (2005, Bahar). Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (1), 37-52.
- KAPU, H. (2008, Ocak). Sosyal Sermaye ve Organizasyonların Öngörü Yeteneğini Geliştirme Gücü. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 259-288.
- KARABEY, C. N. (2009). *Girişimcilikte Fırsat Tanımlamayı Etkileyen Bireysel Faktörler: Beşeri ve Sosyal Sermaye Perspektifi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARADAŞ, A., ve YILDIRIM, A. (2019). Yönetici Hemşirelerde Algılanan Güç Kaynağı: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi* , 1 (6), 1-10.
- KARAGÜL, M., ve MASCA, M. (2005, Bahar). Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (1), 37-52.
- KARCIOĞLU, F., ve KAYGIN, E. (2003). Girişimcilik Sürecinde Dönüştürücü Liderlik Anlayışı: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 1-20.
- KENNEDY, B., LOCHNER, K., PROTHROW, D., ve KAWACHI, I. (1997, September). Social Capital, Income Inequality and Mortality. *American Journal of Public Health*, 87(9), 1491-1498.
- KORKMAZ, Ö. (2020). *Proaktif Kişilik Özelliğinin Öz Yeterlilik, Yaratıcılık ve İş Tatmini Üzerindeki Etkileri*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÖNİĞ, L. S. (2016, June). Integrating Entrepreneurial Self Efficacy Into Education At Universities. *Ekonomski Vjesnik/ Econviews* (2), 311-321.
- KÖYBAŞI, F. (2016). *Okul Yöneticilerinin Girişimcilik, Öz-Yeterlilik ve Örgütsel Bağlılık Algılarının Analizi (Sivas İli Örneği)*. Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- KRAUSZ, R. (1986). *Power and Leadership in Organizations*. Transactional Analysis Journal.
- KÜÇÜK, Ş. (2019). *Liderlik Yöntemleri ve Çalışanlar Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÜÇÜK, Y. (2020). *Okul Müdürleri Liderlik Davranışlarının Meslek Öğretmenlerinin Performansına Etkisi (Gölbaşı İlçesi Mesleki ve Teknik Okullar)*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- LIAO, J., ve WELSCH, H. P. (2005). Roles of Social Capital in Venture Creation: Key Dimensions and Research Implications. *Journal of Small Business Management* , 43 (4), 345-362.
- LUCAS, W., ve COOPER, S. (2005). *Measuring Entrepreneurial Self Efficacy*. Singapore: Paper Prepared for the EDGE Conference: Bringing the Gap-Entrepreneurship in Theory and Practice.
- MERTEROVA, J., PROCHAZKA, J., VACULİK, M., ve SMUTNY, P. (2015, June). Relationship Between Self Efficacy, Transformational Leadership and Leader Effectiveness. *Journal of Advanced Management Science*, 3(2), 109-122.
- METİN, B. (2019). *Yöneticilerin Liderlik Tarzları İle Şüpheli Düşünme ve Narsistik Kişilik Arasında İlişki*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- NARAYAN, D., ve CASSIDY, M. F. (2001). A Dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory. *Sage Publications* , 49 (2), 59-102.
- ÖKSÜZLER, O. (2006). Sosyal Sermaye, Güven ve Belirleyicileri: Bir Panel Analizi. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* (12), 108-129.
- ÖZBEZEK, D., ve PAKSOY, M. (2017). Liderlik Etme Motivasyonu ve Duygusal Zeka Arasındaki İlişkide Öz Yeterliliğin Rolü Üzerine Bir Araştırma. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies* , 3 (4), 248-269.
- ÖZBİLEN, F. M. (2019). *Öğretmen Adaylarının Sosyal Sermaye ve Girişimcilik Düzeylerinin Değerlendirilmesi*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- ÖZKAN, Ş., EMSEN, S., GÜNDOĞDU, F., ve AKSU, H. (2003). Türkiye'de Girişimcilik ve Belirleyicileri: Marmara ve Doğu Anadolu Bölgesi Üzerine Bir Uygulama. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(4), 145-172.
- ÖZMEN, H. (2009). *Liderlik Davranışını Etkileyen Toplumsal Normların Analizi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PEKKAN, N. Ü. (2017). *Sosyal Sermaye ve Öz-Yeterliliğin İşe Yabancılaşma Üzerine Etkisi: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma*. Osmaniye: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PUTNAM, R. (1993). The Prosperous Community. *Current* , 4-10.

**GİRİŞİMCİLERİN LİDERLİK DAVRANIŞLARININ SOSYAL SERMAYE VE GİRİŞİMSSEL ÖZ YETKİNLİK ALGILARI İLE OLAN İLİŞKİSİ:
TEKNOPARKLARDAKİ ŞİRKET SAHİPLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

*The Relationship Between The Leadership Behaviors And Entrepreneur's Social Capital and Percept Entrepreneurial Self-Efficacy:
A Research on The Owners Of The Companies in Technoparks*

- RAFFERTY, A. E., ve GRIFFIN, M. (2006). Refining individualized consideration: Distinguishing developmental leadership and supportive leadership. *Journal of Occupational and Organizational Psychology* , 79 (1), 37-61.
- ROBBINS, S. P., ve JUDGE, T. A. (2012). *Örgütsel Davranış*. (İ. Erdem, Çev.) Ankara: Nobel.
- ROBERTS, C. (2013). Building Social Capital through Leadership Development. *Journal of Leadership Education* , 12 (1), 54-73.
- SAYGIN, M. (2006). *Kültürel Sermaye, Beşeri Sermaye ve Sosyal Sermayenin Girişimci Kişilik Özelliklerine Etkisi: İç Anadolu Bölgesi Genç Girişimciler Kurulu Örneği*. Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SCHERMERHORN, J. R., OSBORN, R. N., & UHL-BIEN, M. (2010). Organizational Behaviour. *11.Edition* , 278-288.
- SİĞRİ, Ü., TABAK, A., ve GÜNGÖR, H. (2010). Öz Yeterliğin Dönüştürücü Liderlik Üzerine Etkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma. *Istanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (17), 51-66.
- SÖYLEMEZ, M. (2019). *Dönüşümsel Liderlik, Sosyal Sermaye, Özyeterlilik ve Lider-Üye Etkileşimi İlişkisi: Kocaeli Serbest Bölgesinde Bir Araştırma*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞİMŞEK, N., ve FİDAN, M. (2005). *Kurum Kültürü ve Liderlik* (Cilt 1). Konya: Tablet Kitabevi.
- TARAKCI, U. A. (2009). *Türk Özel Sektör Yöneticilerinin Çatışmaları Çözmede Kullandıkları Stiller ve Bu Stillerin Öz Yeterlilik Algılamasıyla İlişkisi*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TIN, G. (2020). *Algılanan Liderlik Tiplerinin Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- TOPALOĞLU, F. (2019). *Kriz Yönetiminde Liderlik: İşletmelerde Kriz Yönetiminin Otantik Liderlik Özellikleri Açısından İncelenmesi Muğla İli Araştırması*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TSAI, W., ve GHOSHAL, S. (1998). Social capital and value creation: The role of intrafirm networks. *Academy of Management Journal* , 41 (4), 464-476.
- TURAN, S., ve EBİÇLİOĞLU, N. (2002, Yaz). *Okul Müdürlerinin Liderlik Özelliklerinin Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi*. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi(31), 444-558.
- TÜZEMEN, S. (2013). *Güven ve İlişkiler Bağlamında Sosyal Sermayenin Akademik Verimliliğe Etkisi: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UÇAR, Ö. (2018). *İşgörenlerin Dönüşümcü ve Etkileşimci Liderlik Tarzları Algılamaları ile Öz-Yeterlilikleri Arasındaki İlişkide Yöneticiye Duyulan Güvenin Aracılık Rolü: Bir Zincir Otel Uygulaması*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÜNAL, S. R. (2020). *Okul Yöneticilerinin Hizmetkar Liderlik Davranışları İle Örgütsel Sinizm Algıları Arasındaki İlişki*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÜNLÜ, B. (2018). *Sivil Toplum Kuruluşları Yöneticilerinin Liderlik Davranışları ve Üyeleri Tarafından Liderlik Davranışlarının Algılanmalarının İncelenmesi: Doğu Akdeniz Sivil Toplum Platformu (DASP) Örneği*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- VAN DE VALK, L. J. (2008). Leadership Development and Social Capital: Is There a Relationship? *Journal of Leadership Education* , 7 (1), 47-64.
- WEN, T. B., HO, T. C., KELANA, B. W., OTHMAN, R., ve SYED, O. R. (2019). Leadership Styles in Influencing Employees' Job Performances. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* , 9 (9), 55-65.
- YILDIRIM, E. (2019). *Sosyal Sermaye ve Bireysel Motivasyon Faktörlerinin Bilgi Paylaşma Niyeti Üzerine Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIZ, Z., ve TOPUZ, H. (2011). Sosyal Sermaye ve Ekonomik İlişkisi Açısından Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 61(2), 201-226.
- YÜCEOL, N. (2018). *Girişimcilik Eğitimi Alan Kişilerin Girişimci Kişilik Özellikleri ve Girişimcilik Eğilimi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ZALEZNIK, A. (1992). *Managers and Leaders Are They Different?* Harvard Business Review.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

Dr. İbrahim BODUR

Girişimcilik Uygulama ve Araştırma Merkezi

ISSN: 1306-8946

Cilt/Volume: 16 • Sayı/Number: 2 • Kış/Winter 2021

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Ramazan AYDIN Yerleşkesi 17200 Biga Çanakkale/TÜRKİYE

Tel: +90 286 335 87 38-40/1309 Fax: +90 286 335 87 36

Web: <http://gkd.comu.edu.tr>

E-Posta: gkd@comu.edu.tr